

A báni jövedelem állott birságokból, a vásári adóból, természetbeli és pénzfizetésekből. Meg volt a bánnak a *ius descensus* is.

Megesett, hogy a bánok felett néha királyi herczegek állanak, kik azután Szlavonia herczegének czimét is viselik.

A Szlavon terület Zágráb, Varasd, Körös és Zagoria megyékből állott, a melyek belsőszervezetre nézve a magyar megyéktől nem különböztek.

A Horvát zsupánságok a korszak végével egyes családok birtokába jutnak.

Szlavoniában a *türmezei kerület* 1225-ben keletkezett, IV. Béla király kiváltságlevele folytán. Ez a Száva folyó jobb partján volt s csak vagy öt mérföldnyi területet foglalt el. A zágrábi várhoz tartozó várjobbágyságok nemesi előjogokkal ruháztattak fel és a turupolyai ispán vagy gróf fenhatósága alá helyezték. A gróf évenként választatott és Nagy-Goriczán székelt.

3. §. *A hűbéres tartományok és a végvidéki bánságok.*

Szerbia, Ráma, Bulgária, Galiczia, Lodomeria és Románia voltak az u. n. hűbéres tartományok. Ezek az anyaországgal semmiféle szerves összefüggésben nem állottak és csak a magyar királynak felsőségét ismerték el. A király bizonyos felségjogokat gyakorolt felettük és királyi címébe felvette ezen tartományok királyi címét is.

Ezen országoknak az anyaországgal való kapcsolata a királyi hatalomnak gyengülésével szintén gyengült s így a királyok azon voltak, hogy a meglazult kötelékeket megszilárdítsák. Ez a végvidéki bánságok által kíséreltetett meg.

Ilyen végvidéki bánságok voltak a bosnyák területen a bosniai, sói és az ozorai, Szerbia és Bulgária területén a bronchi, krusóczi és macsói bánságok. Kumánia (Moldva és Oláhország) területén pedig a szörényi bánság keletkezett. Ezen végvidékek bánjai a végvárak parancsnokai voltak; kötelességük volt, hogy ezeket védőképes állapotban tartsák. A végvidéki bánokat az ország főurai közé sorolták.

III. A szent korona közjogi jelentőségéhez fűződő állami szervezet kora.

Általános jellemzés. Alkorszakok.

Az Árpádházi királyok uralkodásának vége felé változnak hazánkban a közviszonyok. A királyság nem korlátlan jellegű többé, hanem alkotmányosan *korlátolt*. Az 1298. évi 23-ik t.-cz. szerint a királyi tanács törvényes alapon szerveztetik. A királyi tanács tagjainak meghallgatása kívántatik meg olyan esetekben, midőn az ország érdekei ezt megkívánják. A királyi *koronázási eskü* más jellegűt ölt az Árpádházi királyok uralkodásának végén. Eleinte egyházi jellegű esküt tett a király; ezen eskü azonban megváltozik. II. Endre esküje már alkotmányos jellegű, mert a nemesség jogainak megvédésére is tesz esküt a király. A nemzet a koronázásban nemcsak egyházi cselekményt lát, hanem államszervezeti aktust is, melyben a nemzetnek is része van. A koronázás a nemzet jogainak biztosítása. A koronázás által nyer a nemzetnek szabad királyválasztási joga alkotmányszerű végbefejezést. A koronázás alkalmával letett eskü biztosítja a nemzetet alkotmányos szabadságának megtartásában.

A Szt. István-féle államszervezetben, daczára a Szt. István-féle ingatlan beosztásnak a köz- és királyi javak között éles megkülönböztetés nincs. Most azonban már nem a király képviseli a terület főtulajdonjogát, hanem a közhatalomnál van a háramlási és adományozási jog. (Területi felségjog.) Nem is a királyi kincstáré az ingatlan, hanem a közhatalomé. A birtokaristokratia kebelén belül immunitások keletkeznek. Autonóm vármegyék és sz. kir. városok is kezelik az igazságszolgáltatást. Nagy változás következik be a királyi hatalom gyakorlásában. A király bizonyos jogait a nemzettel megosztottan gyakorolja. E megosztott hatalom külső személyesítője a *Szent Korona*.

A magyar nemzet az Árpádházi királyok korának végén mutatja ki különösen azon kegyeletét, melylyel a szent Korona iránt viseltetik. (Tivadar fehervári préposthoz irt levele II. Endrének.) Az Anjouk korának kezdetén, 1309-ben a Gentilis-féle decretum, — melyben Gentilis biboros utal arra, hogy a magyar nemzet ragasz-

kodik ahhoz, hogy a király csak a szt. Koronával koronázható meg, — bizonyítja a Korona iránti tiszteletet. A Korona a nemzet és a király között megoszlott közhatalomnak a képviselője. A királyi hatalomnak is alapja a szt. Korona. Ezen hatalmat a királyra a nemzet ruházta át, a midőn őt a szt. Koronával megkoronázza. A «*Membrum, sacrae regiae coronae*» azt fejezi ki, hogy a nemzet minden tagja egyuttal a szt. Koronának tagja is. A «*Totum Corpus sanctae regiae coronae*» pedig azt jelzi, hogy a szt. Korona képviseli a közhatalmat, melynek egyik része a királyé, másik része pedig a nemzeté. A «*totum corpus*» akkor van jelen, ha a koronázott király és a nemzet jogositott tagjai együtt jelen vannak.

A háramlás ezentúl nem a királyi kincstárra, hanem a szt. Koronára történik. A *Jus regium*, azon jog tehát, mely szerint az ingatlan vissza száll a királyra, most átváltozik, mert a szt. Korona «*Radix omnium possessionum.*» A földbirtok a király és a jogositott nemzet kezén van. A háramlás a szt. Koronára történik. A «*Jus regium*» tehát a szt. Korona joga és innen gyökeresedik be az adomány-ingatlanba.

Megváltozik a nemesi ingatlanokban való öröklési rend is. Bekövetkezik az ősiség.

Ősiség alatt értjük valamely család összes tagjainak szükségképi öröklését valamely ingatlanban. Ilyenféle öröklési jog volt már régebben is. Kálmán király I-ső könyv 29-ik fejezetében, midőn az ágiságot teremtette meg, bevezetésekképpen kimondja, hogy Szt. István-féle ingatlanokban az egész család örököl. Csak a többi királytól kapott ingatlanokra vonatkozólag mondta ki az *ágiságot*. Ez szerint ilyen ingatlanokban csak az egyenes ágbeli közvetlen fiutódok örökölnék. Ha ilyenek nincsenek, a testvérek és ezek elhunytá után ezeknek fiai örökölnék; a többi családtagok ki vannak zárva. (Nyugaton: «*Theilung bricht Folge*», azaz a megejtett osztály az egyes ágbeliek egymás közötti örökösödését megszünteti.) Ha az örökhagyónak nincsen testvére, úgy az ingatlan átszáll a királyra. Ezen intézkedésre azért volt szükség, mert az ingatlanok elfogytak, kellett tehát gyakori visszaháramlás által ilyeneket szerezni, hogy azok azután újra eladományozhatók legyenek. Kálmán király I. könyvének 15-ik fejezetében kifejti a háramlás szükségének általános okait. A legjelentősebb ok az,

hogy a királyi udvar fénye ezáltal emelkedjék. Evvel a kérdéssel sokféle függ össze. Ha a királyi javak, a várbirtokok eladományoztatnak, akkor a hadsereg és vele a királyi hatalom gyengül, tehát a királyi hatalmat biztosítani kellett az ágiság által. Az ágiság célja az volt, hogy sűrűbb háramlást idézzon elő. A királyi hatalom azután minden egyes háramlás esetén határozhatott azon kérdés fölött, vajjon ismét eladományozza-e az ingatlant, vagy pedig megtartja-e a királyi kincstár előnyére.

A királyi hatalom idővel a szállásbirtokra is igyekezett kiterjeszteni az ágiságot, illetve a háramlási jogot. Az Aranybulla 4-ik czikke azonban ezen törekvéssel szemben kimondja, hogy a nemes szállásbirtokára vonatkozólag szabad rendelkezési joggal bír. Az 1291. évi 32-ik t.-cz.-ben az ági és szállásbirtokra is kimondatott a szabad rendelkezés joga. Ezen megszüntetése a különbségnek ági és szállásbirtok között ellenkezett úgy a család, mint a király érdekével is. A szabad rendelkezés igen veszélyes volt a királyi hatalomra nézve. Az általános háramlásnak megszüntetése a királyi hatalomnak éppúgy állott érdekében, mint a családnak. A szabad rendelkezésnek meggátolása Nagy Lajos királynak 1351-ben kiadott *ősiségi* törvénye által történt. Az ősiség szerint a birtok feletti szabad rendelkezés meg van tiltva; a családban az összes családtagok szükségbeli örökösök.

Előbb az ági birtokokra nézve a Koronának *volt*, a szállásbirtokra és a Szt. Istvántól adottakra nézve ellenben a Koronának *nem* volt joga. Ezen különbség most kiegyenlítődött és a Korona joga éppúgy tágult, mint a családé. Előbb az ágiság által a család öröklési joga, a szállás- és a Szt. István adományozásából származó birtokokra nézve pedig a Korona joga volt megszorítva, mert ezek nem szálltak a szt. Koronára. Az ősiség, a szt. Korona háramlási jogával van tehát szoros összefüggésben.

A földbirtok nagysága ezentúl a hadi kötelezettség mérvének lett alapjává. Az ingatlan nagysága határozott, hogy egyik-másik telektulajdonos mennyi telekkatonát állítson. Ezért a Koronának érdekében áll, hogy ezen ingatlan lehetőleg egy kézen maradjon és ne daraboltassék szét a hadi kötelezettség rovására. Az ősiség a banderialis hadrendszerrel is szoros összefüggésben van. Az ingatlanok nagysága a hadi szolgálat terhével arányban volt. Ezen aránylagos katonakötelezettség, mely az ingatlannal jár, mint teher

nyugszik azon. Ezen katonai kötelezettség, mely ilyen módon függ össze az ingatlannal — a banderiális hadi szervezet. A banderiális szervezet az 1435-iki törvénnyel szentesített. Ezen szervezetnek törvénybe iktatásával éri el a szt. Korona államszervezetének fejlődése a maga befejezését. A szt. Koronához fűződő mindezen viszonyok évszázadokon át tartották magukat. Az ehhez fűződő birtokrend 1848-ig volt hatályban. A jelzett idő alatt a rendi szervezetben történik nagyobb változás. 1608-ban, t. i. midőn az örökös főrendiség törvénybe iktattatik, válik a jog alapján is rendileg ketté az egy és ugyanazon nemesség. A szerint, a hogy a nemesek az országgyűlésen személyes jogon vagy választás útján kiküldve jelennek meg, válik ketté az országgyűlés a felső és alsó táblára. Ezen oknál fogva, t. i. hogy az eleddig a szt. Koronában egyesült nemességnek közjogi egysége megszűnik, szokás a szt. Korona szervezetének korát még egy főkorszakra felosztani, a mely a rendi szervezet korának elnevezése alatt 1608-ban kezdődik. Az 1300-tól 1608-ig terjedő korszak azonban felosztható alkorszakokra. És pedig 1300-tól a középkor végéig terjedő alkorszakra, a melyben a szent Korona közjogi fogalma és az ehhez simuló intézmények kifejlődnek. Ez tehát a kialakulás korszaka. Továbbá az újkor kezdetétől, a mohácsi vésztől, illetve a Habsburg család uralomra jutásától 1526-tól 1608-ig terjedő második alkorszakra. Ezen időben a szent Korona közjogi fogalma egyrészt már teljesen átment volt a köztudatba, másrészt pedig ezen alkorszakban erősödnek meg a rendi alkotmánynak már az előző korszakban fejledező kezdő szálai, míg végre 1608-ban bekövetkezik a rendi alkotmánynak törvénybeiktatása is. A szent Korona közjogi felfogásához fűződő korszak azonban 1300-ban indulván meg, tulajdonképpen 1848-ig, sőt napjainkig tart.

Első alkorszak.

A középkor utolsó szaka. A XIV. és XV. század.

A szt. Korona közjogi fogalmának és az ehhez fűződő alkotmányjogi intézmények kifejlődésének korszaka.

I. FEJEZET.

1. §. A nyugati alkotmány és közviszonyoknak általános jellemzése.

A mi alatt hazánkban a Szt. István által alapított királyság fejlődése megindult és mint a nyugattal összekapcsolt monarchia nemzeti önállósággal tovább fejlődött, élte virágzásának korszakát a hűbériség mint intézmény Franciaországban és éreztette hatását Németországban.

A mint Franciaországban már a XIII-ik században vehetők észre a királyi hatalomnak központosító törekvései, melyek az abszolút királyi hatalom szervezésének előhírnökei voltak, úgy Németországban a hűbériség virágzásának korszakát tovább éli és csak a XIV. század második felében lépnek fel azon tényezők, a melyeknek célja az volt, hogy a hűbériség rendszerét megtörjék és az individualismus féktelenségei helyébe a társadalmi szabadságot megteremtsék.

Franciaországban a társadalmi szabadság létesítése a harmadik rendből indul ki, mindazokból, a kik a «primus inter pares» helyzetébe felküzdött hűbéri királysággal együtt érdekközösségben voltak a hűbérurak ellenében. A királyi hatalom és a városi polgárok tehát mindazokkal együtt, a kik ilyen jogot nyertek, a hűbérurak elleni harcban találták meg azon érintkezési pontot, a mely tevékenységüknek irányát meghatározta.

A városi polgároknak harmadik rendként való elismerését Franciaországban még az állam és az egyház közötti viszony is elősegítette. A harmadik rend ugyanis olyan politikai jogokat gyakorló testület lesz, mely az egyháznak az állam ügyeibe történt beavatkozásának elhárítása okából a királyi auctoritásnak nyomatékát az egyháziakkal és a nemesi renddel együtt hivatva volt a pápa ellen nyilvánossá tenni.

A harmadik rendnek (tiers état) politikai tényezővé való átalakulása, (états généraux) mi a XIV—XV. században megy végbe, a városi és polgári elemnek azon jelentőségével függ össze, mely a testületi szervezkedésben nyilvánul meg. A testületi szervezkedés, mint a társadalmi szabadság felé való fejlődésnek alapja, tulajdonképpen szintén Franciaországban nyeri el legelőször a maga jelentőségét. Mutatkozik ezen testületi szervezkedés különösen a városi életben és egyik alapjává lesz a városi szervezetnek és a városi szabadságnak.

Franciaországnak déli részein ugyanis a *Consulatusi* vagy *Municipális* szervezet keletkezik a városokban.

Megnyilvánult a testületi szervezkedés az u. n. *Commun* szervezetben is. Ebből a lovagok ki voltak zárva. Egyenesen a hűbérurak ellen történt a városi polgároknak szervezkedése. Ezek erőszakkal vivják ki szabadságukat, vagy az erőszak kikerülése okából nyernek Chartákat, melyeket a király erősít meg. A *Commun* szervezet szabadságot enged a polgároknak. Ez a demokratikus szellemnek győzelme a hűbériséggel szemben. A *Commun* be a *Gilde* társak esküvel lépnek be. A *Commun* tehát a *Gilde* társak conföderációja.

A királyi hatalom azután kiváltságok alapján elvonta lassanként a jobbágyságot a seigneurök hatalma alól és közvetlen homo regissé, bourgeois de Roy-vá tette azokat, városi polgárokat teremtett. A testületi szervezkedés tehát ilyen keretek között is megtörténhetett. A testületi szervezkedés a németországi városokban is létesítette a szabadságot, mely tehát társadalmi alapokra lett fektetve. A testületi szervezkedés az ipar és kereskedelem előmozdítását is elősegítette. Érvényesül ez az ipari és kereskedelmi Gildékben, czéhekben. A *Gilde*-féle szervezkedés, a védelem alapján áll. Nem szabadok közös érdekeik megvédése okából földesuraiktól kapnak védő levelet. A szabad állású iparosok Franciaországban már korán kapnak királyi védelmet. Az első ilyen I. Fülöptől származik 1061-ből. (Szt. Lajos alatt, 1260-ban, a párisi czéhek szabályait a prévot adja ki.) Az egyes czéheknek szabályai bizonyos egyöntetűséget árulnak el. Kifelé elkülönítés, befelé önálló szervezkedés. A czéheknek a legtöbb városban politikai jelentőségük is volt. Némely helyütt a czéhszervezet a városi szervezettel egyenlősítettik úgy, hogy a választások a czéhekből indultak ki. A testületi

szervezkedés áttérjed Németországba is. Alapja itten a városi szervezetnek, a kereskedelmi Hansa és városi szövetségeknek, a mely utóbbiaknak célja a hűbériségnak megtörése volt.

Ilyen szövetségek voltak a majnai városoknak szövetsége (1254—1256), továbbá a sváb városoké (1376—1389).

A Hansa szövetségnek célja a kereskedelem szabadságát társas, szövetséges alapon előmozdítani. A Hansa egyértelmű a Gildével, a mi testvérületet jelent. Hansák alatt szűkebb értelemben a német kereskedőknek külföldi társas együttlétre létesített ivóhelyiségeit értették. Ilyen testvérületek voltak Londonban, Nowgorodban, Brüggeben stb. A Hansák körül idővel gazdag árulerakási helyek keletkeznek. Ezek azután testületileg szerveztetnek külön társasági bírósággal.

Azon városok, a melyekből ilyen Hansák kiindultak, érdekközösségben voltak. Ha ilyen Hansa meg lett sértve, a sértés kiterjedt az összes szövetségben álló városokra. Így tehát tényleges szövetkezetek léteztek. Csak 1361-ben kötött meg jogilag is ezen szövetség Greifswaldban. Megujtattott Kölnben 1367-ben. Ezóta van *«Hansa szövetség»*.

A Hansa feje *Lübeck*. A szövetség négy csoportra (*Quartier*) oszlik. A Vend csoportnak feje *Lübeck*. A Szász csoport *Braunschweig* alatt áll. A kölni *Köln* alatt. A porosz-livlandi csoportnak feje *Danzig*.

Általános városi gyűléseket *Lübeck* volt jogosítva összehívni. A Hansa gyűlések határozatai minden Hansa városra voltak kötelezők.

A testületi szervezkedésnek érvényesülése Németországban, különösen a tartományi gyűlésekben (*Landtage*) érvényesülő tartományi rendek szövetségében mutatkozik. Ezen szervezkedés is a XIV—XV-ik században megy végbe.

Franciaországban a hűbéri királyságból abszolút királyság lesz. A király lassanként a hűbéri jogok birtokába kerül. A hűbéri biráskodásba befolyást szerez a fentartott esetek (*cas royaux*), a megelőzés, a királyi béke által. Ezekkel és a fellebbezés szabályozásával, a hivatalnoki joggal lépett lassanként a királyi hatalom a hűbéri igazságszolgáltatás helyébe. A hadi hatalom, melyet a király gyakorolt — hűbéri jellegű volt.

A királyi hatalom először a hűbéruraknak azon jogát igyekezett korlátozni, hogy erődítményeket ne tarthassanak. Legelső sor-

ban a meglévő erődítményeknek kijavítása akadályoztatott meg. Másrészt a királyi hivatalnokok az alvasallusokkal kerestek kapcsolatot úgy, hogy idővel a hadba hívást illetőleg is közvetlen kapcsolat támadt a királyi hatalom és az alvasallusok között. Másrészt a XV-ik században a lovasság mellett a gyalogos hadi szolgálat szervezésének szüksége is bekövetkezett. Ezért Európaszerte szervezték a gyalog zsoldos seregeket. Olaszországban a Condottierik, Németországban a Landsknechtek voltak ilyen zsoldos csapatok. Franciaországban VII. Károly a neki engedélyezett hadiadó (taill) segítségével állandó hadsereget létesített 1445-ben.

Mindezekhez járult Európaszerte a tudományos szellemnek újjáébredése, a mely a közfelfogást szűk köreiből kiemelte és a társadalmi szabadságnak útjait szellemi alapokon irányította előre.

A tudományos szellem felébredése kiindul a keresztes háborúk okozta általános felvilágosodásból egyrészt, másrészt pedig a római jognak a bolognai egyetemen való tudományos műveléséből.

A keresztes hadjáratok új eszmekörrel ismertették meg az oda sereglő különböző nemzetiségű vitézeket és egyéb, pl. kereskedelmi érdekből oda özönlő népeket. A keleti irodalom is alkalmul szolgált régi görög íróknak, más mint latin közvetítés útján való megismerésre. Ilyformán tehát a keresztes hadjáratok közvetve a szellemi újjászületésnek is tényezőivé lettek, eltekintve attól, hogy a lyra és az eposz a Troubadourok és Minnesängerek által alapított meg.

Az olaszországi egyetemekből indult ki a római jognak tudományos, majd practicus receptiója és a testületi szervezkedés a tudomány terén.

És éppen a római jognak tudományos működésével függ össze a tudományos módszer, a scolasticismus békóinak megszűntetése és a humanismus megteremtése, mely a szigorú egyházi felfogással szemben az embert és mindazt a mi emberi, tette a szellemi és kedélyvilág központjává. A humanismus a XV. században széthúzódó Itáliában olyan szellemi egységet létesített, mely hatását Európaszerte érezte.

Az ókori szellemnek a keresztény világgal való összekapcsolása és a systematica felszabadítása a gondolkodás korlátjaiból olyan magas jelentőségű tényezők voltak, melyek az európai felfogást elementáris erővel járták át és változtatták meg.

Igaz ugyan, hogy távolabbról, de bizonyos tekintetben, mégis összefügg a testületi szervezkedés az állam tulajdonképpeni fogalmának e korszakban történt kifejlődésével is.

A keresztes háborúk tanították a különböző népelemeket származás és a közös haza szerint való csoportosulásra. Itt a külföldön, messze az otthoni megszokott viszonyoktól bontakozott ki az egyén a szűkebb körű, őt különben mindenképp támogató családi kötelékekből. Itt kényszerítette az egyéneket az összetartozandóság kapcsait a távolabbi közös származás, közös ország és főhatalom körében keresni.

Az ezek körül támadt felfogás, a visszatérés után is éber tudattá válván, megszilárdult módon jutott kifejezésre a köz iránti felfogásban, megerősítette a közkötelékek fennállásának állandó elismerését és a megváltozott társadalmi rendben megnyilatkozó szabadságot is ehhez fűzvé, megteremtette a nemzetállam fogalmát.

Az európai államokban Franciaországon kívül még Spanyolországban és a Nápolyi királyságban is alább szállott a hűbériesség és mindinkább engedett a központi királyi hatalom többé-kevésbé korlátlan fejlődésének. Németország még megmaradt a hűbéri kötelékek körében — ámbár a mint láttuk, ott is már hódított a társadalmi szabadság felé hajló irány. Angliában pedig, épügy mint nálunk, kifejlődött az alkotmányos állam. Ott a központi hatalom közvetlen kapcsolatban maradt a hűbérurakkal. Ezek területi uralmat ezen okból, de még azért sem létesíthettek, mert a hűbéri területek rendszeren különböző grófságokban feküdtek szétszórva. A grófságok hivatalnok-fejei azért nagyterjedelmű immunitásokat nem létesíthettek. Hozzájárult még ehhez az angol nép közszelleme, mely a particularismust felburjánozni nem engedte.

Nápoly hűbéri állam. Hűbérura a pápa volt. A nápolyi és sicíliai királyság, melynek maradványa a nápolyi királyság, II. Roger által alapított, a ki II. Incze pápának főhűbéruraságát elismerte. II. Roger Hautwilli Tankréd Normandiai grófnak utódja. Tankréd tizenkét fia közül tíz jött le Normandiából Olaszországba. Ezek csapatjaikkal a Longobardok, Saracenok és a Kelet-Római birodalom kezén lévő Délolaszországot, tehát Apuliát és Calabriát meghódították. Tankréd negyedik fia Róbert Guiscard az utolsó kelet-római várost, Barit meghódítván, 1060-ban II. Miklós pápától a meghódított részeket hűbérbe kapta. Tankréd legifjabbik fia,

Roger átment Siciliába és a szigetet 1062–1091-ig terjedő időben a Saracenok kezéből meghódította.

Roger Siciliát mint grófságot kapta alhübére bátyjától, Róbert Guiscardtól. Róbert Guiscard fiai, atyjuk birodalmában osztozkodtak, de családjuk kihalt, a minek folytán II. Roger, I. Roger Sicilia meghódítójának fia átmegy Siciliából Calabriába és Apuliába, aláveti az ottani nagyokat és megalapítja a nápolyi és sicíliai királyságot 1139-ben, a pápa főhűbérurasága mellett.

A Rogerek nemzetsége férfiágban II. Vilmossal 1189-ben halt ki. II. Rogernek lánya Constancia azonban élt és felesége volt VI. Henriknek, a Hohenstaufen házból származó német-római császárnak. Constantia császárné címén került a nápolyi és sicíliai királyság a Hohenstaufok főhatalma alá. Ezt a pápai hatalom nem szívesen látta. II. Frigyes császár alatt élte a királyság fénykorát. Ennek utódja, a szerencsétlenül járt Conradinnak 1268-ban fejét vették, miután a pápa, IV. Kelemen, már 1265-ben Anjou Károlynak, X. Lajos francia király fivérének hűbére adta volt a királyságot. Anjou Károly, a királyságnak II. Frigyes alatt adott constitutióját visszavonta, a mi Siciliában forradalomra szolgált okul, a mely az u. n. sicíliai vecsernyével az Anjouknak sicíliai uralmát 1282-ben megszüntette. Itt azután Arragoniai Péter alapította az Arragon uralmat. Nápoly az Anjouk alatt 1442-ig maradt, a midőn V. Alfonz Arragonia királya Nápolyt Siciliával saját uralma alá egyesítette, végleg azonban ez csak 1504-ben sikerült.

A nápolyi Anjou királyi család sarja Károly Róbert 1308-ban a pápa kezdeményezése, de a nemzet önálló elhatározása folytán a magyar királyi trónra jutott. Ezen oknál fogva foglalkoztunk ezen helyen bővebben ezen királyság történetével.

2. §. A források.

A jog keletkezésére nézve úgy az előző, mint a mostani korszakban is főjelentőségű a szokás, — a *consuetudo*. — A jogtételek szabványozásának alapja is legnagyobbbrészt a szokás.

A jogmegismerési források a következők:

1. A főforrások.

I. A jogi szabványok.

A/ A törvények. Az ezen korszakbeli törvényeknek is egyik része benfoglaltatik a Corpus jurisban; másik része pedig hiányzik belőle. A decretumok első csoportjához tartoznak chronologiai sorrendben a következők: Nagy Lajosnak 1351. évi decretuma. Ebben az Aranybulla annak 4-ik pontjának kivételével megerősítettik. Következik Máriának egy decretuma 1384-ből, melyben az Aranybullát és Nagy Lajos decretumát megerősíti. Azután Zsigmondnak hat decretuma, Albertnek 1439-ik évi decretuma, az ország rendének két decretuma, V. Lászlónak két, Szilágyi Mihálynak egy decretuma, Mátyás királynak hat decretuma, II. Ulászlónak hét, II. Lajosnak hat decretuma.

A Corpus jurisban benne nem foglalt decretumok, melyeket a Kovachichok adtak ki a Vestigia Comitiorum és különösen a Sylloge decretorum című munkáiban, a következők: Mária királynénak 1386. évi decretumának kilencz cikke. Zsigmond királynak Knausz Nándor által, a pókateleki Kondé család levéltárában felfedezett és a Magyar Történelmi tár III. kötetében kiadott 1397. évi decretuma, továbbá a Kovachich M. Gy. által a Vestigia Comitiorumban közölt, a jus placetit megállapító 1404. évi decretum, ugyancsak Zsigmondnak 1427. évi decretuma. Az Albert király-féle 1439. évi decretumok bevezetése és záradéka, a melyekből kitűnik ezen decretumnak szerződéses minősége. I-ső Ulászló királynak II. András, Nagy Lajos és III. András decretumainak átírására és megerősítésére vonatkozó pótlások, I. Ulászlónak 1444-ben kiadott decretuma. Az ország rendének 1445, 1446. és 1447. évi Constitutionja, Mátyás királynak 1458, 1459, 1463. évi decretumai, az 1467. évi decretumok töredékei, 1468, 1470, 1472, 1474, 1475. évi decretumai, továbbá II. Ulászlónak fiának II. Lajos helyett kiadott hitlevele 1508-ból, II. Lajosnak 1518. évi decretuma az u. n. tolnai cikkek, továbbá az ezen évi és az 1519. évi bácsi cikkek, az 1521. és 1523. évi budai cikkek, végre az 1526. évi rákosi cikkek.

B/ A rendeleti jog. Ezen korszakból a végrehajtó hatalomnak jogalkotó működéséből reánk maradt Róbert Károlynak 1342-ből származó pénzügyi rendelete, továbbá Zsigmond idejéből az u. n. Regestrum exertitutionis 1433-ból, a mely megelőzte a banderiális hadszervezetről szóló 1435. évi decretumot. Ide lehet számítani mindazon decretumokat is, melyek nem az országgyűlésen, hanem csupán a tágabb királyi tanácsban hozattak.

C/ A jogkönyvek, melyek országosak és városiak. A városi statutárius jog feljegyzései, a városi könyvek, t. i. jegyzőkönyvek, földkönyvek, városi számadási könyvek. A tárnoki czikkek. Bányajog szabályok. A területi jogfeljegyzések.

1. Országos szokásjogot tartalmazó jogkönyv Werbőczy István Hármaskönyve. Ezen munka a jogi irodalomnak marandó becsű emléke, mely évszázadokon át a magyar jogszolgáltatásnak irányítója volt, sőt még most is annak tekintendő. Teljes címe: «Tripartitum opus juris consuetudinarii inclyti regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum.» Ez tulajdonképpen a magyar jognak codificatiója. A jognak kiváló fontosságú forrása. A cél az volt, hogy Werbőczy Hármaskönyve törvényerőre emeltessék. Mindazonáltal, hogy ezen cél nem sikerült, a jogkönyv mégis évszázadokon át megtartotta a maga tekintélyét.

A XIII-ik század végétől fogva a nemzeti felfogás a külföldről jövő hűbéri eszmékkel folytonos harcban áll. Az egységes nemzetnek közjogilag külön osztályokra való szakadása, a rendszervezet felé haladó közfelfogás, a jog egységére is károsan hatott. A jogfejlődés a szeparatizmus felé hajlik. A XV. században már teljes jogbizonytalanság uralkodik. Ezen állapotok indították a mérvadó köröket arra, hogy a decretumok feljegyzése és a jognak codificatiója által a jogállapotok bizonytalanságának véget vessenek.

Az 1439-ik évi I. t.-cz.-ben meg van ígérve, hogy az országnak régi törvényei és szokásai megújíttatnak és visszaállíttatnak. Ezen megújítás és visszaállítás egyrészt codificálást tételez fel, másrészt pedig a régi törvényeknek összegyűjtését. 1486-ban Mátyás alatt jelent meg az első codificationális munka. Célja az volt, hogy a jogbizonytalanságnak véget vessen. A renaissance és a humanizmus szelleme hozzánk is eljutott. A római jog azonban ezen munkánál nem vétetett alapul. Mátyás szem előtt tartotta a magyar nemzet közfelfogását. A munkának eredménye volt a «Decretum maius».

II. Ulászló alatt az 1498. évi országgyűlés elrendeli, hogy a bíróságoknál létező szokásos jog írásba foglaltassék. Ezen munkával két jogtudóst bízta meg. Ezeknek egyike Ádám itélőmester volt, kinek díjait a nemzet fizeti meg. A másikat a király választja és a király is fizeti. Az 1498. évi VI. t.-cz. rendelkezik erről.

A XV. század vége felé, 60—70 között született Beregmegyében Kerepeczen Werbőczy István. A család Ugocsában egy Werbőcz nevű falut vett, innen a Werbőczy név. Werbőczy kiváló jogi műveltségű férfiú volt. Tanulmányait Páduában, Veronában majd Budán végezte. A kánon- és a római jogban teljesen jártas volt. Az 1500. évi X. t.-cz. utasítja a nyolczados törvényszéket, hogy a jogszabályokat, melyek szerint itt itélni szoktak, írják össze és a legközelebbi országgyűlésen mutassák be. Az 1504-ik évi XXXI. és az 1507. évi XX. törvénycikk is sürgeti a statutumok és decretumok kiadását. II. Ulászló idejében jött létre egy döntvénytár, melyet alighanem Ádám itélőmester írt. Ez alatt Werbőczy írta törvénykönyvét. II. Ulászló megbízásából a munkát be is mutatta és az itélőmesterek és a curia át is vizsgálták. Azután az országgyűlésnek kellett bemutatni. 1514-ben készült el az országgyűlés 10 tagú bizottsága az átvizsgálással. A bizottság a munkát jóvá hagyta és a király elé terjesztette megerősítés, szentesítés, megpecsételés és kihirdetés végett. Az aláírás megtörtént, de a többi elmaradt. Nem is lett szétküldve, azaz kihirdetve. Vajjon miért, biztosan nem tudjuk. Valószínű azonban, hogy az udvari párt kerekedett felül és minthogy Werbőczy hármaskönyvében nagyon hangoztatta az «una eademque nobilitas» elvét, azért a munka kihirdetését megakadályozták. Így a munka törvényerőre nem emelkedett. Werbőczy 1515-ben János vajda itélőmestere lesz. II. Lajos idejében királyi személynök Budán. Később diplomatai úton van. 1519-ben Velenczében, majd a pápai udvarban látjuk, 1521-ben a Wormsi gyűlésen, V. Károly császárnál segítyt kérni a törökök ellen. Ezen időben Báthory István volt az udvari párt vezére, a köznemessége Werbőczy. A köznemesség 1525. június 25-ére fegyveres országgyűlést hirdetett Hatvanba. Itt a nádort, Báthory Istvánt letették és helyébe Werbőczyt választották meg. A király ezt helybe is hagyta. Ezen zavaros politikai viszonyok közt 1526-ban a főnemesség hirdet fegyveres országgyűlést. A gyűlésen Báthoryt visszahelyezik, Werbőczyt pedig megfosztják hivatalától és hűtlenség címén fej- és jószágvesztésre ítélik. Werbőczy Zápolyához menekült. 1541-ben Szoliman elfoglalta Budát; ekkor Werbőczy ismét szerepel, mint a török fenhatóság alatt élő magyaroknak főbírája. 1542-ben halt meg hirtelen halállal. Némelyek azt tartják, hogy megmérgezték.

Werbőczy Tripartituma nem lett országos törvénynyé, mert kihirdetés elmaradt. Minthogy azonban Werbőczy az ő sok évi fáradságos munkáját meg akarta menteni az enyészettől, saját költségén nyomatta ki. Könyvének célja a jogi oktatás is volt, de természetesen első sorban az, hogy törvénykönyv legyen. Megszerkesztése idejében sem a polgári, sem a tárnoki, sem a paraszti jog nem volt kifejlődve, így tehát leginkább nemesi jogot tartalmaz. Ennek keretén belül volt a legnagyobb bizonytalanság. Jobban van benne kidomborítva a magán- és perjog, kevésbé a büntetőjog és a közjog. Egy czim Horvát- és Szlavonországról, egy a Székelyekről szól. Gaius institutioi és Gratianus decretumai szerint osztotta fel könyvét. Minden rész (pars) címekre (titulus) van osztva. Az I. rész 134, a II. rész 86, a III. rész 36 ilyen titulust foglal magában. A főforrások, melyekből Werbőczy merített, a királyi decretumok és privilegiumok, a törvényszéki gyakorlat, a tudósok nézetei, egyházi írók, hazai krónikák, Justinianus institutioi és egy XIV. századbéli pandekta Summa.

Werbőczy Tripartitumát először a kir. curia használta. 1517-ben történt kinyomatása után használják a megyei törvényszékeknél is. A bácsi országgyűlés az 1518. évi XLI. t.-czikkben elrendelte, hogy a bíróságoknál ezen könyv szerint ítéljenek, de ez csak ideiglenes volt.

2. A városi jogkönyvek közül ezen korszakból ránk maradt:

a/ a «Budai jogkönyv», melynek némely tartalmi része ugyan IV. Béla koráig terjed vissza — feljegyzés azonban ezen korszakban történt — 1413-ban íratott meg.

b/ A «Pozsonyi jogkönyv». Ez két részre oszlik. Az első rész 1376-ból való, ez a «Zsidó jogkönyv.» Második része a tulajdonképpen városi jogkönyv. Körülbelül ugyanazon időben készült, mint a budai; mindenesetre 1426 előtt. Egyes tételei III. Endre pozsonyi kiváltságlevelének idejére vezethetők vissza. Különösen per- és büntetőjogi részei becsesek. Több jogkönyv ezen korszakból nincs.

3. Városi szabályrendeleti feljegyzések. Ilyenek Kassa városnak tanácskozási rendje 1404-ből, Bártfa városnak a czéhekre vonatkozó statutumai 1450-ből, Késmárknak az áru megállítási jogra vonatkozó statutumai.

4. Városi könyvek. A hivatalos feljegyzések sorába tartoznak a birói jegyzőkönyvek, jogügyleti jegyzőkönyvek, földkönyvek és városi számadási könyvek. Ilyenek ezen századokból már bővebben maradtak ránk. Megjegyzendő, hogy a földkönyvek lettek alapjai a hitellekkönyveknek. A földkönyvekben az ingatlan minősége, a reá vonatkozó birtokváltozások, sőt a rajta lévő terhek is fel vannak jegyezve.

5. A tárnokjogi czikkek. A királyi városok bíróságai előtt elintézt perек fellebbezési forumának kérdése a XIV. században nem volt még teljesen szabályozva. Természetes tehát, hogy a fellebbezés körül még ezen században nem is keletkeztek egyöntetű szabályok. A XV. század legelején azonban bekövetkezik a városoknak a fellebbezés szempontjából való kettéválása személynökiekre és tárnokiakra. A felsőmagyarországi bányavárosok is a személynökiekhez soroltattak. A tárnoki városok a következők voltak: Buda, Kassa, Nagy-Szombat, Sopron, Eperjes, Szakolcza és Pozsony. A tárnoki városok az országgyűlésre is külön hivattak meg.

A gyakorlat mindenesetre már nagyon korán hozott létre a tárnoki székhez való fellebbezés körül szabályokat. Ezek azonban nem voltak egyöntetűek. Mátyás király ezért 1486-ban hagyta volt meg laki Thúz János tárnokmesternek, hogy a tárnoki fellebbezés körüli eljárás szabályait írja össze. Ez meg is történt. A tárnokmester munkáját az egyes tárnoki városokhoz elküldötte. Így keletkeztek Mátyás idejében már tárnokjogi czikkek. Ezeket kiegészítette II. Ulászló 1499-ben. Ezen korszakból tehát *Mátyás és II. Ulászló korabeli tárnokjogi czikkek maradtak ránk.*

6. Bányajogszabályok. A bányajog ezen korszakban szokáson és statutárius jellegű feljegyzéseken alapszik.

Az utóbbiakhoz tartoznak az *alsó bányavárosokra* nézve *Körmöczbányának* 1492—1512. évből való bányajogszabálya, a *felső bányavárosokra* nézve *Gölniczbányára* vonatkozó és egy 1500. évi feljegyzésből fennmaradt, a bányászati jog adományozását tárgyaló utasítás, továbbá a felsőmagyarországi bányavárosokra egyáltalában vonatkozó bányastatutum, mely *Kassán* állapított meg 1487-ben.

7. A területi jog feljegyzései. Ezek közül felemlitendők:

a/ a szepesi szászoknak municipális joga 1370-ből,

b/ a székely nemzeti constitutiók 1451-től 1506-ig,

c/ a szász nemzeti statutumok 1469—1525-ig,

d/ az erdélyi vagy nemzeti statutum 1508-ból.

D/ Az okmányok. Az okmányoknak állandó forrásszerű értéke természetesen ezen korszakra is kiterjed. Főjelentőségük van az egész középkoron át a királyi privilegiumoknak. Mutatja ezen körülményt, hogy minden nagyobb jelentőségű jogi szabványnak — még a törvénynek is — külső megjelenési formája a privilegiumnak a külalakja. Az első korszak forrásainak tárgyalása alkalmával felsorolt okmánytárak — azoknak kivételével, a melyek csupán Árpádkori okmányokat tartalmaznak — ezen korszakra nézve is nevezetes forrásgyűjteményt tartalmaznak. Ezekhez járul még különösen az *Anjoukori* okmánytár, továbbá a *Teleki József* «Hunyadiak kora» című munkájához csatolt okmánygyűjtemény, mely a megjelölt munkának X—XII. kötetét alkotja.

E/ A formulák.

1. I. Lajos király idejéből az «*Ars notarialis*.»

2. Nyírkálló Tamás által összegyűjtött és Mátyás király idejében használt formulák, a melyek a királyi Cancelláriában divtak, a «*Stylus Cancellariae*» (1476.)

3. Továbbá a szintén Mátyás idejében a királyi Curiában és a Cancelláriában divott formuláknak egy további gyűjteménye. Mindezeket Kovachich Márton György «*Formulae Solennes Styli*» című munkájában közölte.

2. *Mellékforrások.* A mellékforrások közül ezen korszakban is szerepelnek:

A/ a *krónikák és történeti munkák.* Az előző korszak mellékforrásaiként felemlített krónikák közül ezen korszakra nézve is tartalmaznak adatokat:

a/ a *Pozsonyi*, b/ a *Dubniczi* és c/ a *Bécsi képes krónika.* Felemlítendő még: *Thuróczi János* *Chronica Hungarorum*, *Ranzani Péter* *Epitome Rerum Hungaricarum*, *Calimachus Fülöp* I. Ulászló viselt dolgairól írt munkája, mindezek Schwandtner gyűjteményes munkájában találhatók. Végre *Bonfinius* Miklós és Istvánfi Antal történeti egykorú munkái.

B/ Az ezen korszakbeli pecsétek, czimerek, érmek és egyéb régiségek itt is felemlítendőek a mellékforrások között.

II. FEJEZET.

A királyi hatalom.

1. §. A királyi hatalom tartalma.

A mint a királyság megalapítása után a nemzet az előbb nála volt souverainitásnak a királyra történt átruházása, jobban mondva a királyi főhatalomnak a király által való gyakorlása folytán, a királyi hatalommal szemben bizonyos mérvig ellentétbe jutott és még a királyság idejében is tapasztalhatni, hogy a törzsi szervezetnek jelentősége a birói és hadi hatalom körül és a birtokrendben még bizonyos ideig megmarad: úgy a midőn a Szt. István által létesített államszervezet megerősödik és a királyi hatalom a korlátatlanság jeleit mutatja, a nemzet és a királyi hatalom között ujólag fejlődnek ki ellentétek, melyek igen természetesen a királyi hatalom tartalmára is visszahatással vannak. A királyi hatalom és a nemzet között a XIII-ik században érvényesülő ellentétek eredményezték a szent koronához fűződő közfelfogást, melynek lényege a közhatalomnak megoszlása a király és a nemzet között. Ezen közfelfogásnak alapjai már a mult korszakban vannak lerakva. Ezen közfelfogásnak alkotmánytétélekké való maradandó kifejeződése ezen korszakba megy át és ezen korszakban fejeződik be véglegesen. Természetes dolog ennél fogva az, hogy a királyi hatalom belső tartalma és a felségjogok iránti felfogás is a szent korona tanához simul. Ezen korszakban nyer kifejezést azon meggyőződés, hogy a királyi felségjogok a *szent koronával* történt megkoronázás által szállanak át a királyra, hogy a felségjogok tehát egyrészt átruháztak, másrészt pedig a felségjogok a nemzet felfogásával ellenkezőleg nem gyakorolhatók és hogy a felségjogok gyakorlása körül a nemzetnek is van része. A felségjogok tehát szintén megosztott jellegűek és így alkotmányosan gyakorlandók. Ezen korszakban az előzőhöz képest a felségjogokra vonatkozó viszonyok a jelzett módon változtak. Most is a királynál van 1. hadi, 2. birói- és 3. a törvényhozói, továbbá 4. a területi fenségjog, csak hogy ezen jogokat immár a király nem kizárólag egyénileg, hanem alkotmányosan gyakorolja.

Tudjuk, hogy a *banderiális hadszervezetnek* alapja a nemesi ingatlan. Az ingatlan nagyságához képest állítja ki katonáit a földesur. Az urak várakat építenek, melyekről maguk gondoskod-

nak. A nemzet a hadügyre azonban leginkább a hadi adók megszavazása által folyt be.

A királynál van a hadüzenés és a békekötésnek a joga, a hatalom többi része megoszlik a király és nemzet között.

A *birói felségjog* gyakorlásának egy része átmegy a nemzetre. A földesurak biráskodási joga a birói hatalom egy részét elvonja a királytól. Ezáltal az ország lakosainak egy osztálya kikerül a királyi igazságszolgáltatás közvetlen hatásköréből. A szabad kir. városokban is önállóvá lesz a birói hatalom. Ott a városi bírák és az esküdtek biráskodnak. A vármegyékben szintén önálló bíróságok keletkeznek. A birói felségjog gyakorlása tehát a keletkezett immunitásos területek folytán egyik részében megoszlik a király és a nemzet között.

A *törvényhozásnak* joga a szent koronából indul ki. A törvényhozás jogát a király az Anjouk korában ugyan még a királyi tanácscsal együtt gyakorolja, de a vegyesházi királyok korszakában ezen téren már bekövetkezik azon változás, hogy az alkotmányos közhatalom alkotja a törvényt. A királyi decretumnak régi jellege megszűnik és törvény lesz belőle, úgy, hogy Zsigmond óta csak az tekintetik országos törvénynek, melynek meghozásában a nemzet, mint a közhatalomnak tényezője szintén — és pedig a királyi hatalommal egyenjoguan — részt vesz. Most már tehát a királyi decretumnak a királyi privilegiumhoz hasonló ereje, mely leginkább a király tekintélyén alapszik, megszűnik és mint törvény az annak létesítése körül eljáró mindkét tényező a nemzet és a király tekintélyének alapján áll és ezekből meríti erejét.

A *királyi főterületi jog* is a szent korona tanáchoz simul.

Tudjuk, hogy «*Sancta corona est radix omnium possessionum.*» Most ki van mondva a szent korona háramlása és ebből indul ki az ingatlanra való jog. Így tehát a területnek főtulajdonát nem a király, hanem a szent korona képviseli. A ki a szent koronával háramlási viszonyban lévő ingatlant kap, a szent koronának tagjává lesz. Ezen alapon nyugszik az összes társadalmi rend, ebből indul ki a rendi szervezet is. Az ingatlan nagyobb terjedelme több jogot biztosít és ennek nagyobb kötelességeknek is felel meg. Minthogy a szent korona nemcsak a király, de a nemzet hatalmát is képviseli, a terület fölötti felségjognak gyakorlása is nem kizárólag a királynál van, hanem a nemzetnek is része van benne. Az általános megadóztatásnak joga ezen korszakban sem illeti meg a királyt.

2. §. A királyi hatalom jellege.

Daczára annak, hogy a királyi hatalom fentemlített belső tartalmához képest a szent korona közjogi jellegének megfelelőleg alakul ki, a mely kialakulás az *alkotmányos* királyság fogalmának felel meg, a nemzet ezen korszakban is igen sokszor kénytelen volt a királyi hatalommal szemben saját, az alkotmány kerekein belől megillető jogkörét küzdelemmel kivívni.

A királyi hatalom jellege daczára ezen harcznak, mely a királyi abszolút törekvések és a nemzet alkotmányos jogai között folyik, egészben véve alkotmányos. Az egyes uralkodók személyes tulajdonságai, erélyük vagy gyengeségük, az olygarchiának, illetve a tágabb királyi tanácsnak befolyása és ezen befolyásnak mérve adják meg okait annak, hogy az alkotmányosság nem érvényesül mindig egyformán. Előfordul ezen korszakban a királyi omnipotentia éppúgy, mint az olygarchiának befolyása olyan mértékben, hogy ez magát a monarchicus elvet, a királyság intézményét is veszélyezteti.

A III. András-féle törvényeket az Anjouk nem erősítették meg. A nemesség fő törekvése az volt, hogy szabadságát fenntartsa és fejlessze. Róbert Károly a nemesség jogaiba nem is nyult bele, mindazonáltal hatalmát korlátlanul gyakorolta. A politikai viszonyok olyanok voltak, hogy ezen irány indokolva volt, mert az országban fejtelenség, pártoskodás uralkodott, mondhatni tíz évi interregnum után. Éppen ezen interregnum mutatta leginkább, hogy a főurak zabolátlanságának véget kellett vetni.

Számíthatott a király arra, hogy habár az alkotmányos korlátokon túllép, a köznemesség ennek szükségét be fogja látni és midőn a korlátlan főurak hatalmát megzabolázta, akkor az ő hatalma is állandósítva volt.

Nagy Lajos atyja felfogásában nevelkedett, ő is a királyi korlátlanyságot tartotta helyesnek, azonban el kell ismerni azt, hogy Nagy Lajos nézetei mégis mások, mint a milyeneket Róbert Károly érvényesített. Közelebb állott a nemzeti közfelfogáshoz, alaposabban ismerte a viszonyokat. Az ő eljárása és ténykedése nem volt olyan kirívó és olyan ellentétes a nemzet jogaival, mint apjáé. Ha eleintén korlátlan is volt Nagy Lajos uralma, később engedett a nemzet jogos befolyásának.

Mária helyett tulajdonképpen a nádor uralkodott. Uralkodása alatt már mutatkozik az elégtelenség. A főnemesség a hatalmat magához igyekezett hódítani. A nemesség különösen azt hangoztatta, hogy az aranybulla nincs megerősítve. 1384-ben ennek folytán az aranybulla megerősítették, nem ugyan eredeti alakjában, hanem abban, a melyben 1351-ben Nagy Lajos erősítette meg. Ennek daczára a nemzet kívánalmai nem teljesülnek, a nemesség elpártol Máriától. Az 1385. évi országgyűlés tanácskozása előtt a királynő is beismeri, hogy a nemesség panasza alapos és helyes. Ezen évben Zsigmond Máriának férjévé lett. Már ekkor igyekezett Zsigmond magának a trónt biztosítani. 1386-ból való egy emlék, a mely bizonyítja, hogy ekkor Budán gyűlés tartott, a melyen ismét a királyi tanács eszméje pendített meg. Tény az, hogy Zsigmond a királyi hatalom gyakorlásában szintén a korlátlan-ság felé hajlott és ezt a szeszélyességig vitte. Sokszor sérti a nemzet jogait, nőtt is az elégtelenség. 1397-ben országgyűlést tartott, melyen formailag az alkotmányosság ösvényére lépett. Megerősítette az aranybullát és Nagy Lajos 1351. évi törvényét.

A viszonyok azonban olyanok voltak, hogy éppenséggel nem elégítették ki a nemzetet, bekövetkezett a reakció, mely 1401-ben állott tetőpontján, midőn Budán a királyt a főnemések elfogják. A királynak 18 hónapi fogsága alatt az országos tanács, tehát a praelatusok és bárók, azok a kik a tágabb királyi tanácsot alkot-ták vitték a kormányt.

A következő fejlemények mutatják, hogy Zsigmond az alkotmányos irányt tovább sem igen követte. A német császári koronát akarja elérni és e célból szövetséget köt Albert ausztriai herczeggel. 1402-ben szerződésileg oda igéri neki a magyar koronát, 1403-ban a főuri párt egy fractióját is rábirta arra, hogy erre reá álljon. Ekkor az ország nagy része felkel Zsigmond ellen, az esztergomi érsek is a felkelők pártján van. A felkelők behívják és meg is koronázzák Nápolyi Lászlót. Zsigmond amnestiát hirdetett a tőle elpártoltak részére és a felkelés le is csillapult. A király azon helyes gondolatra jutott, hogy öneki a köznemesi osztálylyal kell szövetkeznie, hogy az alkotmányt szélesebb alapra fektesse és és ezáltal saját jogait is megerősítse a domináló főuri párttal szemben. A második elem, melylyel szövetkezett, a városi elem volt, mely az ő idejében politikai factorrá lesz.

1405-ben hivatnak meg hivatalosan a városok az országgyűlésekre. Mint tudjuk, Zsigmond a római császári korona után vágyódott, melyet aztán el is ért. A császárság oly factor volt, mely a király tekintélyét emelte és megerősítette. Ezenkívül még egy harmadik körülmény is járult tekintélyének emeléséhez, ez pedig az egyházzal való viszonynak megváltoztatása volt a pápai befolyásnak megszüntetésével. Zsigmond az ország főpapságát szorosabb viszonyba hozta a királysággal.

Fel kell még említeni azt is, hogy a nemesség új elemekkel szaporodott, az armálistákkal t. i. Mindezek olyan tényezők voltak, melyek utalnak rá, hogy Zsigmond az alkotmányosság útja felé halad. A királyi hatalom meg is erősödik. Zsigmond uralkodása vége felé az alkotmányosság egyensulya helyre is áll. Az 1439. évi t.-cz. Albert családja részére biztosította a trónt. Ezen törvény csupán a főnemességnek hozzájárulásával hozatott meg. Ezen «pactum conventum», két példányban adatott ki és arról nevezetes, hogy a bevezetés és a záradék a két példányban más. Ez egy szerződés volt a nemzet egy része és a király között. A decretumnak azon tartalma, mely a választás nélküli örökösödést foglalta magában, volt egyrészt oka annak, hogy a nemzet ebben alkotmányosértést látván, Albert után I. Ulászlót választotta meg, Posthumus László mellőzésével, királynak.

Az 1440. évi decretum igen tágra korlátozta a királyi hatalmat. Ezen időben a királyi hatalom gyöngülése mutatkozik ismét. A főurak a király jövedelmeit foglalják le, a patronatus révén egyházi javakra teszik kezüket, rablóvárakat építenek stb. Mindezek leginkább arra vezetendők vissza, hogy tulajdonképpen két király volt; hiszen Posthumus László is meg volt koronázva. A királyi hatalomnak elgyengülését mutatja az 1444. évi decretum. Ebben van említve, hogy a király pártján lévő főurak és a főnemések külön esküdjenek hűséget. A főhivatalokat a főurak mind tegyék le, hogy a király maga adományozhassa azokat, tehát úgy látszik, hogy a főurak nem a király beleegyezésével foglalták el a hivatalokat.

A királyon kívül másnak nem szabad pénzt veretni és maga a király sem adhatja másnak a pénzverés jogát, mint annak, a kinek már volt pénzverési joga. Az erőszakosan elfoglalt birtokok adassanak vissza jogos tulajdonosaiknak. A király esküt tesz, hogy

mindeme törvényeket végre fogja hajtani. Másrészt a nemzetnek köteleznie kellett magát arra, hogy ezen törvények végrehajtását támogatni fogja. A törvény Ulászló hirtelenül közbejött halála folytán nem volt végrehajtható, a főurak sem akarták a törvényt érvényesíteni.

Ulászló halála után interregnum áll be. A kormány a királyi tágabb tanács folytatásának tekintendő országos tanácsra szállott át. A főurak arról is tanácskoznak, hogy a királyságot megszüntetik, az országot pedig föderatív részekre osztják. Ez volt a korlátlan királyságnak reakciója. Az alsó nemesség és a városi elem volt az mely ezen terveket megsemmisítette és így a királyság intézményét magát is Posthumus László megválasztása által megmentette. Az országgyűlés a belső rend helyreállítása és az elharapódzott rablókalandok elhárítása végett az ország területét öt részre osztotta fel és ezeket hét kapitányra bízta. Két részben ugyanis két kapitány volt. Ezen rendelkezés az 1445. évi V. t.-cz.-ben foglaltatik. Aeneas Sylvius a kapitányokat az ország vikáriusainak nevezi. Kovachich M. Gy. szerint ezek kerületeikben a végrehajtó hatalmat önállólag gyakorolták volna. A magunk részéről a kapitányságok felállításában leginkább hadi célú látunk. Annál is inkább tartjuk ezt valószínűnek, mert az állás czíme, a kapitány-féle elnevezés, mely az 1447. évi XXVII. t.-cz.-ben van meghatározva, kiválóan katonai teendőkre vall. Másrészt pedig az 1445. évi V. t.-cz. az előző IV-ik czikkal szerves összefüggésben van és abban, ugy az V. t.-cz. 1-ső szakaszában a rablóvárak lerombolásáról és a kapitányoknak az engedetlenek elleni eljárásról tétetik említés. De még azért sem lehet itt administratív felhatalmazásról szó, mert kivéve Hunyadi János kapitányságát, a további kapitányságokban a kapitányokon kívül még a többi urak, nemesek és városok is fel vannak említve mint olyanok, a kik a kapitányokkal együtt hivatva vannak a törvényes intézkedésekkel ellenkező urak eljárását megtörni. Az országos kormány tehát a «Praelati Barones Nobiles et Proceres Regni Hungariae Universi» kezében volt, a mely kormány saját pecséttel is rendelkezett, melynek czimerjelvénye a kettős kereszt, körirása pedig «Sigillum Universitatis Regni Hungariae». A pecsét vésését az 1445. évi XV. t.-cz. rendelte el. Posthumus László meg volt ugyan koronázva, de megválasztása azon feltételhez volt kötve, hogy Frigyes őt a nála lévő és Erzsébet által hozzájuttatott koronával kiadja. Frigyes azonban nem adta ki Lászlót, ezért néhányan oda törekedtek, hogy

László megválasztása érvénytelennek mondassék ki és maradjon fenn tovább is a vikariatus. De ezek nem értek célú.

E közben Hunyadi és Ujlaky között titkos szerződés jött létre a Frigyesel leendő alkudozásokat illetőleg. De ezen szerződésben azt is kimondották, hogy az ő hatalmuk nagyobb legyen, mint a többi kapitányoké, arra is irányult ez, hogy a hivatalok adományozásának joga is az ő javukra rendeztessék. Az 1446. évi országgyűlésen az összes főhivatalnokokat felszólítják, hogy hivatalaikat tegyék le. A főhivatalok betöltése ujonnan történik. Az 1446. évi országgyűlés fenntartja László királyságát és Hunyadi János személyében központi kormányzót választ a király nagykorúsításáig. A kormányzó mellett marad az országos tanács, mint egyes esetekben a kormányzóval együtt döntő szerv (hűtlenségi esetekben való biráskodás és felmentés, püspökségek adományozása). Állandóan pedig mellette van a kormányzói tanács, illetve az octavalis bíróság működésére kirendelt tanácsból egy egyházi s világi főúr és két nemes. A kormányzónak helyettese is van azon esetre, ha nincs az országban. A kormányzónak olyan hatalma volt, mint a királynak, de bizonyos tekintetben ezen hatalom korlátoltatott. A telekadományozásra nézve kimondották, hogy a kormányzó csak 32 telket adományozhat, többnek adományozása későbbi királyi megerősítésre szorul. A kormányzó köteles esküt tenni, hogy az ország rendjeinek jogait mindig szem előtt tartja. A kerületi kapitányságok még 1447-ig állottak fenn. A kormányzónak igen nehéz állása volt a főnemességgel szemben, ezért 1447-ben újra megerősítik az első országgyűlések határozatait.

Frigyes végre kiadta Posthumus Lászlót, ki 13 éves korában átvette a kormányt. 1453-ban országgyűlést is tartott, a melyen a király megerősítette Zsigmond és Albert törvényeit és így Nagy Lajos decretumát is, melyben a nemzet ellenállási joga is benne foglaltatik. Az ország rendei hűségi esküt tesznek. Az alkotmány tehát kölcsönösen biztosítottik.

Ezután bekövetkezik Cilley megöletése, Hunyadi László kivégzése, a nemzet állásfoglalása a Hunyadiak mellett, V. László menekülése Csehországba és halála. A nemzet a Hunyadiak mellett foglalt állást, ennek következménye, hogy az ország nemzeti királyt választott Mátyás személyében.

Mátyás uralkodásáról konstatálni kell, hogy eleinte nem volt

alkotmányos, hanem a korlátlanág felé hajlott és ezen irányt érvényesítette is. Az előzmények indokolták Mátyás absolutizmusát. A főurak hatalmaskodása indította arra, hogy nem az alkotmányosság korlátain belül intézkedett. Mátyás megválasztása a köznemesség győzelmét jelentette. A főnemesség a király uralkodásának kezdetén annak ténykedései és intézkedései elé akadályokat gördített. Mátyás uralkodásának második felében az alkotmányosság terére lép. Mátyás királyi hatalmának támpontját a «fekete sereg»-nek nevezett állandó zsoldos hadseregben találta, a mely függetlenítette őt a főnemesség befolyása alól. Mátyás uralkodása alatt számos törvény hozatott, a melyek nagyrészt mindazon panaszok folytán alkottattak, a melyek a király ellen felmerültek. Uralkodásának második szakában sokszor felmerült a pénzkérdés is. A király igen sokszor nem alkotmányos eszközökhöz nyúlt, hogy a háborukra szükséges pénzt előteremtse. A köznemesség mindig a királyi hatalom mellett foglalt állást, mert érezte, hogy Mátyás minden alkotmányellenes intézkedései dacára is, a köznemesség jogait védi a főnemesség ellen. Mátyás sohasem támadta meg a nemzet alkotmányos jogait, sőt formailag mindig azokhoz is tartotta magát. Jellemző az 1485. évi IX. t.-cikkben a kegyelem gyakorlására vonatkozó azon hely, mely a királynak absolut hatalmáról szól. Ilyen hatalmat a magyar alkotmány nem ismer. Midőn tehát a király egy ilyen absolut hatalomra hivatkozik, ellentétbe jut az alkotmány alapelveivel. Érezte is ezt Mátyás, mert már az 1486. évi decretum bevezetésében határozottan kinyilvánítja, hogy a király inkább jó intézmények szigorával, mint absolut hatalommal kezelje a kormányt. Hogy Mátyás a királyi hatalom lényege iránt ilyképpen nyilatkozik, valószínűleg azon tervével függ össze, hogy törvénytelen fiát, Corvin Jánost akarta királylyá megválasztatni. Különben Mátyás lángesze, törhetlen jelleme, fényes talentuma és politikai széleslátása, őt királyaink legelsői közé emelik. Halála után ismét bekövetkezik a reakció és pedig közvetlenül II. Ulászló alatt.

A főnemességnek azon törekvése, hogy a királyi hatalmat saját előnyére gyengítse, mindinkább tért hódít. Áll ez különösen II. Lajos uralkodásának idejére. Mátyás halála után a közállapotoknak zavara és ziláltsága következett be. Mindezeknek nem lehetett más következménye, mint a szerencsétlen mohácsi csatavesztés. A

főurak Mátyás halála után nem vették figyelembe sem Beatrix özvegy királynénak, sem Frigyesnek hatalmi aspirációit, de Corvin János törekvéseit sem, hanem olyan királyt óhajtottak, kinek egyéni tulajdonságai az ő befolyásukat a királyi hatalom rovására biztosítja. A királyválasztó országgyűlés olyan sokáig tartott, hogy a köznemesség nem volt képes annak végét kivárni. El is széledt és csak megbízottakat hagyott az országgyűlésen. A főnemesség tehát maga döntött. Megválasztotta Ulászlót, kiről a főurak meg voltak győződve, hogy egyéni tulajdonságai olyanok, mint a milyeneket ők saját előnyükre megkívántak. A királyi hitlevél óvóintézkedéseket tartalmazott arra nézve, hogy a király cseh urakkal ne vegye magát körül, ilyenek a királyi udvarban ne legyenek. Idegeneknek ingatlant ne adományozzon. A főurakra bízott a koronának őrzése. Az országos decretumot csak főurak szerkesztik meg. A főtisztségek csak magyar főuraknak adományozhatók. Az országgyűlésekre a meghívót csak a főurak adják ki.

A királyi hatalom korlátozása tekintetében mindjárt az 1492. évi t.-cikk tartalmaznak intézkedéseket.

Az 1492. évi decretum feltűnő azon törekvést, hogy a királyi hatalom korlátoztassék. A király pl. általános felkelést csak akkor rendelhet el, ha a banderális és zsoldos hadak nem elegendők és nagy veszély fenyegeti az országot. Megszüntette a Mátyás-féle fiscusi adót, melynek helyébe ismét a «lucrum camerae» került. Adót a király nem szedhetett, ennél fogva hadsereget sem tarthatott. Elenyészett tehát a királyi hatalomnak azon támpontja is, melylyel Mátyás a fekete sereg folytán rendelkezett. Az 1492. évi decretum még a kir. hatalom alkotmányos korlátozásán is túl megy, a mennyiben kimondja, hogy a király csak 100 telekig adományozhat korlátlanul, azontúl csak a főpapok és bárók hozzájárulásával. Ennek helytelenségét azonban belátva, 1498-ban a királyi hatalomnak ezen korlátozása meg lett szüntetve. A közállapotok mindinkább rosszabbra fordultak, birtokfoglalások, jogtalan adó behajtások egymást érték. A királyi kincstár a helytelen adókezelés folytán üres volt. A királyi hatalom elgyengült annyira, hogy a közrend érdekében a pápa is igyekezett befolyást gyakorolni. Ugyanis a pápa követet küldött, ki felszólítja a királyt, hogy igyekezzék a zavaroknak véget vetni. Hogy a köz-

állapotok ide fejlődtek, az a köztisztviselők hanyag eljárására vezetendő vissza. A pénzhiány miatt a király törvénytelenül intézkedett. Ugyanis rendeleteket bocsátott ki a megyékhez, melyekben meghagyja, hogy rendkívüli adót fizessenek. Mivel azonban ilyen csak az országgyűlés szavazhatott meg, igen természetes, hogy az idevonatkozó rendeletek visszatetszést szültek. Az 1504. évi I. t.-cz. ennél fogva kimondotta, hogy a rendkívüli adókat csak az országgyűlés szavazhatja meg és a megyék a király részéről történendő adófizetési felszólításoknak nemcsak hogy nem tartoznak eleget tenni, de ettől egyenesen eltiltattak.

Ezen intézkedés tehát szintén az alkotmány biztosítékául szolgált.

Ilyen jelentősége van a királyi tanácsnak újonnan szervezéséről szóló 1507. évi V-ik és VII-ik t.-cziknek is. Az V-ik cikk szerint a király országos ügyekben csupán a tanácsból intézkedhetik érvényesen. A tanácson kívül tett királyi intézkedés érvénytelen. De ki van mondva a VII-ik cikkben a tanácsosok felelőssége is. Ha valamely tanácsbeli az ország szabadsága ellen vétene, ezt a legközelebbi országgyűlésen fel kell jelenteni, a hol az ország rendei ellene mint hazaáruló ellen járnak el. 1508-ban II. Ulászló megkoronáztatta fiát Lajost és ő adta ki helyette a koronázási hitlevelet.

II. Lajos idejében a királyi hatalom az olygarchia befolyása folytán mindinkább elgyengült. II. Lajos kiskorúsága alatt a királyi tanács viszi a kormányt. Kormányzó nem választatott. A tágabb királyi tanács a felségi jogokat nem gyakorolta, hanem az országos ügyek a fiatal király tudtával intéztettek el. A II. Ulászló király által kirendelt főgyámságot, melyet a pápa, a német császár és a lengyel király gyakoroltak volna, a nemzet nem fogadta el, hanem a gyermekkirály nevelését Ulászló által kijelölt három főúrra bízta. A királyi tanács II. Lajos idejében továbbra is megtartotta tényleges befolyását. A nemesség törekvése az volt, hogy abban nagyobb számban nemesek is vegyenek részt. A hatalmas főúrak meg saját befolyásukat igyekeztek megtartani. A nemesség vezére Werbőczy István volt, a kinek sikerült a nádori székre jutni. De csak rövid időre. A főnemességnek azon törekvése, hogy Werbőczy állását lehetetlenné tegye, sikerült. Werbőczynek menekülnie kellett. II. Lajos uralkodása alatt a

főnemesség a királyi hatalom önállóságát megbénította. A nemességnek csak néha sikerült a királylyal érintkeznie.

A pénzügyek teljesen rendezetlenek voltak. Azon törekvés, hogy ezek körül rendezés történjék, kevés sikerrel járt. A nemesség a hazát veszélyeztető török elleni háborúkra áldozott. Készséggel szavazott meg adót. De ezek nem igen folytak be.

Számos törvényes intézkedés történt a honvédelem dolgában is. A belügyek, a viszályok, melyek a főúrak túlkapásai folytán lekötötték a nemességet, a közelgő török veszedelem elleni intézkedéseket késleltették. A külföldre küldött követek segítséget onnan nem eszközölhettek ki, csak a szentszéktől érkeztek pénzsegélyek. A banderiumok a véres kard körülhordozása után is késtek s ámbár maga a király állott a csekély hadsereg élére, a hadvezetés hiánya, a döntő csatának elhamarkodott felvétele okozta a török túlsúlynak feltétlen győzelmét, a mohácsi vészt, mely sötét záróköve középkori alkotmányfejlődésünknek. A királyságot ezen korszakban a terjedelmes földbirtokkal kapcsolatos aristokrátiának befolyása jellemzi. A királyi hatalom nagyban véve ezen környezet által van befolyásolva. Ezen birtokaristokratia alkotja a tágabb királyi tanácsot, mely a közügyek intézésében a királylyal egyenlő tényező. A királyság tehát aristokratikus hűbéri jellegű. A tágabb királyi tanács a királyi hatalomnak korlátozó intézménye, de a királyi hatalomnak ezen korlátoltsága, ki felé — a nemességgel szemben igen gyakran korlátlan hatalomként jelentkezik. Ezért küzd a nemesség, a nemzet összessége alkotmányos jogaiért és ezen küzdelem eredménye a szt. Korona tanának érvényre jutása.

3. §. *A királyi szék betöltése és a koronázás.*

Az Árpádházi királyok kihalása után a királyválasztásnak szabad joga visszaszállott a nemzetre. Daczára ennek, voltak bizonyos kívülről ható befolyások. Így különösen a szentszék igyekezett befolyását érvényesíteni. Nem hagyható felemlítés nélkül, hogy a nemzet szabad királyválasztási joga mellett mindig tekinthető volt a vérségi és családi kapcsolatokra. Ilyen tágabb értelemben tehát a vérszerződésben elfogadott örökösödési elv az uralkodó család kihalása után is érvényesült. Így cseh-Venczel, IV. Béla

Kunigunda nevű unokájának fia, Róbert Károly pedig V. István leányának Máriának és Károly nápolyi királynak unokája volt.

Róbert Károly a pápának volt jelöltje. Ezen oknál fogva a nemzet egy része Venczelt óhajtotta királynak. Csak néhányan csatlakoztak eleinte Róbert Károlyhoz, a ki azonban bejövén az országba, magát Gergely esztergomi érsek által Esztergomban — ámbar nem a szent koronával — megkoronáztatta. Venczel párthivei által 1301-ben Budán koronáztatott meg a szent koronával. Venczel atyja, a cseh királynak sikerült a szent koronát fiával együtt az országból kivinni. Miután Venczel, kit a nemzetnek szintén csak egy része fogadott el királynak, a magyar trónról — Ottó, bajor herceg javára lemondott, Ottó magát 1305-ben Budán a magával hozott szent koronával meg is koronáztatta. Ottó, Apor László erdélyi vajdához, leendő apósához Erdélybe menvén, az utóbbi által fogságba vettetett. A korona ekkor szintén Aporhoz került. Kiszabadulása után Ottó kikerült az országból és 1312-ben halt el.

Róbert Károly hívei 1307-ben tartottak gyűlést, a melyen Károlyt és maradékait királyuknak ismerik el. A főurak ekkor esküt is tettek. A király ügyét Gentilis bibornok pápai követ igyekezett előmozdítani. A szentszék ugyanis azon időben hatalmának tetőpontján volt. Azon álláspontot foglalta el, hogy a pápa Isten akaratából minden király és ország fölé van rendelve. Ezen elvet VIII. Bonifác már 1301-ben hirdette azon bullában, melyet akkori követéhez, Miklós ostiai püspökhöz intézett, a kinek feladata volt Károly ügyét előmozdítani. Gyakorlatilag is érvényesítette a szentszék ezen elvet, midőn Károly, az ő jelöltje ellenében Venczel és Ottó megkoronáztatván, a koronázást végző főpapokat felelőségre vonta, továbbá midőn Ottó és Róbert ellenkirályok ügyét elbírált és Róbert Károly királyságát ismerte el.

De a szentszék ezen befolyása a magyar királyi szék betöltésére még két más körülményből is indult ki. Az egyike ezeknek az, hogy a pápa a Nápolyi és Siciliei királyságnak főhűbérura volt, hogy tehát Róbert Károly családját vasallusainak tekintette. A másik körülmény pedig, hogy Szent István koronáját a szentszéktől kapta és így az Árpádok kihalta után is a pápát illeti a koronának adományozása. A szentszék tehát ő közötté és a magyar királyság között szintén főhűbéri viszonyt látott, a mit az akkori kornak közfelfogása indokolt volna. Ha a magyar

nemzet ezen felfogás ellen óvást nem emel, — könnyen megeshetik, hogy Magyarország is a szentszékekkel szemben olyan viszonyba kerül, mint a milyen viszonyban volt a Nápolyi és Siciliei királyság.

1307-ben csupán a nemzetnek egy része volt jelen a választásnál. A választást a leghatalmasabb olygarchák el nem ismerték. Gentilis tehát szükségesnek tartotta, hogy a királyválasztás megújíttassék. Arra törekedett, hogy ezek is elismerjék Róbert Károly királyságát. És a midőn igaz, hogy a legátus ezen utóbbi cél elérése okából tán legelső sorban a szentszéknek politikáját követte és egész eljárásában a szentszék auctoritását érvényesítette, úgy igaz az is, hogy az olygarchákat egyházi átokkal sújtván, őket a király iránti hűségre készítette, egyúttal a széthuzódó elemeket egyesíteni és a királyság egységét a territorializmussal szemben igyekezett helyre állítani.

Érdekes világot vet ezen választásra és a szentszék befolyására azon okmány, mely «instrumentum electionis» elnevezés alatt ismeretes. Látszik ebből, hogy Gentilis a hűbéri világ eszméivel telített légkört hozott ide magával, a mely a királyválasztás formáiban gyakorlatilag meg is nyilvánult. Midőn az országgyűlésen Gentilis bibornok a szentszéknek a magyar koronára vonatkozó álláspontját kifejtette, a főurak és nemesek hangos morajjal adtak kifejezést annak, hogy a szentszék álláspontját el nem fogadják, a nemzet szabad választási jogát ismerik csak el, úgy hogy a követ is olyképpen volt kénytelen kijelentéseit módosítani, hogy a szentszéknek sehogysem volt szándéka királyról gondoskodni (de rege providere), hanem hogy az egyház azt, kit a nemzet elismert joga szerint királynak választ, elismeri és megkoronázza. A nemzet tehát szabad elhatározással választá meg Róbert Károlyt. A többiekben azonban látszik a hűbéri befolyás, a mennyiben azon alakiságok tartattak be, a melyek a hűbéri viszony megállapítására szükségesek. Megvan a hűségi eskü, a kézadás, a csók, de megvan azon ígéret is, hogy a nemesek mint «vasallusok és hűségesek» fogják a királyt szolgálni. Igen természetes, hogy a szentszék másképpen nem is foghatta fel a király és az alattvalók közötti viszonyt, mint úgy, a hogy ez a nyugaton divott és csak a hűbéri investálás formái, melyek között a hűségi eskü szerepel mint kellék, nyugtathatta meg a legátust arra nézve,

hogy Róbert Károly királysága biztosítva van. Ez azonban az egyedüli eset, hogy királyválasztás a hűbéri formák között történt. További választásoknál ez nem fordul elő. Róbert Károlynak 1307. évi megválasztásakor nem csak ő választatott meg, hanem utódjai is. (*Dominum Nostrum Karolum et Posteritatem ejus.*) Így tehát az Anjouknak trónutódlási joga — természetesen az ezek közötti szabad választással — szintén megállapítható. Ilyen módon került a trónra Nagy Lajos és leánya Mária. Figyelembe vette a nemzet a családi köteleket Kis-Károlynak 1385-ben történt megválasztása alkalmával is. Ezen király rokonságban volt egyrészt az Árpád családdal, másrészt az Anjoukkal is. Mária után a családi elv annyiban érvényesült, hogy Mária férje Zsigmond választatott meg. Albert szintén a családi kötelék révén jutott a trónra. Ugyanis Zsigmond leányának Erzsébetnek volt a férje. I. Ulászló pedig Nagy Lajos Hedwig nevű leányának és Ulászló lengyel királynak volt a fia. A választás ekkor oly feltételhez kötött, hogy Ulászló vegye nőül Albert özvegyét Erzsébetet, kinek ha várandó gyermeke fiú lesz, nyerje el a magyar trónt azon esetre, ha Ulászlónak Erzsébettel való házasságából fiugyermeke nem születne. A házasság azonban létre nem jött. I. Ulászló halála után, Albertnek utószülött fia, V. László került a trónra és pedig a nemzetnek szabad választása útján.

Legtisztábban érvényesült a nemzetnek szabad választási joga a köznemesség közreműködésével, I. Mátyásnak megválasztásánál. II. Ulászló, Albert király Erzsébet nevű leányának és Kázmér lengyel királynak volt a fia. Az 1505. évi rákosi országgyűlés kimondotta, hogy azon esetre, ha II. Ulászló fiutód nélkül halna el, idegen sohase választassék magyar királylyá. Midőn azonban Ulászlónak fia született, a nemzet ezt, II. Lajost meg is választotta királynak. Közvetve tehát a Jagellókra nézve is az örökösödésre oltott választásnak elve fogadtatott el. Megjegyzendő, hogy ezen korszakban, I. Ulászló megválasztásáig, a nemzet királyválasztásának súlypontja az előkelőknél, a praelati, barones et procereseknél volt, tehát a tágabb királyi tanácsnál. A birtokaristokratia képviselte tényleg a nemzet összességét a királyválasztásoknál a jelzett időig. A nemzet összességét illető ezen jog az 1447. évi, XLIV. évi t.-cikkben emeltetett ki ismét. Megköveteli ezen törvény, hogy olyan esetben, ha valamely király elhunytá alkalmával

királyválasztás lenne szükséges, ne legyenek a főurak egymás között egyenetlenek, hanem a királyválasztáshoz hívjanak meg a vármegyéből nemeseket is.

A királyválasztó országgyűléseken ősi szokás szerint — ilyennek nevezi ezen szokást a Mátyás idejében létesült nádori czikkék elseje — a nádot illette az első szavazat. Az 1485. évi I. t.-cikk ezen régi jogot törvénybe iktatta.

A *koronázás*. Kifejtettük, hogy a koronázásnak alkotmányjogi jelentősége az Árpád-házi királyok korszakának vége felé mindinkább emelkedik. Az Árpád-korszak után ezen változás még inkább észlelhető. A szt. Korona képviseli a királyt a nemzettel együtt, képviseli a közhatalmat úgy, hogy a királyi hatalomnak eredete és lényege magából a szt. Koronából származik. A királyra pedig a koronázás által ruháztatnak át a felségjogok s ezért csak a koronás király gyakorolhatja azokat. Megkoronázható pedig csak az, kit a nemzet királynak megválaszt. Ezen korszakban ugyan nem volt törvénybe iktatva a királynak azon kötelessége, hogy magát megkoronáztatni tartozik, de azért a nemzet minden királytól megkivánta, hogy magát a szt. Koronával megkoronáztassa. Minthogy a királyi teljhatalom, a királyi jogoknak gyakorolhatása a megkoronázástól függött, de minthogy a koronázás mintegy a királyválasztásnak végbefejező cselekménye volt, a mely által a királyi hatalomnak a nemzettől való átruházása folytán külsőleg is manifestáltatott, minden király igyekezett arra, hogy magát a szt. Koronával mielőbb megkoronáztassa.

Innen magyarázható, hogy az ellenkirályok siettek magukat megkoronáztatni, hogy a bekövetkezett megkoronáztatás czimén a királyi hatalomra való jogukat nyilvánossá tegyék. Innen magyarázható, hogy egyes uralkodók a szt. Koronát királyi hatalmuk megtarthatása végett álúton is magukkal külföldre vitték (mint pld. Cseh Venczel), innen magyarázható, hogy egyesek királyi jogaik biztosítása végett a szt. Koronát elrejtve, maguk álruhába öltöztetve hozták magukkal külföldről (pld. Ottó). Innen érthető, hogy a szt. Koronát egyesek előnyére az őrző tartály pecsétjeinek feltörésével elrabolták (pld. Erzsébet fia V. László érdekében). Innen magyarázható az, hogy egyes királyok (pld. II. Ulászló) fiaikat (II. Lajost) még életükben koronáztatták meg, a mely eset azonban csak megint a következő korszakban fordul elő gyakrabban.

A koronázásban rejlő erő a szent Koronában és nem más koronában rejlik, ezért a koronázásnak a szt. koronával kell végbemennie. A szt. Koronának tulajdonított ezen erőről a nemzet már az Árpádok idejében volt meggyőződve. Ezt kimutathatjuk III. Endrének azon adományleveléből, melyet Tódor Fehérvári prépost számára állított ki. Ebben ezt mondja a király: «Midőn a mi uralkodásunk és megkoronáztatásunknak némely ellenségei, előbb titkon, majd nyíltan abban mesterkedtek, hogy trónraléptünknek ne juthassunk a szt. Koronához, hogy ekként uralkodásunk tekintélye, s az országlakosok nyugalma, jóléte kérdéssé tétessék» (ut nostri regiminis auctoritas, et Salutis exordium regnicolarum differretur), miből kétségtelen, hogy a nemzet már ezen időben tekintette a szt. Koronát a királyi jogok forrásának.

Róbert Károly uralkodása idejében a szt. Korona eleinte Venczelnél, majd Ottónál volt, a kitől az Apor László erdélyi vajdához került. Ezen oknál fogva Róbert Károly nem volt azonnal a szt. Koronával megkoronázható. Tudjuk, hogy a szentszék beavatkozását a nemzet visszautasította és kijelentette, hogy Róbert Károlyt nem azért tekinti királynak, mert a szentszék ezt úgy kívánja, hanem csakis a nemzet szabad választásánál fogva. Gentilis bibornok, a szentszék követe ismerte a nemzetnek fel-fogását a szt. Koronáról és ezért arra igyekezett, hogy a szent Koronát Aportól visszaszerezze. Át is irt Aporhoz, hogy a Koronát adja ki. Ezen átiratban utal a bibornok a magyar nemzet azon, «mintegy gyermekded előítéletére», (*hungaricae nempe simplicitatis id esse praejudicium*), hogy csak azt tekinti királynak, a ki a szt. Koronával van megkoronázva. De kijelenti, hogy ha a vajda vissza nem adja a nála lévő szt. Koronát, akkor a szentszék újat fog készíttetni és azt éppen olyan erővel fogja felruházni, mint a Szt. István-félét. 1308-ban jött létre az u. n. Gentilis-féle decretum, melynek három pontja van u. m. 1. A király hatalmáról. 2. A király koronájáról. 3. A király és királyné jószágainak épségbentartásáról, s az elfoglaltak visszaadásáról. A második pontban a legatus kijelenti azt, hogy mivel a Korona ingó dolog, nem lehet, hogy azon erő, mely a Koronában létezik, csak ezen egy Koronához fűződjék, mert ha ez így volna, akkor a királyi hatalmat másnak kezére lehetne játszani. Ezért az Apornál lévő koronát nem szentnek, hanem hatálytalannak nyilvánítja, addig

a míg az Apornál van. Kijelenti a legatus, hogy ő új koronát készíttet, melyet olyan erővel ruház fel, mint a milyen a szt. Koronában rejlik. Ezt avval indokolta Gentilis bibornok, hogy mivel a Szt. István-féle koronát is a szentszék ruházta fel azon erővel, mely benne rejlik, a szentszék az új koronát is ilyen erővel ruházhatja fel. Az új Korona el is készült és evvel koronáztatott meg Róbert Károly. A nemzet azonban nem győzhette le azon meggyőződését, hogy csupán a szt. Koronával való megkoronáztatás adja meg a királynak hatalmát és midőn végre a Korona Aportól visszasikerült, Róbert Károly evvel ismét megkoronáztatta magát 1310. aug. 27-én Székesfehérvárott. Erről a koronázásról maga a király emlékezik meg 1315-ben az esztergomi érsekhez címzett levelében: «Ámbár ezen ilyen megkoronáztatásunk (az előbbi) teljesen elég volt: mindazonáltal, hogy a magyar nép közvéleményének eleget tehessünk és hogy a nép megbotránkozásának véget vethessünk (ut scandalum de medio vulgi tolleretur) miután az esztergomi érsek fáradhatatlan buzgalma folytán visszaszereztetett a szt. Korona is, Fehérvárra, a hol régi idők óta a magyar királyok megkoronáztatni szoktak, az ország főpapjait, báróit és nemeseit s királyságunk összes hiveit összehíván, az őseink által megállapított szokások és szertartások szerint léptünk királyi székünkbe, s koronáztattunk meg a szt. Koronával.»

1440-ben, midőn Ulászlót választotta meg a nemzet, a király nem volt a szt. Koronával megkoronázható, mert azt Erzsébet Visegrádról elvitetvén, Posthumus Lászlóval együtt Frigyes császárnak adta át és a koronát ennél elzalogosította. Ekkor nem készült új korona, hanem a székesfehérvári királyi sirboltban lévő azon koronával koronázták meg a királyt, a mely szt. István koporsóját ékesítette. A nemzetnek igen nagy tusájába került megnyugodni abban, hogy ámbár nem a szent Koronával koronázták meg a királyt, ezen koronázásnak mégis teljes közjogi hatályt tulajdonítson. Azon manifestumban, melyet a rendek a koronázáskor bocsátottak közre, mintegy önmegnyugtatójukra jelentik ki, hogy «a koronázásnak hatálya az országos rendek beleegyezésétől függ.» De kijelentik azt is, hogy a szt. Korona visszaszerzésére minden lehetőséget el kell követni és a mint visszasikerül a korona, a koronázás megismétlendő és utalnak arra, hogy a király megkoronáztatásánál mégis az ősi, többi koronázási jel-

vényeket u. m. Szt. István kardját, a királyi jogart, a Szt. István-féle palástot, az ország almáját és az apostoli kettős keresztet alkalmazták. A Frigyessel való hosszas alkudozások és azon súlyos feltételek, melyeket a nemzet a szt. Korona visszaszerzése ellenében magára vállalt, mutatják a nemzetnek a szt. Korona iránti kegyeletét. Midőn Mátyás választotta meg királylyá, a koronázást addig halasztotta, míg a szt. Korona 1464-ben nagy összegért ki nem váltatott Frigyesztől. Mindezen körülmények fényesen igazolják a nemzetnek ama hitét és meggyőződését, hogy a királylyá koronázás csupán a szt. Koronával történhetik meg olyan hatálylyal, hogy evvel a nemzet a királyi jogokat a királyra átruházza. De kifejezést nyert ezen korszakban azon tétel is, hogy a szt. Koronában rejlő erő tulajdonképpen a nemzet meggyőződésében rejlik. Ezen meggyőződés tette hatályossá ama koronázásokat is, a melyek a nemzet akaratóból, nem a szent Koronával — mert az rendelkezésre nem állott — hanem más koronával végeztettek. Ekkor ugyanis a nemzetnek akarata szükségből a koronázásnak hatályát ezen időleges koronához fűzte.

A koronázási cselekménynek alkotmányjogi jelentősége ezen korszakban azon külső alakságokban is jut kifejezésre, melyek szemlátomást mutatják, hogy immár tulajdonképpen a nemzet az, a mely koronáz. A nemzetnek közreműködése a koronázási cselekményben utal arra, hogy a királyi hatalomnak eredete a nemzetnek elhatározásából indul ki és a mint ezt a szentszék Gentilis bibornok által kifejezésre is juttatta, az egyházat csupán a szabad választásnak megerősítése illeti meg, a mi az egyház által végzett részeiben a koronázási cselekménynek érvényesül. Ezen korszakban a nemzetnek jelzett részvétele a koronázásban azonban még nem teljes. Ezen fejlődés csak a következő korszakban éri el a maga tetőpontját akkor, a midőn a koronát az esztergomi érsekkel együtt a nádor teszi a király fejére. De érvényesül a nemzet tagjainak tevékenysége a koronázásnál a világi főurak szereplésével, a koronázási eskünek a szabad ég alatti elmondásával és különösen avval, hogy az egész szertartásnak nevezetes része a templomon kívül megy végbe, továbbá abban is, hogy a korona őrzése világiakra bízatik.

4. §. A koronázási szertartás.

A koronázási cselekményt eredetileg az esztergomi érsek végezte. A XII. században a közötté s a kalocsai érsek között támadt vitát III. Incze pápa, az esztergomi érsek javára döntötte el. Azon elv, hogy a koronázó egyházi főúr az esztergomi érsek, a jelen korszakban is érvényesül. Ha kivétel esett, úgy ez rendkívüli körülményekre, ellenkirályságra vezetendő vissza, mint például, hogy Venczelt a kalocsai érsek, Ottót a veszprémi és csanádi püspökök koronázták meg. Zsigmond megkoronáztatását a veszprémi, II. Ulászlót a zágrábi püspök végezte. A koronázásnak helye ezen korszakban is Székesfehérvár. Csak rendkívüli esetekben történt, hogy a királyt másutt — pld. Róbert Károlyt első ízben Esztergomban koronázták meg. A koronázást Posthumus Lászlóig csak az esztergomi érsek végezte. Az ország báróinak a koronázási cselekményben semmiféle részük nem volt, csak éppen jelen voltak. A koronázási jelvényeket a székesfehérvári káptalan tagjai helyezték az oltárra, mert hiszen az Árpád-ház uralkodásának idejében a szt. Korona is a székesfehérvári káptalannál őriztetett. Mielőtt az esztergomi érsek a miséhez fogott volna, melynél a székesfehérvári és a szentmártoni (pannonhalmi) apátok segédkeztek, az érsek kezében a koronát tartva háromszor magyar nyelven megkérdezte a jelenlévőket, vajjon akarják-e, hogy a jelenlévő királynak megkoronáztassék? mire a nép helyesléssel felelvén következett a megkoronázandónak eskületele a szt. evangelium érintésével. Ezután az esztergomi érsek a királyt a katechumenek szent olajával mellén, vállán és jobb karján felkenete, a minek végeztével az érsek a misének bemutatásához fogott. A mise epistolájának elolvasása után a megkoronázandó király oldalára az esztergomi érsek kötötte fel Szt. István pallosát, melyet a király hüvelyéből kihuzva, az oltár előtt három kardvágást tett, jelölve annak, hogy az országot minden veszély ellen kész megóvni. Ezután az érsek két püspök segítségével a király fejére tette a koronát ezen szavak kíséretében: «Fogadd a koronát, melyről értsd meg, hogy a dicsőség szentségének, a tiszteletnek és a vitézségnek jelvénye és tudd meg, hogy ez által a mi szolgálatunk elseje lettél úgy, a hogy mi a lelkiekben pásztorok vagyunk,

úgy te a világiakban Istennek igaz tisztelője, a keresztény egyháznak minden ellensége ellen buzgó védőjeként segédkezzél, az Istentől neked adott és az apostolok nevében minden szentek hozzájárulásával és a mi hivatalunk áldásával rád bízott uralkodási tisztednek hasznos végrehajtója légy és eredményekben dús uralkodóvá legyél.» Hasonló intést intéz az esztergomi érsek a megkoronázandó királyhoz a királyi jogar és az ország almájának átnyújtásakor, a midőn mondja: «Állj és tartsd meg ezentúl királyi polczodat, a melyet leginkább a mindenható Isten tekintélye és az összes püspökök és Isten szolgálói mostani közvetítésével nyertél el és minél közelebb látod az egyház szolgálait a szent oltárokhöz, emlékezzél rá, hogy azoknak hasonló helyen minél nagyobb tiszteletet juttassál.» Ezen, Albert király megkoronáztatása alkalmával használatban volt intelmek, a mint látható, nagyon szoros kapcsolatban vannak a régi «juramentum de justitia et pace»-val, mely eskü az egyház védelmére vonatkozik. A most érintett intelmek tartalma arra concludál tulajdonképpen, hogy a királyi hatalom Isten kegyelmére vezetendő vissza, melyet az egyház közvetít és hogy a király az egyháznak legfőbb védője. Ugyanazon elvek tehát, melyek az «ex dei gratia»-féle királyságban és a hierokratia eszméjében annak idején a nyugaton jutottak kifejezésre. A nemzet igen természetesen ezen elveket kellő mértékre szállítja le, a mikor a Gentilis-féle pápai adományozási jog ellen felszólalt és a királyi hatalomnak eredetét a nemzet elhatározására vezette vissza. Még inkább jut kifejezésre a nemzetnek ezen álláspontja azon tény által, hogy a koronázási cselekménybe magába a közjogi elemnek szerez befolyást a világi főuraknak tényleges szereplésével. A XV. századtól fogva az ország báróinak is részük van a koronázásban. Ezen részvételnek legfontosabb része az, hogy idővel a koronát az esztergomi érsekkel együtt a nádor teszi a király fejére. Említettük, hogy ezen fejlődés csak ezen korszakon túl fejeződik be. A szertartásnak ezen része szorosan függ össze azon felkérdezéssel, a melyet a koronázást végző főúr a jelenlévőkhöz intéz, midőn a koronának a király fejére való illesztése előtt háromszori felhívással tudakolja, vajjon: «Akarjátok-e, hogy a jelenlévő N. királylyá megkoronáztassék?» És csak az «Akarjuk» elhangzása után teszi a király fejére a koronát.

A felkérdezés eredete valószínűleg onnan van, hogy voltak

koronázások, a melyeket külön választási országgyűlések nem előztek meg, a midőn tehát a koronázási országgyűlés a választási országgyűlést is helyettesítette, tehát a kettő egybeesett.

Ilyenkor természetes, hogy a választást helyettesítette a jelzett felkérdezésre adott felelet. Természetes az is, hogy ilyen esetekben a felkérdezést az végezte, a ki a koronázási cselekményt végrehajtotta, ez pedig az esztergomi érsek volt. Ezen felkérdezésnek és feleletnek nyomait Kis-Károlynak megkoronáztatása alkalmával találjuk. Thuróczy krónikája emlékszik meg erről. Bartal említi, hogy ezen felkérdezést ez esztergomi érsek még Posthumus László és I. Ulászló megkoronáztatásakor egyedül végezte. Innentől nyoma van annak, hogy azt már a nádor végezte. Legalább Mátyás király násza ünnepségének és Beatrix királyné megkoronáztatásának leírásából (Schwartnernél II.) tudjuk, hogy ekkor a nádor intézte a felkérdezést — de nem a néphez, a mi természetes, — hanem a királyhoz, mert hiszen ennek akarata dönt a királyné megkoronáztatásánál, sőt a koronázást magát is ekkor a nádor végezte. Valószínűnek látszik tehát, hogy ez már magának Mátyásnak megkoronáztatásakor is így volt. Bonfinius II. Ulászló megkoronáztatását ugyan eléggé részletesen adja, de a felkérdezésről nem tesz említést, a koronáztatást magát pedig úgy látszik ezen alkalommal az esztergomi érsek egyedül végezte. Ha azonban az Istvánffy által nyújtott és II. Lajos megkoronáztatására vonatkozó leírásból következtetni akarunk, úgy el kell fogadni, hogy a nádor intézte a felkérdezést.

Mindinkább közjogi jelleget kölcsönöz a koronázásnak, hogy — a mint a király közvetlenül a koronának fejére tétele előtt a koronázó érsektől Szt. István pallosát átvevén, a világ négy tájéka felé kardvágásokat tesz, ez pedig eleddig csak a templomban történt meg, tehát az egyháznak ígért védelmével függ szorosan össze — úgy I. Ulászló megkoronáztatásakor ezen kardvágásokat a nép színe előtt megismételte és pedig a Szt. Péter és Pál templomban szokásos törvénylátás után, a székesfehérvári Szt. Márton templom tornyáról. Ezen jelképies cselekmény most a nép előtt, a szabadban véghezvive már tisztán a királynak alkotmányos esküjével függ össze, hogy t. i. az ország területét épségben tartja és az ellenség ellen megvédi. A templomból kikerül az alkotmányra vonatkozó eskünek letétele is. II. Ulászló a szabadban, a nép

színe előtt is teszi le az esküt, az ország bárói pedig ünnepélyes menetben viszik a koronázási jelvényeket a király előtt. Az ország bárói II. Ulászló óta az anyaország zászlóját, II. Lajos koronáztatásától fogva pedig az anyaország, a kapcsolt részek, továbbá a hűbéri tartományok zászlóit vitték a király előtt ünnepélyes menetben. Ez által a nemzet a koronázás tényében való részvételét mutatta egyrészt, másrészt kifejezi ez a királyságnak közhatalmi jellegét is. A koronázási szertartás egy részének a templomból a nép színe elé való kivitele pedig a koronázásnak közjogi jelentőségével függ össze.

A Mária bazilikától a Szt. Péter templomig terjedő úton a nép közé pénz, vagy egyéb értékes tárgyak («bona missilia, mummi et vectes») szórattak. I. Ulászló koronázásakor már csak pénzt szórnak a nép közé. Mária ideje óta az újonnan megkoronázott király a Szt. Péter templomban Szt. István kardjával néhány nemest arany-sarkantyus vitézzé szokott avatni. A szabad kir. városok is részt vettek a koronázási ünnepélyen. Ez összefügg a városok országrendiségével, a melyet 1405-ben nyertek el. Tudjuk, hogy a budaiak Mátyás koronázásán olyként vettek részt, hogy egy budai polgár vitte az ország zászlóját. I. Ulászló idejében pedig olyan tolongás volt a koronázás alkalmával, hogy a király alig tudott a templomba bejutni, azért a templomba csakis főrangúak és nemesek bocsáttattak be. A rend fentartását pedig a templom előcsarnokába felállított felvértezett budai polgárookra bízta. Dlugoss és a «Budai jogkönyv» a budaiaknak ezen jogáról mint már régi idők óta fennálló kiváltságról emlékezik meg. Egyéb városokról is tudjuk, hogy részt vettek követeik által a koronázásokon. Így Pozsony város követei 1439-ben I. Ulászló megkoronázása alkalmából és II. Lajosnak 1508. évi koronázási ünnepélyén voltak jelen saját zászlójuk alatt. A koronázások alkalmával különösen a tárnoki városok, Kassa, Bártfa, Eperjes, Buda, Nagy-Szombat, Pest és a bányavárosok közül: Körmöcz- és Besztercebánya, továbbá több erdélyi város is képviseltették magukat követeik által. Régi szokás volt, hogy a nemzet a koronázás alkalmával ajándékot adott az új királynak. Ezen ajándék nemcsak pénzből állott, hanem értékes tárgyakból is. A vegyesházi királyok korából tudjuk, hogy a szabad királyi városok ezüst medenczét, serlegeket, kupákat és drága szőnyegetek ajándékoztak. Később csak pénzajándék járta, de a mennyiség nem volt meghatározva.

5. §. *A királyt eskü és a királyi hitlevél.*

A koronázási cselekménynek legfontosabb része a királyi eskü és a királyi hitlevél.

Ismeretes dolog, hogy az Árpádházi királyok korának vége felé a királyi eskü alkotmányyszerű esküvé lesz. Róbert Károlynak 1309. évben történt megkoronáztatását leíró «Instrumentum coronationis» című okmányból kivehetőleg a király az egyház védelmére és az ország alkotmányának megtartására tett esküt. Letette pedig ezt az esztergomi érsek és a pápai és császári közjegyző kezébe, a ki utóbbi az eskü letételéről kiállította a fentemlített okmányt. Az eskü corporális volt, a mennyiben az esztergomi érsek és a nótárius által tartott evangélium érintése mellett mondotta el a király az esküformulát és pedig magyar nyelven való megmagyarázás után.

Lajos koronázási esküjét nem ismerjük ugyan, de tudjuk, hogy letette. I. Ulászló az eskü letételét megígéri választási szegődvényében midőn mondja: «Nevezetesen először ígérjük és elfogadjuk, hogy mihelyt Isten segélyével nevezett Magyarország koronáját felveendjük, Magyarország minden szabadságát, törvényes jogát és jó szokásait, a melyek a jelen időig fennállottak és megőriztettek, eskünkkel és királyi levelünkkel meg fogjuk erősíteni». Posthumus László helyett, mint Bonfinius írja, Cilley tette le az esküt. Az 1453. évi I. t.-cz. közelebről határozza meg ezen eskü tartalmát, a mennyiben kiemeli, hogy az a nemzet minden jogaira és a területnek épségben tartására és annak védelmére vonatkozik. II. Ulászló király esküje arról nevezetes, hogy nemcsak a koronázó templomban esküdött meg, hanem hogy az esküt a nép színe előtt a szabadban is megismételte. II. Lajos helyett 1508-ban apja, II. Ulászló tette le az esküt. Lehet azonban, hogy midőn 1521-ben nejét, Habsburgi Máriát megkoronázták, letette ő maga is a királyi esküt, ámbár erről a decretumokban nincsen is említés.

Felemlítendő, hogy ezen korszakban a koronázások alkalmával nemcsak a király esküdött meg, hanem a koronázásnál jelen volt urak is tettek le esküt, és pedig arra nézve, hogy a megkoronázott királyt törvényes uruknak elfogadják és hogy iránta köteles hűséggel viseltetnek. A jelenvoltak esküje az összes távollevő nemesek esküjének tekintetett, úgy, hogy az egyesek mintegy

a nemzet nevében és a helyett esküdtek meg. Van ilyen esküre példa Róbert Károly megkoronáztatása alkalmával. Az eskü benne foglaltatik a már említett «Instrumentum Coronationis»-ban. Az esküigéret a király hatalmának és méltóságának elismerését foglalja magában, tehát nem olyan értelmű, mint a homagiális eskü a nyugaton. Nagy Lajos megkoronázásáról szóló források ilyen esküről nem tesznek említést. De Posthumus Lászlónak 1440-ben történt megkoronázása alkalmával tudjuk, hogy az összes előkelők a királynak örök hűséget és hódolatot esküdtek. Bonfinius említi ezt. De utal ilyen hűségi esküre az 1453. évi t.-cz. is. Nemcsak az országgyűlésen jelenlevőktől kívánja meg a törvény a hűségi és engedelmisségi esküt, hanem minden egyes egyházi és világi főurat, nemest és előkelőt egyenként kötelezi az eskünek letételére.

A *koronázási hitlevél* «Diploma inaugurale» nem más, mint a királyi alkotmányos eskünek írásfoglalása és ennek törvénybeiktatása. A mint említettük, III. András idejéből van legelső adatunk arra, hogy királyi hitlevél kiadatott.

Az 1298. évi 41. t.-cikknek ide vonatkozó része így hangzik: «Elhatároztuk és örök törvényképp megállapítottuk, hogy a király az egyháznak és az ország lakosainak szabadságát, úgy azokat, a melyeket megkoronáztatása alkalmával írásban kifejezett, mint azokat, melyek ezen határozatban elmondatnak (tartsa meg. Itt csonka a tv. szöveg) . . . essék a kalocsai érsek által kimondandó (átok alá). Ezeken kívül szigoruan tartassanak meg mindazok, a melyek a király által megkoronáztatásakor kiadott levélbe foglaltatnak.» Látjuk ebből, hogy a király adott ki koronázási hitlevelet (III. András), de annak szövege nem maradt ránk. A bevezetésből és befejezésből azonban ki lehet magyarázni, hogy a királyi hitlevél választási szegődvény alakjában formulázott. A hitlevélben előadottak a nemzetnek jogai és szabadságai, ezek a koronázás alkalmával a király elé terjesztettek, a ki az okmányt pecséttel megerősítette.

A szent Korona államszervezet kezdő korában ilyen hitlevél kiadásáról tudomásunk nincs. Pótolta azonban ezen alakszerű hitlevél kiadását az aranybullának megerősítése, a melyet a nemzet mindig alkotmányos jogainak alaptörvényeként tekintett. Zsigmondot tulajdonképpen a főuraknak egy része választotta meg

királynak. Ezen főurak, az u. n. «liga» tagjai között szerződés «pactum conventum» jött létre, melyben a király megígéri, hogy «a főpapokat, bárókat, főembereket, nemeseket, minden rendű, rangú lakosokat minden szabadságukban meg fogja tartani.» Albert és a nemzet 1439-ben kötött ilyen pactum conventumot. A szerződést két példányban szerkesztették meg. Egyiket a király, másikat a nemzet adta ki. 28 pontból állott, a bevezetés és záradék mindkét példányban más.

Ezen okmány tartalmánál fogva királyi hitlevél számba megy. A királyi hitlevélnek tulajdonképpen formájával csak első Ulászlónál találkozunk, mert őt a többi feltételen kívül még azon feltétel alatt is választották meg, hogy az elébe terjesztett felavatási hitlevelet elfogadja. Ezen feltételt Ulászló Krakkóban, 1440. márcz. 8-án el is fogadta.

Első Ulászló megválasztását megelőzőleg a nemzet kiküldöttjei a leendő király elé terjesztették azon feltételeket, melyeket a nemzet a király megválasztásához köt. Ilyenek a királyi hitlevélnek leendő kiadásán kívül voltak a törökök elleni védelem, Podólia és az elzálogosított szepesi városokra vonatkozó intézkedések, Posthumus László trónutódlása stb. Ezen feltételeket a leendő király elfogadta. A nemzet Ulászlót tehát választási szegődvény «capitulatio» alapján választotta meg.

Ulászló, ígéretéhez képest, megkoronáztatása alkalmával ki is adta alkotmánybiztosító oklevelét, a mely az aranybullának, III. András megkoronáztatása alkalmával kiadott törvények válogatott részeinek és Nagy Lajos 1351. évi decretumának megerősítéséből állott. Ezen I. Ulászló-féle megerősítése a régi decretumoknak olyan alkotmánybiztosíték volt, mely igen közel áll a királyi hitlevélhez és ezt ilyképpen pótolta is. V. vagy Posthumus László, midőn 1453-ban sok viszontagság után elfoglalta a trónt, országgyűlést hirdetett Pozsonyba. Tudjuk, hogy Lászlót csecsemőkorában koronázták meg. Hitlevél akkor nem volt kiadható. De annak kiadása a királynak trónralépése alkalmával sem történt meg. A rendek azonban — a mint erről már megemlékeztünk — az országgyűlésen azt határozták — és ehhez a király is hozzájárult, hogy a király tartozik megesküdni arra, hogy az ország és a rendek minden szabadságát, mentességeit és az ország törvényeit szentül meg fogja tartani. Ez alatt a rendek különösen Zsigmond és Albert

decretumait értették. Ez foglaltatik benne az 1453. I. törvény-cikkben.

Mátyás megválasztása után (1460) csak négy évvel, 1464-ben koronáztatta meg magát. Ezen alkalommal megerősítette a II. András-féle aranybullát, Nagy Lajos 1351. évi és Zsigmond 1435. évi törvényeit és ily módon adta ki a királyi hitlevelet. Mátyás királynak uralkodása, mint említettük, különösen uralkodásának kezdetén, nem volt alkotmányos, azért a rendek szükségesnek látták őt az 1472. évi XV. és az 1475. évi I. t.-cz.-ben figyelmeztetni arra, hogy a felavatási hitlevél minden körülmények között megtartandó.

II. Ulászló forma szerinti hitlevelet adott ki. A hitlevél 20 pontból áll. A második pontban igéri a király, hogy az ország lakosainak jogait, törvényeit szentül megtartja és kimondja, hogy az ország területét épségben tartja. II. Lajost, II. Ulászló kívánságára koronázták meg és Ulászló is adta ki helyette a koronázási hitlevelet.

6. §. *A koronázási cselekmény egyéb mozzanatai.*

A koronázási cselekmény egyéb mozzanataihoz tartoznak a következők:

A király megkoronáztatása után a Szt. István által emelt Mária templomban már Mária ideje óta néhány előkelő nemest aransarkantyus vitézzé avat. Ennek jelentősége az, hogy a király kormányát a fegyverek kedvező jelével kezdje meg és hogy a királynak semmire se legyen nagyobb gondja, mint a haza védőképességére, célja legyen annak diszét emelni és védeni, hatalmát gyarapítani. A Mária bazilikából a király ünnepélyes menetben a Szt.-Péter és Pál templomba halad, a hol legfőbb birói hatalmát gyakorolván, néhány pert maga intéz el. Ennek emléket Posthumus László és I. Ulászló megkoronáztatásának leírásai szolgálatják. Ezen két templom közötti uton a nép közé érmekeket, ajándék- és emléktárgyakat szórnak, a miről Mátyás király koronázásának leírásában már mint szokásról (quae in ea celebritate spargi solent) emlékeznek meg a források.

7. §. *A királyné megkoronázása.*

A királynékat megkoronázták ezen korszakban is. Ismeretes dolog, hogy III. Honorius pápának 1220. évi kiváltságlevele szerint a veszprémi püspök, ki a királynénak kancellárja, a veszprémi Szt.-Mihály templomban koronázta meg a királyok hitvestársait. Ha a királyné koronázása a királyéval együtt történt, akkor a felkenetést és a koronának a királyné fejére való illesztését a veszprémi püspök végezte. Ha azonban más időben koronázzák meg a királynét, akkor az esztergomi érsek végzi az egyházi felkenést és a veszprémi püspök teszi a királyné fejére a koronát. Ezen korona azonban nem a szt. Korona volt, hanem a XIII. és XV. századból való források szerint a királyné megkoronázása az úgynevezett házi koronával (diadema reginalis) történt.

Mátyás király esküvőjének leírásából tudjuk, hogy a királyok a királyné megkoronáztatásakor is avattak fel aransarkantyus vitézeket. A királyné, megkoronáztatása folytán alkotmányos jogok birtokába nem jutott.

8. §. *A koronázási jelvények és a korona őrzése.*

A koronázási jelvények között a legfontosabb a szt. Korona. A szt. Korona felső részét Sylvester pápa adta Szt. Istvánnak. Az alsó rész görög eredetű és valószínűleg ugyanaz, melyet Dukas Mihály küldött I. Gézának. A többi jelvények a következők: A királyi jogar, végén arany gömbbel, az ország almája, a mely arany lemezből készült, tetején kettős kereszttel, oldalán a magyar és az Anjou cimerrel, a palást, melyet Gizella királyné adott 1031-ben a székesfehérvári bazilikának, az apostoli kettős kereszt, mely azonban alighanem Mátyás idejéből való; a kard, keztyűk és a saru. A szt. Korona őrzésének helye eleinte, mint az előző korszak tárgyalása alkalmával említettük, a székesfehérvári bazilikának sekrestyéje volt, a hol annak megőrzése az örkanonokra volt bízva. Azonban 1198-ban a sz.-fehérvári prépost belátta azt, hogy a szt. Koronának ilyennemű megőrzése nem elegendő és engedelmet kért a pápától, hogy «mivel az országnak a Korona biztonságában lététől függő érdekei azt kívánják, magáról másra ruházhassa át a Korona megőrzését». Ezen okmány mutatja, hogy a korona-őrzés már akkor országos érdeknek tekintetett.

A szt. Korona féle államszervezet korában a szt. Korona a vise-grádi várban, erre külön esküvel kötelezett katonaság által őriztetett. Az őrség élén világi főurak voltak, a kikből lettek a koronaőrök. A visegrádi várnagy, «castellanus», szintén esküvel volt a korona őrzésére kötelezve. Más katonát, mint olyant, a ki a korona megőrzésére esküvel kötelezve volt, a várnagy nem is bocsáthatott be a várba. Ezen intézkedésnek szüksége akkor következett be, midőn Venczel a szt. Koronát Csehországba vitte. A korona Venczeltől Bajor Ottóhoz került, ettől pedig elvette 1307-ben Apor László erdélyi vajda. Innen végre 1310-ben került a korona Róbert Károlyhoz. Nem tudni, vajjon a székesfehérvári stallum jövedelmei fordítottak-e a korona őrzésére rendelt katonaság fenntartására. Albert király özvegye, Erzsébet, 1440-ben fiának, Posthumus Lászlónak megkoronáztatása után vitte el a koronát a visegrádi várból és azt Frigyes császárhoz juttatta, kinek azt elzálogosította. A Korona végre 1462-ben a nemzet által 60,000 arany árán Frigyesztől visszaváltatván, Mátyás 1464-ben megkoronáztatta magát. Az 1464. évi II. t.-cz.-ben ki lett mondva, hogy «mivel a Korona elidegenítéséből kipótolhatlan károk és viszontagságok hárulnak az országra és a Korona sok fáradtság és küzdelem után az ország közönségének pénzén szereztetett vissza, az ország főpapjainak, báróinak és nemeseinek akarata szerint, a királylyal együtt, a Koronának kellő őrzéséről, ennek kellő helyéről és az erre alkalmas személyekről gondoskodás fog történni.» A Korona megőrzésének helye ismét Visegrád lett. A most említett törvényben érintett és a Korona megőrzésével megbízandó személyek alatt csupán a nemzet által megválasztandó koronaőröket lehet érteni. Erre utal az 1492. évi III. t.-cz. II. Ulászló idejéből, mely a koronaőrök megválasztásáról szól. Itt a koronaőröknek a nemzet által történendő megválasztásáról már mint régebben fennálló jogról tétetik említés. Ezen törvénycikkben a Korona megőrzésének helyeként ismét Visegrád vára emlittetik, mely ezen célból a koronaőröknek átadandó.

A vár tényleg a koronaőrök kezére adatott. Cryspus Syrmiai püspök és Báthory András koronaőrök 1493-ban leköszöntek, mire Bakács Tamás egri érsek és Zápolya István nádor, szepesi gróf választattak meg koronaőröknek.

Ugyanezen időből van adatunk arra is, hogy a koronaőrök

a magok részéről mikép intézkedtek a koronának megőrzéséről. A koronaőrök maguk gondoskodtak a XV. század végén a vise-grádi vár őrcsapatáról, vagy legalább ezen csapatnak egy részéről. Ők rendelték ki saját fegyveres szolgálk (familiares, a kikből az egyháziaknál az egyházi nemesek lettek) sorából a várnagyot (Castellanus), — és pedig mindegyike egyet — a kit ezen fegyveresek élére állítottak. A castellanusok azután mindkét koronaőrnek esküt tettek, hogy az ő tudtuk és beleegyezésük nélkül a koronát helyéről el nem távolítják, ahhoz hozzá nem nyulnak, azt sem a királynak, sem az egyházi főurak vagy az ország bárói közül senkinek ki nem szolgáltatják. A castellanusok kikötötték azt, hogy ők határozzák meg az őrség számát, több katonát ne legyenek kötelesek a várba bocsájtani, csak akkor, ha a vár támadás folytán veszélyeztetve volna. Arról is volt gondoskodva, hogy az egyik koronaőr halála esetén ki lép annak helyébe a korona fölötti rendelkezést illetőleg, természetesen a másik életben maradt koronaőrrel együtt. A koronaőrök mindegyike rendelt ki tehát várnagyot mint parancsnokot, mindketteje adott őrcsapatot, a várnagyok a korona megőrzése tekintetében mindkét koronaőrnek tettek esküt. Ugyanily adat van 1529-ből is.

A koronaőrök tehát saját maguk rendelkeztek a Korona biztonsága iránt. Ezen rendelkezésben tehát van bizonyos magánjogi vonás. Nem tisztán közjogi intézkedések ezek. Magánjellegük különösen abban nyilvánul meg, hogy a Korona iránti rendelkezés Bakács Tamás érsek halála esetén annak fivérére száll. Korlátozva van eme intézkedés avval, hogy ez csupán a másik életben maradó koronaőrrel együtt rendelkezhetik, továbbá avval, hogy ezen intézkedés csak időleges és az új koronaőr megválasztásáig tart. Ezen óvóintézkedés avval függ össze, hogy a felelősség az örökösökre is kiterjed. Helyesebbnek találta tehát a koronaőr, hogy ő saját családbelijeit közül azt jelölje meg mint felelős családtagot, a kit ő maga ilyennek kiszemel. Az örökösök felelősségének gondolata azon későbbi (XVII. századbeli) törvényes intézkedésekben jut gyakorlatilag kifejezésre, hogy az örökösöket törvénybe iktatással mentették fel a felelősség alól.

Az 1498. évi XXV. t.-cz. a koronaőrök személyére nézve azon nevezetes változást foglalja magában, hogy koronaőr csak világi főur legyen. Ezen törvény Zápolya nagy befolyásának és Bakács

Tamás iránti ellenszenvének kifolyása. Az 1500. évi XXIII. t.-cz. is olyként rendelkezik, hogy a Korona őrzése két világi főúrra bízandó, a kiket a király és az országgyűlés választ. A Korona ezen korszak végéig Visegrádon őriztetett.

III. FEJEZET.

A végrehajtási hatalom és a biráskodás.

A) A központi kormányzat és a központi és innen a vidékre kiterjedő királyi igazságszolgáltatás.

1. §. A királyi udvar, a központi kormányzat.

A királyi udvar színhelye a központi kormányzatnak. A király nemcsak képviseli a kormányzati hatalmat, hanem tényleg kormányoz is. Világos ebből, hogy a királynak személyes tehetősége, erélye, majd a tanácsosok személyének megválogatása körüli tapintata, magát a kormányzatot befolyásolja. A királyi kormányzat felelőtlen és csak a korszak végszakában mondatik ki a királyi tanácsnak, mint közjogilag szervezett testületnek felelőssége.

A királyi udvar színhelye nemcsak a végrehajtó hatalomnak, de a királyi központi biráskodásnak is. A királynak székhelye mint helyszíne a királyi központi kormányzatnak és a központi igazságszolgáltatásnak: a királyi curia. A királyi curia mint a királyi legfelsőbb szervezett igazságszolgáltatásnak színhelye és a királyi tágabb tanácsnak, mint a legfelsőbb végrehajtó hatalom alkotmányos intézményszerű testületének székhelye, külön fogalommal fejlődött. A királyi udvar ezenkívül összoglalja mindazon személyeknek, kik közjogi, tehát nyilvános hivatali, vagy a királyi háztartás révén annak székhelyén a királyi tekintély fényét is emelve, vele együtt közösségben élnek.

Ezen korszakban a királynak székhelye Róbert Károly alatt eleinte Temesvár, majd 1332-től ugyanezen király alatt Visegrád. Nagy Lajos 1346-ban Budára tette át udvarát, a hol az a korszak végéig megmaradt.

A midőn a nemzet a királynak külföldi személyes kapcsolatait, idegen koronáknak viselése okából attól tarthatott, hogy az országból eltávozik és így a királyi hatalomnak fénye is csorbát szenvedhet, de másrészt ezáltal — mert hiszen a király lévén a

végrehajtó hatalomnak legelső szerve — az országnak ügyei is hátrányt szenvedhetnének: ki szokott törvényileg mondatni, hogy a király állandóan az országban köteles tartózkodni. Így történt ez Albert alatt, midőn az 1439. évi XXII-ik t.-cz. mondotta ki a királynak Magyarországon leendő állandó tartózkodását. Ugyanezen szempont alá esik az ország rendjeinek 1445. évi Constitutiójának 6-ik szakaszában V. László király választásához fűzött azon feltétele, hogy Albert király gyermeke a koronával együtt a nemzetnek átadatik (in medium nostri... dare voluerit, dederitque). II. Ulászló pedig az elébe terjesztett választási szegődvényben (1490. 8. §.) igéri meg, hogy többnyire Magyarországon fog tartózkodni.

A király a kormányzati hatalmat, tehát a felségjogokat a nemzettől a koronázás tényével történt reáruházása alapján gyakorolja (dantes nihilominus... praefato domino nostro nunc coronato regi plenissimam illam facultatem et potestatis plenitudinem in faciendis gratiis ac donationibus st. Az ország rendjeinek nyilatkozata Székesfehérvár, 1440. július 17.).

A nemzetnek részvétele az ország ügyeinek intézésében legtokéletesebben jut érvényre az országgyűlésen érvényesülő törvényhozási ténykedésben. De az országgyűlés hatáskörébe nem pusztán törvényhozási, hanem administratív teendők is tartoznak. Az országgyűlés azonban nincsen mindig együtt, azért a nemzet összességét pótolja, különösen a végrehajtó hatalomban való részvételt illetőleg — de még néha a törvényhozásban is — a szt. Koronához fűződő felfogáshoz képest, a nemzetnek egyik része: az egyházi és világi főurak, a bárók, a kik az ország tanácsát, vagy a király mellett a tágabb királyi tanácsot alkotják. Az országgyűlés mint nagy testület nem is alkalmas a szorosabban vett végrehajtási funkciók végzésére, ezért ezek onnan a koronázás által történt átruházás folytán a királyra és a tágabb tanácsra szállottak át. A tágabb tanács mintegy kibővülése a szűkebb tanácsnak, melynek főfontossága és elsőrangú szerve már az Árpádok idejétől a királyi cancellária, azon hivatással, hogy a királyt állandóan a végrehajtó és birói hatalom gyakorlásában támogassa. A szűkebb királyi tanácsnak súlypontja a birói és közigazgatási hatáskör szoros kapcsolatánál fogva, az igazságszolgáltatásban kersendő. A tanácsnak egyes tagjai különös megbízás alapján szűkebb testületek fejeiként működnek, a kiknek vezetése alatt adminisztratív hivatalok (a kir. cancellária) vagy bíróságok (pld. a praesentia

specialis, a praesentia personalis) működnek. A királyi hatalomnak átruházott természetéből folyik, hogy az országos ügyekben való döntés országgyűlési végzemények alakjában a király távolléte esetén is bekövetkezik (1474), továbbá hogy a királyi trón be nem töltése esetén az országos tanács viszi a kormányt, hogy kormányzó választható a király távollétében vagy kiskorúsága esetén, a ki mellé a kormányzó-tanács éppúgy adatik, mint a király mellé a szűkebb királyi tanács. A végrehajtó hatalmat gyakorolhatja tehát a tágabb királyi tanácscsal nemcsak a király, hanem az országos tanácscsal együtt a kormányzó is (Hunyadi János, Szilágyi Mihály) vagy a királyi helytartó, a kit a király biz meg (1474: XII.), illetve bizonyos esetekben a nádor, a kinek ezen természetű jogköre évszázadokon át fejlődve, különösen Mátyás király alatt törvénybe is iktattatott. Mindezen tételek természetesen csak ezen korszak második részének felelnek meg, midőn a szt. Koronáról szóló tan már teljesen ki van fejlődve. A királyi vagy kormányzói hatalom állandóan a tágabb vagy országos tanács közreműködése mellett gyakoroltatik.

A nemzet összességének részvéte az országos ügyek kezelésében az Anjouk és részben még Zsigmond idejében is teljesen nem érvényesült. Országgyűlések — mint később látni fogjuk — különösen az Anjouk idejében, nem igen tartattak, úgy hogy csupán a tágabb királyi tanács, az egyházi és világi főurak alkotják azon testületet, mely a királyi udvarban a közigazgatást és bírói ténykedést a királylyal együtt végzik.

Azért mégsem vagyunk azon nézetben, hogy a «Praelati barones ac procures» a tágabb királyi tanácsnak a kormányzatban való részvétele kizárólag hűbéri befolyásnak volna tekintendő. Igaz ugyan, hogy Róbert Károlynak a hűbéri udvari napokról közvetlen tapasztalatai lehettek. Lehetséges, hogy ő a nyugati felfogásból kiindulva, csak ezeket tekintette hivatottaknak az udvar, tehát a közigazgatás és bíráskodás ügyeiben való részvételre, mint azokét, kik terjedelmes ingatlanaiknál és közhivataluknál fogva a nemesek közül kiváltak. Megfigyelendő azonban, hogy ezen állapotok körülbelül már az Árpádházi királyok idejében is meg voltak, hogy az alsó nemességnek harca a nagybirtokosok és hivatali nemesség ellen már az aranybulla idejében fejezte be fejlődésének egyik szakát és hogy az előkelők, ha úgy akarjuk,

a birtok- és hivatali aristokratia volt a vezetője az országos ügyeknek — tehát az országos tanács — akkor is már, a midőn az új dynastiának megválasztásáról volt szó. Az Anjouk tehát tulajdonképpen akkor, a midőn a tágabb királyi tanácsnak az országos ügyekben való intéző jogát elismerték, csak a meglévő állapotokkal számoltak.

A korszak kezdetétől a XV. század közepéig, úgyszólván az országtanács vagy a tágabb királyi tanács választja meg a királyt is. Csak I. Ulászló alatt, az 1447: XLIV-ik t.-cikkben mondatik ki az, hogy a királyválasztásnál a megyei követek is működjenek közre. Mátyás megválasztásánál a nemességnek ezen részvétele már hatályos. A korszak kezdetétől fogva látjuk azon törekvését a köznemességnek, hogy az országos ügyekbe befolyást szerezzenek (1386: I.) s csak a korszak végén tudja elérni azt, hogy a királyi tanácsban érvényesül (1498: VII., 1500: X., 1518: XXXIX.).

Ha tehát a nemesség összessége a korszak elején tényleg nem is volt birtokában az állami ügyek intézési hatalmának, a nemzet felfogásának szempontjából mégis csak a nemesség összességét illette meg az állami ügyek intézése a királylyal együtt és a királyi tágabb vagy országos tanács akkor, midőn a köznemesség kizárásával végezte a végrehajtó hatalmat, azt az összesség nevében is gyakorolta. Működése a királyi tágabb tanácsnak tehát a nemességnek ebbeli időleges beleegyezésén és hallgatólagos hozzájárulásán alapult, a mit legfőképp azon körülmény is mutat, hogy a nemesség a törvényhozás körébe tartozó functióknak az érvényességét elismerte akkor, midőn a királynak a praelatusok és bárókkal alkotott decretumok országos kötelező ereje ellen kifogást nem tett.

A nemesség kénytelen volt jogainak küzdelemmel érvényt szerezni és éppen ezen küzdelemnek eredménye a szt. Koronáról szóló felfogásnak végbefejezése, mely a XV. század közepén érvényesül. Az össznemességnek a közügyekben való részvétele ezen helyen, a hol a végrehajtó és bírói hatalomról van szó, csakis mint forrása ezen hatalmi functióknak került szóba, mert igen természetes, hogy ezen jogoknak tényleges gyakorlata az össznemesség által — kivéve a törvényhozást, a melyet más helyen tárgyalunk — már a testület nagyságánál és nehézségénél fogva — a mint ezt már érintettük — sem lehetséges. Csak a közhatalmi

functióknak átruházott természetére és eredetére, tehát azoknak a szt. Korona tanában kifejezett minőségére, azok megosztottságára utalunk akkor, ha azoknak gyökereit a nemzet összességénél találjuk fel. Különben a praelati barones et proceres sem működtek közre mindnyájan a közügyek végzésénél, csak joguk volt részt venni. Másrészt bizonyos mérvben — különösen a szűkebb királyi tanácsban, a központi királyi bíróságoknál — a nemességnek mintegy képviselő útján való érvényesülése az egész korszakon át szintén biztosítva volt (Iurati assessores).

A királyi tanács alkotmányos intézmény. Kiderül az abból, hogy a királyok, különösen a külföldről megválasztottak, a tanácsnak meghallgatását megígérik (1339: I., 1490: 7. §.). De abból is, hogy a végrehajtó hatalom minden intézkedése a tanácscsal együtt történik. Daczára ennek a tanács — legalább a tágabb — a korszak végéig szervezve nincs. Van ugyan egy törzse a tanácsnak, a melyben van szervezet és ez a szűkebb tanács mint bírói testület (1458: XXXV., 1495: VIII. st.). Szervezve van még a kormányzó mellé adott tanács is, melynek tagjai számszerint meg vannak határozva (1446: VII.). De a tágabb tanács tagjainak a száma nincsen meghatározva.

A tágabb tanács tagságának joga sincs szabályozva. Általános kellékként csak azt kívánják törvényeink, hogy a királyi tanács tagjai mind honfiak legyenek. Ezért kellett ezen különben természetesnek tetsző feltételt külön, több ízben törvényileg biztosítani, (1453: III.), a választási szegődvényekben, hitlevelekben (1490: 9. és 10. §.) ígértetni, mert már Róbert Károly trónrajutásakor azt tapasztalta a nemzet, hogy a külföldről megválasztott királyok külföldi tanácsosokkal is vették magukat körül.

A tágabb tanács tagságának joga csak a tanács tagjainak egy részére nézve alapult a közjogon, azoké t. i., a kik hivataluk, méltóságuk alapján voltak tagjai a királyi tanácsnak. Azoké, a kiket Werbőczy valódi báróknak (veri barones) nevez. Vagy azoké is, a kik a szűkebb tanácsban országgyűlési kirendelés folytán nyertek helyet. Azonban ezeknek a tagsága sem volt örökletes, mert csak a hivatal, a méltóság viselőjének vagy a kirendelt személyéhez volt kötve.

A tanács többi tagjaira nézve a tanácsbeli tagságuknak ezen közjogi föltétele nem forgott fenn. Alapja az ő tagságuknak hű-

béris természetű volt — a nagybirtok. Minthogy az ősiség következtében ezen birtok a családhoz fűződött, az ősiség által ilyképen garantált ingatlan, ha a családban bekövetkezett örökösödés okozta elaprózás annak nagyságát meg nem bolygatta, ez a családbelieknek többé-kevésbé állandó alapját képezhette a királyi tanácsban való részvételnek. Nem volt tehát elhatárolva azoknak a száma, a kik a királyi tanácsban részt vehettek. Nem volt meghatározva azon ingatlan nagysága sem, a mely — pld. úgy mint az angolszász alkotmányban a nagy thanség — jogalapját képezte volna annak, hogy valaki a királyi tanácsba meghívassék. A meghívástól sem függött a tanácsban való részvétel. A nagybirtokos nemes csupán ezen minőségénél fogva vehetett részt a tanácsban.

Voltak tehát a tágabb királyi tanácsnak hivatalos tagjai. Ezeknek tagsága közjogi természetű volt. Voltak azután tagjai a királyi tanácsnak, a kiknek megjelenési joga a nagyterjedelmű ingatlan tulajdonából indult. Természetes dolog, hogy ezeknek részvéte sem volt mindig és kizárólag önkéntes. A király meg is hívta tanácsosait a tanácsba. De mert a tagsági jog nem volt szabályozva, az sem volt meghatározva, hogy kiket hívjon meg a király. Valószínű, hogy úgy az önkényes megjelenés körül, mint az egyes személyek meghívása körül is, az állandóság folytán bizonyos jogszokás fejlődött ki, úgy, hogy a megjelenés is egyesekre nézve jogszokásra volt visszavezethető. A külön, tehát nem hivatalos minőségen alapuló meghívás, illetve a szokásjogon alapuló megjelenés eredményezte, hogy ezen tanácsbelieket ellentétben a valódi bárókkal (veri barones), barones solo nomine, címzetes báróknak nevezték idővel. A tanácsnak elnevezése consilium vagy néha curia. A tanácsnokokat consiliariusoknak nevezik.

A királyi tanács szervezetére nézve állandó azon törekvés, hogy oda a köznemesség is belekerüljön, továbbá hogy a tanács-tagok hűséges eljárásukra esküt tegyenek, végre hogy a köteleességeknek megszegésére bizonyos sanctió létezzék. Mindezek a tételek az 1386. évi decretum töredékében is már bennfoglaltatnak.

A szűkebb királyi tanács szervezetének fejlődése különben, a mint már említettük, szoros kapcsolatban van a központi bírói szervezet fejlődésével. Az octavális törvényszék szervezetét a 1446: IX. t.-cz. rendelkezései határozták meg, hogy az a nádor és az országbíróból, két egyházi, két világi főurból és hat nemes-

ből álljon. Azon esetre pedig, ha a bíróság együtt nincs, egy egyházi, egy világi főúr és két nemes *állandóan* legyen a kormányzó mellett.

Ezen tanácsot a kormányzó az egyházi és világi főurakból, a lovagokból (milites) és nemesekből a szükséghez képest kiegészítheti. (4. §.) Ez utóbbi intézkedés úgylátszik a szűkebb tanácsnak a tágabb tanácscsá való kibővíthetésére vonatkozik — külön megbízás útján.

Az octavális törvényszékkal való összefüggését a szűkebb tanácsnak az 1498. évi II. és VII. t.-cikkéből is kivehető. A tanács a II. cikkben az octávákhoz megválasztandó 16 jogban jártas köznemes közül nyolccsal egészítendő ki akkor, ha abban az egész országot érdeklő ügyek tárgyalatnak. Ezen tanácsbeli tagok eljárásukra esküt tartoznak tenni. Az 1500. évi X-ik t.-cz. elrendeli, hogy az octavális törvényszék törvénytudó 12 tagjának félévenként váltakozóan kell a királyi tanácsban részt vennie.

Végre az 1507. évi V. t.-cz. kimondja azt — és ez a királyi tanács fejlődésében a leglényegesebb — hogy a királynak a tanács tudtán kívül tett intézkedései érvénytelenek és hogy azon tanácsstag, a ki a kir. tanácsban az ország törvényei és a közjó ellen vét, az országgyűlésnek feljelentendő. Ezáltal a tanács felelőssége ki lett mondva és minthogy az országgyűlésnek leendő feljelentés az *összes* tanácsstagokra szól, az országgyűlés így az *egész tanácsra nyert befolyást*. Az 1518. évi bácsi decretumnak XXXIX-ik cikke a királyi hatalomnak nevezetes korlátozását foglalja magában, a mennyiben a végrehajtó hatalmat a királyra és vele egyenlően a *kirendelt* kir. tanácsra ruházza. Ez azonban nem jelentette a nemességnek győzelmét az aristocratia felett, mert a szűkebb tanácsnak tágabb tanácscsá való kibővülése a főuraknak ülés és szavazati joga ezen törvényben is biztosítva van.

Említettük, hogy a nemességnek az országgyűlések határozatai alapján a kir. tanácsban jutott hely, de az 1518. évi törvényhozás sem biztosította azt, hogy az országgyűlésileg kirendelt tanács a tágabb tanácscsal szemben döntő határozatokat hozzon, mert a törvény még mindig fentartotta a főuraknak régi tanácsbeli tagságát és döntő befolyását is. A mint továbbá említettük, a nemességnek a főnemesség elleni harcza betölti az egész korszakot a tanácsban való döntő részvételért. Végre 1525-ben érte el a nemesség célját. Az 1525. évi (rákosi) I. törvénycikk ugyan szintén biztosítja a

főuraknak az országgyűlés által kirendelt tanácsban való részvételt, de kimondja, hogy a döntés mégis a *kirendelt* tanácsnál legyen. Ugyanezt tartalmazza az 1525. évi (hatvani) I. t.-cz. is. *Ezáltal a végrehajtó hatalom a szűkebb, tehát az országgyűlésileg kirendelt tanács kezébe került.* A szűkebb tanács hatásköre a folyó adminisztratív ügyek elintézésére terjedt ki. Az 1498. VII. t.-cz. szerint ha a tanács országos édekü ügyben határoz, a 16 nemes ülnökön kívül még 8 nemes jelenléte szükséges. Az 1507. évi VII. t.-cz. szerint minden az országot érdeklő ügy tartozik a tanács elé. Ezen hatáskör az 1518. évi XXXIX. t.-cikkben még közelebb iratik körül.

Ezen törvényből általában ki lehet venni, hogy a királyi tanácsban történt a tisztségnek adományozása, a királyi jövedelmekre való felügyelet. Ezen törvény nemcsak a végrehajtó hatalmat, hanem a királyi felségjogok gyakorlását is megosztja a király és a tanács között. Az ország pénzügyi viszonyainak teljes ziláltsága folytán az 1519. évi (bácsi) XVI. és XVII. cikke a királyi tanácsot ruházta fel a királyi jövedelmeknek olyként való ellenőrzésével, hogy a kir. kincstártó évenként a királyi jövedelmekről a kir. tanácsnak tartozzék számadást tenni. A tágabb királyi tanács hatáskörébe tartoztak az összes fontos államigazgatási ágak, sőt a királyi személyes bíraskodás ügye is szoros kapcsolatban van vele. Az országos tanács is ilyképpen működött és a kormányzóval együtt gyakorolta a legfőbb központi bíraskodást.

A királyi tanácsnak törzsét alkották pedig a királyi udvar főtisztviselői, a kik ezen korszakban már az ország főméltóságaként szerepelnek és hivatalos állásuknál fogva tagjai a királyi tanácsnak, az ország valódi bárói, a «veri barones regni.» Ezek között legelső helyen áll:

1. A nádor, a Comes Palatii, kinek előkelő állása és országos főméltósággá való kifejlődése már az előbbi korszakban befejezett dolog.

A nádor a korszak nagyobb részén át királyi kinevezés útján kerül méltóságába. A nemzetnek befolyása a nádori állásra még a XIII. századból való törvényekben is ki van fejezve.

Albert alatt természetesen a királyi tanácsnak jut ezen befolyás. Az 1439. évi II. t.-cz. szerint a nádort a király «a főpapoknak, báróknak és az ország nemeseinek tanácsára velük együtt egyező akaratából választja».

A Mátyás király alatt 1485. évben megalkotott úgynevezett nádori czikkek bevezető részében azonban már a nádornak az országgyűlés által leendő megválasztásáról van szó. Az 1492. évi XXXIII. t.-cz. ismét kiemeli, hogy ezen választásnak a király egyetértésével kell megtörténnie. A nemességnek döntő befolyása Werbőczy megválasztásánál érvényesült, kit a köznemesség 1525-ben emelt a nádori méltóságra. A nádori méltóság egy. Daczára ennek az előző korszak végén és ezen korszak elején előfordul, hogy az országnak egy időben több nádora is volt. A nádornak a végrehajtó hatalom gyakorlása körül igen tekintélyes rész jutott.

A király távollétében a nádor viszi a kormányt. Ezen elv már 1414-ben, Zsigmond királynak az országból való távolléte idejében érvényesült. Az egyházi ügyekben azonban ekkor a király helyettesévé az esztergomi érseket nevezte ki. Ezen kormány hatásköre a végrehajtó hatalom egész körére, a bírói hatalom keretében pedig még a kegyelmezési jogra is kiterjedt — tehát tulajdonképpen minden királyi felségjogra, kivéve a privilegiumosztogatás jogára. Megszorítottan azonban még erre is — a mennyiben birtokadományozási joga a nádornak Zsigmond idejére vezettetik vissza. Királyi helytartónak is nevezik ezért a nádort egykoru oklevelek.

A nádori czikkek még közelebben írják körül a nádornak jogállását.

A király kiskorúsága esetén a nádor gyámja a királynak — tehát gyámkormányzó és mint ilyen az ország lakói neki éppúgy tartoznak engedelmeskedni, mint a királynak. (II. cz.) A nádor helyettesíti a királyt akkor is, ha a király együgyű vagy hanyag. Ő fogadja a követeket, ő felel azoknak. (VII.) A nádornak a végrehajtó hatalom körüli jogkörét a király távolléte esetére a nádori czikkek (XI.) törvényileg is biztosítják. Ő az országnak rendes helytartója. Itt azonban már a kegyelmezés és a birtokoknak korlátlan adományozásának joga kivétetik a nádori hatáskörből. Úgy látszik, hogy annak elismerésével, hogy a nádor helytartója a királynak annak távollétében, helytartói hatásköre, különösen a birtokadományozási jogra nézve, esetről-esetre határozatott meg a király által. Így II. Lajos is, midőn Bátor István nádort távollétének idejére helytartónak rendelé ki, azt 32 jobbágytelekig terjedő adományozási joggal ruházta fel.

A királyi tanácsnak a nádor után következő előkelő tagja:

2. Az udvarispán, kinek állása az országbíróéval egy személyben egyesül — Comes et iudex curiae. Ennek tevékenysége főleg a bíráskodás terén érvényesült. A végrehajtó hatalomban inkább csak mint a tanácsnak tagja vett részt. A hadügyi adminisztrációnak egyik részét az 1498. évi XXXIII. t.-cz. bízta rá, a mennyiben a végvárakra való felügyeletet az országbíró gyakorolta.

3. A tárnokmester, kinek sajátlagos pénzügyi hatósági teendőit ezen korszakban a kincstartók (thesaurarii) végzik, főszerepe van a tárnokmesternek a városok fölötti igazságszolgáltatásban.

4. A kancellár már az Árpádok idejében legközvetlenebb tanácsadója volt a királynak. Ezen szerepe a jelen korszakban is megmaradt. Súlypontja a kancellár, illetve Nagy Lajos óta a főkancellár (supremus, summus cancellarius) és a Róbert Károly idejétől fogva létező kisebb kancellária élén álló titkos kancellár (Secretarius Cancellarius) tevékenységének, szintén a királyi igazságszolgáltatásban keresendő. Ezen most kiemelt bírói szerepe a főkancellárnak 1464-ig tart.

Tagja volt a királyi tanácsnak — azonban szintén leginkább bírói működésben, 1464-től fogva a királyi személynök — a personalis. Ezeken kívül szerepelnek a tágabb királyi tanácsban jelenlétük esetén a Horvát-, Tót- és Dalmátországi bán, a végvidéki, mint a szőrényi, a macsói bánok, az erdélyi vajda, a pozsonyi gróf, szerepelnek továbbá a szorosabb értelemben vett udvari méltóságok és tisztségek viselői, tehát azok, a kik a királyi udvartartáshoz tartoznak. Ezeknek részvétele, azért mert állandóan a királyi udvarban tartózkodtak és a tanácsban való részvétel nem volt limitálva, valószínűleg gyakoribb volt, mint a mégis inkább a vidéken tartózkodó valódi vagy címzetes báróké, a kikhez a később említendő szabadispánok is tartoznak. A szorosabban vett udvari méltóságok a következők voltak: A főudvarmester (mareschallus), a ki Róbert Károly idejétől fogva az udvarnak vezetője, továbbá a főlovász-, a főajtónálló-, a főasztalnok-, a főpohárnok- és a fővadászmesterek.

A királyi udvarba tartoztak még a királyi kamarás, mint a kamarásoknak feje. A királyi udvartartást kiegészítették a testőrök, (milites aulae regiae) a királyi udvarnokok (aulici pld. 1475: X.) és az apródok (iuvenes aulae regiae).

A királynéknak külön udvartartásuk volt. A királynénak volt

udvarbirája (*iudex curiae*), a ki a királyné ingatlanjain lakó udvarnokok felett bíraskodott, volt kancellárja, tárnokmestere, voltak udvarhölgyei (*puellae domus regiae*).

Felemlitendők még a vitézrendek is, a melyek az Anjouk által hozzánk átkerült nyugoti középkori lovagi szellemnek élő tanujelei. A lovagrendek a testületi szervezkedésnek eredményei, a lovagok, azaz a hadi foglalkozást mint élethivatást folytató egyéneknek — rendjén belül. A vallás, a felebaráti szeretet gyakorlása és ezeknek, úgy mint a gyengéknek vitézi bátorsággal való védelme képezték a talajt, a melyből a lovagrendek keletkeztek. Mindezen czélok elérése végett testületekbe csoportosultak a lovagok. A vitézrendek keletkezése a keresztes háborúk idejébe nyúlik vissza, a szt. földre. Itt keletkezett a XI-ik században a Joanniták rendje, a XII-ikben a Templosok egyházi vitézrendje. Ezek mintájára alakultak azután a többi vitézrendek, melyeknek tagjai szűkebb testületet alkottak, a melybe a lovagoknak fel kellett vététniök. A rendhez való tartozás bizonyos külső jelvény viselése által volt feltüntetve — ez a rendjel.

A nyugattal való kapcsolatban keletkezett Róbert Károly alatt az első szervezett és alapszabályokkal ellátott vitézrend 1318-ban. Ez a *Szentgyörgy vitézek lovagrendje* volt, melynek alapszabályai 1326-ban adattak ki. Ezek szerint a rendnek 50 tagja lehetett. Fővédője a király volt. Élén áll a rend kancellárja egy egyházi és egy világi bíróval, kik egyedül ítélnék a rend tagjai felett.

Kötelesek a rendtagok a királyt és az országot veszélyektől megóvni. A rendtagoknak jelvénye fekete köpeny, melynek csuklyáján, a belső részen «*in veritate iustus sum huic fraternali societati*» felírás van.

Az *Aranyasarkantyus lovagrend* szintén Róbert Károly alatt keletkezett, valószínűleg a Zách-féle merénylet után, a király személyének védelme okából. Szervezve nem volt. A koronázás alkamával — valószínűleg Mária idejétől fogva — avat a király némely előkelőt aranyasarkantyus vitézzé.

A *Sárkány lovagrend* Zsigmond alatt alapított. Már 1394-ben létezett, alapszabályai 1408-ban adattak ki. Jelvénye egy kereszt «*O quam misericors est Deus*»-féle felirással és erről lelógó sárkány. Ezen jelvényt azonban csak a rendnek 24 nagykeresztese használhatta, a többiek pusztán a sárkányt viselték. A Husziták elleni háborúk adtak okot a rend megalapítására.

A kereszténységnek a törökök, mint hitetlenek ellen viselt háborúi adták okát annak, hogy Mátyás király 1472-ben a «*Krisztus kinszenvedésének rendjét*» alapította.

A rendnek tagjai lehettek királyok, fejedelmek fő- és köz-nemesek, egyháziak és világiak sőt nők is, asszonyok és szűzek. A rendnek jelvénye három arany vagy ezüstből készült tövisből fonott koszorú, abban egy oszlop kötéllel átfonva és rajta keresztben egy lándzsa és egy nádszál spongyával. Erről lánczocskán függ egy veres kereszt, benne pálcza és három szög, I. N. R. I. felirással. A kereszt jobboldalán függ egy korbács, baloldalán egy seprő. Mindez aranyból vagy ezüstből van készítve, a szerint vajjon lovagok viselik-e a jelvényt vagy «kenétek», azaz szolgálatban álló nemesek.

Csak egy nyomunk van arról, hogy Mátyás király ezen rendjelet adományozta. Bécsben ugyanis Mátyás, az udvarban tartózkodó Schweiczi követet a Szt. István templomban 1488-ban lovaggá ütötte.

A királynak czime ezen korszakban: «*Majestas*» vagy «*Regia Serenitas*». Az országos és udvari főméltóságokat «*magnifici viri*» czimzéssel tisztelték meg.

2. §. A királyi kancellária.

A királyi kancellária ezen korszakban is azon feladattal volt megbízva, hogy a királyi okleveleket megszerkeszse és kiadja.

A kancelláriának feje a kancellár, *summus, supremus* vagy *eximius Cancellarius*, a ki ezen korszakban már országos főméltósággá lett. Előkelő egyházi főurak, leginkább az esztergomi érsek, de püspökök is (mint pld. Zsigmond alatt a zágrábi, nagyvárad) viselik ezen országos főtisztséget.

A főkancellár egyéb állásánál fogva nem lehetett maga személyesen az okmányok kiállításának közvetlen közege. Alatta állott mint a kancelláriának vezetője, az alkancellár, azután a notáriusok stb., a kik az okmányokat megszerkesztették, a *scriptorok*, a kik irták.

Az alkancellár ezen korszakban szintén méltósággá lesz és közvetlen befolyása a királyi kancelláriára szintén nem folytonos. Ezen állásban is előkelő egyházi főurakat látunk, pld. Nagy

Lajos alatt a veszprémi püspököt, a királyné kancellárját, majd állandóbban a székesfehérvári prépostot.

A királyi kápolna — *Capella regia* — ezen korszakba is átnyulik. Ennek feje is előkelő egyházi főúr, (prépost, püspök) a *comes capellae*. A *comes capellae*, a Róbert Károly idejében keletkezett kisebb vagy titkos kancelláriának is egyuttal vezetője és mint ilyen, a *titkos kancellár* címét viseli. Róbert Károly idejében ő a Visegrádon lévő királyi levéltárnak őre.

A *comes capellae* állása és a titkos kancellári állás azonban csak a XIV. század végeig van egy személyben egyesítve, innen túl külön személy viseli a két méltóságot.

A titkos kancellária szervezett hivatal volt. Működtek ott jegyzők, notáriusok stb.

Az 1435. évi (VI.) XI. és XII. t.-cz. a korszak elejétől fogva külön álló két kancelláriának birói működésére vonatkozó díjjait határozza meg.

Általában el van fogadva*), hogy a nagyobb és a kisebb vagy titkos kancellária Mátyás által 1464-ben egyesített. Ezen egyesítés azonban csupán az igazságszolgáltatásra nézve teljesen bizonyos. Véleményünk szerint azon körülményből, hogy a fő- és titkos-kancellári méltóságot 1464-en túl több ízben egy és ugyanazon személy viselte és azon tényből, hogy 1464-től fogva a főkancellárnak személyes királyi helyettesi bírósági minőségéről (*praesentia specialis*) említés téve nincs, hanem csakis a titkos kancellár személyes *praesentia*-járól, továbbá hogy az 1486. évi LXVIII. t.-cz. a főkancellárt az ország főbirái között már meg sem említi, továbbá abból, hogy ennek birói tevékenysége a titkos kancellárra, illetve ennek helyettesére, a *locumtenens*-re ment át: még egymagában nem lehet teljes bizonyossággal arra következtetni, hogy a főkancellária a titkos kancelláriával egyesült.

Az 1508. évi decretum záradékában például előfordul külön a főkancellár, a titkos kancellár és a királyi jelenlét személynöke (*Praesentiae nostrae Locumtenens*).

Véleményünk szerint a bíraskodási teendők úgy a főkancelláriában mint a titkos kancelláriában talán még sem szívták magukba és nyelték el teljesen a végrehajtói functiókat. Az igaz-

*) Hajnik: A királyi bírósági jelenléte stb. című jeles értekezésének 17. és 18-ik lapja.

ságszolgáltatási functiók szemlátomást jobban domborodtak ki, mint a közigazgatási teendők. Ezért az ezek körében bekövetkezett változások is szembeötlőbbek, mint a többiek.

Az bizonyos, hogy a királyi kancellár személyes királyi bíraskodása, a *praesentia specialis* megszűnt és hogy a titkos kancellár, illetve ennek helyettese, a *locumtenens*, képviseli a királyi személyes bíraskodásnak szervezett bíróságát, hogy tehát a speciális és személyes *praesentia* mintegy egyesül. De a kancellári bíraskodásban lefolyt ezen hullámvás még nem jelenti a főkancelláriának, mint közigazgatási hatóságnak absorbeálását is okvetlenül. Valószínű, hogy a főkancelláriának ezen hatásköre is megszűnik és hogy a két kancelláriának egymás közötti hatásköre sem volt kellőképpen elhatárolva, a minek tulajdonítható azután azon körülmény, hogy a fő- és titkos kancellárok néha felváltva szerepelnek, úgy, hogy még királyi decretumokat is ad ki mindegyikük, pld. a titkos kancellár Mátyás alatt az 1486. évi decretumot, továbbá hogy királyi decretumok a titkos kancellár örözetére bizott titkos királyi pecsétek alatt kelnek (1475.). Ha nem azon álláspontra helyezkednénk, hogy a két kancellária még 1464. után is administrative külön működött, úgy el kellene fogadni, hogy az egyidőben létező két kancellár egyenlőképpen főnöke volt a kancelláriának, vagy azt kellene feltételeznünk, hogy olyan esetben, ha a főkancellár nem volt egy és ugyanazon személy a titkos kancellárral, a főkancellár már csupán cím szerint volt méltóság és tényleges működése az alkancellár által sem pótoltatott már.

A királyi kancelláriának az okmányok kiadása körüli tevékenysége szorosan függ össze a királyi pecsétekkel, melyek mint hiteles pecsétek (*authentica sigilla*) az okmány hitelességét igazolják.

A főkancellárnál volt az aranybulla és a királyi kettős pecsét megőrzés végett, a melyek alatt a privilegiumok, adománylevelek szoktak volt kiadni. A kettős pecsét két példányban vésetett ki. Ezek ellenében a főkancellár — legalább a XIV. században — saját pecsétjét tette le a nagyobb kancelláriában. Megesett, hogy sürgős esetekben, a kancelláriában felhalmozott egyéb ügyek gyorsabb kiadványozása végett királyi oklevelek a főkancellárnak ezen pecsétje alatt is kiadattak. Ezen körülmény azonban magában az okmányban külön kiemeltetett.

A kancellár a nála levő pecsétek biztos megőrzéséről maga gondoskodott. A XIV-ik században ezt a főkancellár olyképp tette, hogy a pecséteket udvari embereire (familiares) bízta.

Az aranybulla és kettős pecséten kívül éltek a királyok más pecsétekkel is, akkor, a midőn nem volt a két említett pecsét alkalmazható. Ez volt a *secretum sigillum*, a titkos pecsét. A *secretum sigillum* eleinte nem jelentett egy külön fajlagos pecsétet, hanem csak azt jelentette, hogy a király ezt nem mint rendeset, hanem külön alkalommal használja. Ezen külön, *secretum*, vagy titkos pecsét őrzése a titkos kancellárra bízott és minthogy idővel ennek a mondott helyen letett pecsétnek a használata is állandósult, a *secretum sigillum* vagy titkos pecsét is fajlagosan külön királyi pecsétté vált. Ezen titkos pecsétnek jelentősége idővel emelkedett, a kettős pecséttel egyenlővé lett. Zsigmond már czimer-adományokat állít ki ezen (*minori seu secreti*) pecsét alatt (pld. Chapy Andrásét 1418-ban), míg végre királyi decretumokat is a titkos pecsét alatt adnak ki, pld. az 1475-ikét. A titkos pecsétet idővel függő pecsétként is alkalmazzák privilegiumokon.

A főkancellárnál, mint a *specialis praesentia* képviselőjénél, volt ezen királyi bíróságnak pecsétje is. 1458-ban vésettek ilyen. A király azonban ezen pecsétjét, mint sajátját, bárkinek őrizetére bízhatja (1459 : XXXV.).

A titkos kancellár, mint a *personális praesentia* képviselője, ezen királyi bíróság pecsétjével élt, mely ő reá, illetve a *locumtenens*re volt bízva. Midőn a főkancellár *specialis praesentia*ja megszűnik, a birói pecsét a titkos kancellárnál, illetve a *locumtenens*nél van.

A gyűrűs pecsét tulajdonképpen a királynak magánjellegű pecsétje volt. Az első korszakban őrzi a *notarius apocrysarius*. Közhitelű pecsétté emeli Róbert Károly, midőn úgy intézkedik, hogy III. Endre oklevelei az ő gyűrűs pecsétje alatt erősíttessenek meg. Az 1471. évi VIII. törvényczikk a királyi pecséteket, t. i. az aranybullát, a kettős, a titkos, a birói pecsétet felsorolván, utolsó helyre a gyűrűs pecsétet teszi, a miből világos, hogy ez is közhitelű pecsét volt.

A kancelláriában az okmányok kiállításának megkönnyebbítése okából használtak iratmintákat, formulákat. Ezekről a források előadásánál tettünk már említést.

3. §. A királyi legszemélyesebb igazságszolgáltatás a központban és az ebből keletkezett további bíraskodási szervek.

Az igazságszolgáltatásnak forrása a király, illetve ezen korszakban a szt. Korona. Ennek jelentősége egyrészt az, hogy a birói felségjog is átruházott természetű, másrészt pedig, hogy a birói hatalom gyakorlása is megoszlik a király és a nemzet között. Jellegzi az igazságszolgáltatást, hogy szorosan összefügg a végrehajtó hatalom gyakorlásával, sőt hogy mindkettőnek szervei azonosak. Ezen azonos szervek működésének súlypontja pedig az igazságszolgáltatás felé hajlik. A közigazgatási teendők a birói teendők mellett majdnem másodranguaknak tűnnek fel. Látszik ez például a szűkebb királyi tanácsnál, a két kancelláriánál. Lehet, hogy az igazságszolgáltatásnak ezen elsőrendű szereplése csupán látszat. Látszat pedig azért, mert a birói jognak gyakorlása birói szervezetet tételez fel. A szervezés pedig maradandóbb nyomokat hagy maga után. Másrészt azonban tény, hogy az állami élet functiói között egyiknek sem tulajdonítottak olyan fontosságot, mint az igazság kiszolgáltatásának. Ki van ez fejezve a koronázás alkalmával avval, hogy a koronázási szertartás egyik lényeges mozzanataként szerepel a király birói felségjogának gyakorlása, a midőn a király néhány pert tényleg, vagy legalább jelképiesen (Posthumus László) elintézi. A királyi bíraskodás mint a koronázási szertartásnak egyik része az egész korszakon át tartotta magát, sőt I-ső Ferdinánd koronázása alkalmával is divott még.

Az előre bocsájtottak alapján midőn a birói szervezetet és a királyi hatalmat mint főforrását az igazságszolgáltatásnak, továbbá ezeknek kapcsait a végrehajtó hatalom szerveivel tárgyaljuk, mindezeknek eredetét messzebb visszamenve az állami élet functióira hivatott tágabb körű szervek működésében kell keresnünk. A birói functióknak tágabb körű szervei voltak a törzsszervezeti «*communitas*», a székesfehérvári törvényt napok, a vidéki congregationalis jellegű nádori törvényt napok, az évi törvényt napoknak átalakulása folytán keletkezett törvényhozói gyűlekezetek, mely változásnak ütköző pontja éppen az volt, hogy közjogi jellegű pereket is ezen gyűlekezet hatáskörébe utaltak. Ilyen tágabb körű szerveknek birói működése a jelen korszakban is folytatódik. Ott vannak a

nádori proclamata congregatiók, a megyei congregatiók birói működésben, az erdélyi vajdának congregationális bíróságai, a királyi tágabb tanácsnak birói tevékenysége a királylyal együtt, vagy ha király nincs, ennek legfelsőbb birói functiója, elvégre pedig, — és ez mutatja leginkább szoros kapcsolatát a birói hatalomnak a nemzet összeségével, hogy még ezen korszakban is bizonyos perekben maga az országgyűlés gyakorolja a birói hatalmat. A birói hatalom tehát nemcsak a végrehajtó, hanem a törvényhozói hatalommal is kapcsolatban van. A nemzet ilyen formán a birói felségjogot átruházza ugyan a királyra, de ezen átruházás daczára kivéhet egyes súlyos eseteket és ezen ügyekben a birói hatáskört magának tartja fenn. Ilyen ügyek pld. a hűtlenségi perek, melyekben a király a XV-ik század végéig maga ítél a tanácscsal. Az 1495. III. és 1507. VII. t.-cz. szerint ezen perek az országgyűlés elé tartoznak, csak ez mondhat ítéletet.

A mint a mult korszak tárgyalásánál említettük, a királyság kezdetén a nemesség a királynak közvetlen birói hatalma alá tartozott. Ezen tétel elfogadására készített először a királynak megkoronáztatása alkalmából gyakorolt birói tevékenysége, továbbá, hogy a nemesség a tized és pénzbeváltási ügyeket kivéve nem tartozott a várispán birói hatalma alá. Hozzájárul még azon körülmény is, hogy a király utazó bíróságot is tartott, melynek illetékessége alá a nemesség tartozott. A királynak ezen közvetlen birói működése egyrészt lehetséges volt, mert a királyság kezdő korában még sűrűn találkozunk a nemzetségi bírakkal («hamis bírák») a kik a királyi bíraskodás alól sok elemet elvontak, de szükséges is volt a királynak közvetlen bíraskodása éppen azon okból, hogy ezen hamis bíráknak működése megszűnjék. De lehetséges is volt ezen közvetlen királyi bíraskodás, mert hiszen a székesfehérvári törvénynapok is elvontak sok ügyet a királyok *folytonos* birói működésétől. A mint említettük a királyi közvetlen bíraskodásban a királyt a nádor helyettesítette legelőször. Ezt onnan következtetjük, mert a nádor a királyi udvarnokoknak ugyis bírása volt, továbbá, mert a királyi utazó bíróságot a vidéken is a nádor helyettesítette és ebből fejlődött ki aztán a nádornak általános birói joga a nemesek fölött, a mi azáltal nyer befejezést, hogy a nádornak külön curiája keletkezik. Ezáltal természetes, hogy a királyi legszemélyesebb bíraskodás alá tartozott esetek számban megfogytak

és hogy az országbiró mint *praesentia regia* lett a királyi személyes igazságszolgáltatásnak állandó szervévé.

A XIII. században amint említettük, a nádor volt a nemességnek rendes bírása. A kir. curiába tartoznak a nemesek nevezetesebb birtokperei, különösen a kir. joggal kapcsolatos perek, azonkívül azoknak perei egyáltalában, — tekintet nélkül a per tárgyára, — a kik a királytól különös privilegium alapján kaptak jogot rá, hogy perük csakis a királyi curiában fog elintéztetni. A *praesentia regia* az Árpád-korszakban a curiában a királyi bíraskodást jelentette, melynek keretében a király néha személyesen is ítél, természetesen a királyi tanácscsal. Az Anjou-korban 1342-től fogva a nádor ismét a királyi curiában gyakorolja a bíraskodást. De midőn visszakerül a kir. curiába, nem gyakorolja a *praesentia regiat*, tehát nem végzi azon birói teendőket, melyek már most a király legszemélyesebb birói teendőiből indulnak ki, hanem képviseli a «*praesentia palatinalist*». A királyi curiában a nádor mint a «*praesentia palatinalis*» képviselője azon pereket fejezi be, melyeket a vidéken a nádori congregatiókon megkezdett, de ott bizonyos okokból be nem fejezhetett. A nádornak működése tehát tulajdonképpen a kir. curiai bíraskodásnak kiágazása. A kir. curiában a XV. század elejéig még egy rendes bíró van; ez a tárnokmester. A tárnokmester a kir. curiában képviseli a «*praesentia tavarnicalist*». Birótársai között szerepelnek ekkor már a városok képviselői. A királyi legszemélyesebb bíraskodásnak szerve — tehát a *praesentia regia* mellett, maradtak ügyek, a melyekben a király tényleg személyesen ítél. Ezekben is helyettesítette magát a király. Megbízott egy udvari tisztviselőt. Ez volt a különös jelenlét bírósága, vagyis a «*specialis praesentia regia*». Ilyen megbízás már a mult korszakban is előfordulhatott, a nélkül hogy ezen újabb legszemélyesebb bíraskodásnak szerve még állandóan kifejlődött volna. Nagyon közel fekvő dolog volt azonban, hogy a király azon hivatalos személyt bizza meg újabban a legszemélyesebb bíraskodás teendőivel, a ki a királyi oklevelek megszerkesztésével foglalkozik. Ez pedig nem volt más, mint a kancellár, Nagy Lajos óta a főkancellár. A kancellár vagy alkancellár állítja ki a *specialis praesentian* kiadott okleveleket, birói ítéleteket. Mivel ez állítja ki az oklevelet, igen természetes, hogy a király a *specialis* birói teendőket is a főkancellárra bízta. A *specialis* királyi bíraskodásnak helyettesi-

téséből keletkezik a királyi curiában 1380-tól fogva a «praesentia regia specialis», melyet a főkancellár képvisel. Az Anjou-kor végén a királyi curiának legelső bírójává lesz a királyi kancellár. A specialis praesentia régiához tartoznak azon ügyek, melyek a király specialis kiváltsága alapján kerülnek a királyi curiába, vagy azoknak ügyei, a kik privilegiumot kaptak nemcsak olyan értelemben, hogy ügyük a királyi curiában fog elintéztetni, hanem hogy abban a specialis praesentia regia fog itélteni. Midőn a leg-személyesebb királyi bíraskodásnak újabb szerve már állandóan a főkancellár, megint maradtak fenn ügyek, a melyek a királynak leg-személyesebb bíraskodása alá tartoztak. Ezen bíraskodása a királynak a «personalis praesentia». Olyan ügyek tartoztak ide, a melyek a nádor vagy az országbíró bíróságától, felülvizsgálás céljából kerültek a király elé. Megjegyzendő, hogy a király személyes jelenlétének bírósága nem is volt a királyi curiához kötve, hanem a királynak személyes tartózkodási helyéhez kapcsolódik, a mi a bíróságnak azon jellegéből indul ki, hogy ez a királynak leg-személyesebb bírósága. A bíróságnak hatásköre 1435-ig, Zsigmond király Decretum maiusának kiadásáig nincsen szabályozva. Felségsértési ügyek, hűtlenségi perek azok, melyek feltétlenül ide tartoznak, mert ezeket mindig leg-személyesebben intézte el a király. A királynak bírótársai a főpapok és bárók, a kik éppen a király tartózkodási helyén a király körül vannak. 1435-ben azonban változás következik be. A kisebb és nagyobb hatalmaskodási perek elszaporodnak. A proclamata congregatiók teljesített vizsgálat után ezen ügyeket a királyi curiába terjesztették fel. Az 1435. évi IV. és V. t.-cz. intézkedik arról, hogy a proclamata congregatiók nyomozott ügyek, a personalis praesentia, a nádor vagy az országbíró elé terjesztendők. Ennek következtében a personalis praesentiának ügyköre nagyon tárgult, a mi igen nagy megterheléssel járt. Beállott tehát ismét szüksége annak, hogy a király bírósági működését átruházza. A helyettesítésről eleinte úgy gondoskodtak, hogy az országbírónak praesentia régiája és a kancellárnak praesentia specialisa együttvéve képviselte a király személyes jelenlétét. Ezen helyettesítés csak átmeneti intézkedés volt. A két praesentia megbízása mellett előfordul, hogy egyes egyháziak, mint bírósági «deputatusok» képviselik a personalis praesentiát. A personalis praesentia csak 1453-ban szervezkedik állandóan. Ekkor lesz a

személyes jelenlét bíróságának képviselőjévé a titkos kancellár. Mióta a personalis praesentiának állandó szerve van, innentől a specialis praesentiának jelentősége alább száll. A rendes bíróságok hatásköre alóli kivételek, azon perek, melyek a királynak specialis protectioja folytán a kir. curiába kerülnek, már most mióta a titkos kancellári praesentia keletkezik, ide jutnak, mert ez képviseli a tulajdonképpeni leg-személyesebb királyi bíraskodást. Ennélfogva a specialis praesentia ügyköre megcsappant, másrészt azonban a hatalmaskodási esetek megsaporodtak, melyek ide tartoztak. Az 1458. évi XXXII. t.-cz. rendelkezése szerint a hatalmaskodási esetek a personalis praesentiából átutaltattak a specialis praesentia elé. A specialis jelenlétet ezen esetben egy «protonotarius» t. i. a specialis jelenlétnek egyik ítélő mestere képviseli. Ezen protonotariusnak külön pecsét adandó. Hat nemes mint bírótárs működik vele. Bekövetkezik azután azon változás, hogy a rövid határidejű perek, melyek a specialis praesentiához utasítottak, 1452–63-ban már a personalis praesentiánál is meg voltak indíthatók. Ennek következtében igen természetes dolog, hogy előbb midőn átutalták ezen pereket a specialis jelenléthez, hogy ezen bíróságnak hatáskört szabjanak, most midőn ezen pereket meg lehetett indítani a personalis praesentiánál is, a főkancellárnak jelentősége ismét megcsökkent (1458). A jelzett körülményeknél fogva a két praesentia közötti különbség meg is szűnt. De még inkább megszűnt a különbség 1464-ben. Ezután az okmányokban csupán a personalis praesentiáról történik megemlékezés. A personalis praesentiát még mindig a titkos kancellár képviseli. Ezt igazolja az 1486. évi LXVIII. t.-cz., midőn az ország rendes bírái között a nádor és az országbíró után a titkos kancellár említettik, a kinek helyettese is van, a ki a királynak bírói pecsétjét is őrzi. Már azon körülmény, hogy ezen locumtenens őrzi a praesentia personalisnak pecsétjét, mutatja, hogy ezen locumtenensnek állása idővel fontosabb lesz, mint magának a titkos kancellárnak az állása, a ki a personalis praesentiának még mindig hivatalos képviselője. De a titkos kancellár nem volt mindig jelen és így a locumtenens lett idővel tulajdonképpeni képviselőjévé a személyes jelenlétnek. A locumtenensnek neve «personalis» vagy személynök. *Tehát a személynökség a personalis praesentiának*, melyet a titkos kancellár képviselt, helyettesítéséből indul ki. Ezen személynök épúgy, mint

az ország többi nagy birái, minden ügyben ítelt. Itélt a kir. táblán, a «*sedes judicaria*»-n, melynek tagjai az ország nagybirái és helyettesei. És pedig ítelt nemcsak az oktavális, hanem a vármegyétől felebbezett, ide felkerült u. n. «*transmissionalis*» perekben is, továbbá a «*brevés brevium*»-okban, a 15—32 napos hatalmaskodási perekben is. Ezért az 1514. évi LV. t.-cz. értelmében a personalisnak állandóan Budán kellett laknia. Innentúl ha azt akarták kifejezni, hogy a király legszemélyesebben ítél, akkor ezt úgy fejezték ki, hogy «*propria in persona*» ítél a király. Ilyenkor az idézés a király felsége elé történik. Voltak esetek, midőn a király a praesentiák mellett személyesen ítelt. Így az örökös grófok tartoztak a király legszemélyesebb biráskodása alá. Ide tartoztak továbbá azon ügyek, melyek a curia militarisből kerültek fel, ezenkívül a hűtlenségi és nagyobb hatalmaskodási esetek. Az 1498. évi VIII. t.-cz. szerint a nagyobb hatalmaskodási esetek, az «*invasio domus, verberatio, detentio és interemptio nobilium*» a királynak legszemélyesebb bírósága elé tartozik. Ugyanezen rendelkezést ismétli az 1518. évi XVII. t.-cz.

A hűtlenségi pereket a király már régi időtől fogva a nagyobb tanácsban intézte el. Az 1495. évi III. t.-cz. szerint azonban a hűtlenségi (nota infidelitatis) esetekben csak az idézés történik a király által, de a legközelebbi országgyűlés elé, melynek hatáskörébe tartozik, a mint már említettük, ilyen perekben ítéletet hozni. Ezen intézkedést az 1507. évi VII. t.-cz. megismétli. A vádat a személynök képviselte és az országgyűlésen jelen lévő nemesek összessége mondja ki az ítéletet. Az ítéletet az ország három nagy birája adja ki pecsétje alatt. A királynak legszemélyesebb jelenléte mellett folyik le az igazságszolgáltatás sokszor a «*sedes judicarian*», az ország nagy birái által tartott törvényszéken. Személyesen van jelen a király a központi bíróságnál akkor, ha a sedes iudiciarián hozott ítélet a királyhoz felebbeztetik. A Habsburgok alatt a királynak legszemélyesebb biráskodása megszűnt, daczára annak, hogy I-só Ferdinánd megkoronáztatása alkalmával még tart birói széket.

A király személyesen biráskodik még a curia militarisban is. Ezen bíróságnál vagy személyesen van jelen, vagy pedig helyettesíteti magát a comes curiae által, a mely tisztség kapcsolatban van mindig az országbíró méltóságával (Comes et iudex curiae.) A curia militaris

a királyi udvarban tartózkodó vitézeknek (aulae regiae milites) becsületbírósága volt Róbert Károly idejétől fogva. Illetékessége eleinte csupán a királyi udvar nemeseire terjedt ki. Később azonban nem csupán ezek nyertek ezen bíróságnál igazságot, hanem a többi nemesek is, ha becsületre és emberségre tett ígéret nem váltatott be, mindazon ügyekben tehát, a melyek ilyen ígéret nem teljesítése folytán becsületbe vágó eredményre vezettek — «*in factum honoris*». Az egyszerű becsületsértések a vármegyei bíróság elé is voltak vihetők, de ha felperes a sértőt a curia militaris elé idéztette — ennek meg kellett felelni. A felek elmaradása a becsületsértés következményét vonta maga után. Megjelenés esetén a bajvívás döntött. A legyőzött becsületvesztetté lett. Kizárattott az emberi társaságból. Ezen állapotának megfelelő ruhában is kellett járnia.

4. §. A központi királyi bíróságok szervezete. A királyi tábla kifejlődése. Szervezete és hatásköre. Fellebbviteli bíróságai. Az egyes nagybirák. Személynöki szék.

A királyi curiában a király személyes biráskodás szerveivé vált bíróságok: a nádor, (a kinek a mult korszakban keletkezett külön curiája 1342-ben megszűnt és ha nem ítelt a vidéken, ismét a királyi curiában végezte a biráskodást) az országbíró, a főkancellár, a titkos kancellár, illetve a személynök bíróságai, szervezett bíróságokká fejlődtek ki. Mindegyik bíróságnál voltak helyettesek, segédek. A helyettesek — vicegerentes — voltak az alnádor, az alországbíró és a különös és személyes jelenlétnök helyettese — a későbbi locumtenens.

A királyi curiának említett birái, a kik a személyes királyi igazságszolgáltatásnak váltak szerveivé, az ország rendes (iudex ordinarius) biráinak neveztettek. Jellemző tulajdonságuk ezeknek az, hogy joguk volt minden ügyben biráskodni. Ha hatáskörük nagyjában szabályozva is volt, a hatáskörök határvonalai nem voltak szigorúak, sőt egyik bíró a másik helyett is eljárhatott — meg is esett, hogy a király maga tett át ügyeket az egyik bírótól a másikhoz. Az ország rendes biráinak sorrendjét, a mint ezt már a kancellária tárgyalásánál említettük az 1486. LXVIII. t.-cz. írja elő. Első helyen van a nádor, azután következik az országbíró, azután a titkos kancellár, illetve ennek helyettese a locumtenens.

Már itt nem szerepel a főkancellár. A nagy bírának segédjei voltak a protonotáriusok. Ezeknek jelentősége a pernek a XIII. században kifejlődött írásbeliségével függ össze, a nádornak és az országbírónak már a múlt korszakban volt protonotáriusa.

Ezen korszakban, a XIV. században a specialis praesentia bíróságának kifejlődésével találkozunk ennek protonotáriusával (protonotarius specialis praesentiae), majd a főkancellár bíróságánál a XV. század második felében a praesentia personalis protonotáriusával, a ki akkor midőn a két bíróság egyesült, a személynök protonotáriusává lesz. Azért azonban, daczára annak, hogy a főkancellár bírósága, — a specialis praesentia megszűnt — ennek protonotáriusa tovább is megmaradt, úgy hogy a curiában 1464-től a nádor, az országbíró és a két személynöki protonotárius működik.

Protonotáriusát minden nagy bíró maga nevezte ki, alattuk voltak a megfelelő számú jegyzők, náluk volt az illető nagy bírónak pecsétje. A Protonotárius — ítélőmester — saját nagy bírójának ítélőszékén jelen volt, ő szerkesztette az ítélettervezeteket, ő terjesztette ezeket elő. Az ítélőmestereknek az 1498. évi IV. t.-cz. értelmében nemesi származásuaknak kellett lenniök. A XIV. században a különböző nagy bírák ítélőmesterei, bármely nagy bíró által tartott bírói széken is részt vehetnek és pedig mint bírótársak. Néha itt saját nagy bírójuk helyetteseiként (vicegerens) is szerepeltek.

Az ország rendes, vagy nagy bírái eleinte nem alkottak a curiában szervezett bíróságot, továbbá a curiában nem is működött állandóan egy bíróság sem. Midőn a fentemlített bíróságok a királyi személyes bíraskodásnak szerveivé lettek, az évnek bizonyos visszatérő szakjaiban tartottak bírói széket a nagy bírák. Ezek voltak az u. n. nyolczados bírói székek, az octávák. Az octáva tehát bizonyos visszatérő időben kijelölt, egyházi ünnepeket követő nyolczadnapon (eleinte ezen nyolczadnap pontosan tartatott be) kezdődő bíraskodást jelent. Ilyen octavális bíróságokat nemcsak a curiában tartottak meg, hanem más felsőbb központi bíróságoknál, de még a vármegyéknél is.

Már ezen octavás bíróságok megtartásából látható, hogy a királyi curiában nem volt folytonos igazságszolgáltatás, de nem is volt együttesen működő egységes szervezett törvényszék. Az ország nagybíráinak mindegyike tartotta a maga bíróságát, a nél-

kül, hogy hatáskörük szigoruan el lett volna egymástól különítve. Ezen körülmény azáltal nyer beigazolást, hogy egyik ügy az egyik nagybírótól a másikhoz volt átutalható. Ezen az egyik vagy másik nagybíró által, természetesen nagyjában mégis hatáskörébe tartozó ügyekben tartott bírói széken a többi nagybírák, azok helyettesei és ítélőmesterei vettek részt. Az ítélet mindig az ítélőszéket tartó nagybírónak pecsétje alatt adatott ki.

A mint annak idejében a perek írásbelisége okozta azt, hogy azon hatóság, mely a peres eljárással összefüggő írásbeli teendőkkel, különösen az ítéletlevelek megszerkesztésével és azoknak kiadásával volt megbízva, — a kancellária t. i. — a királyi személyes bíraskodásnak szervévé lett: úgy a perek egy nemének, a hatalmaskodási pereknek megszorodása és azoknak a királyi curiába való terelése lett közvetlen oka egyrészt a personalis praesentia létesítésének, de még annak is, hogy az igazságszolgáltatás gyorsítása végett rövid határidejű perek keletkeztek és annak is, hogy a curiai bíraskodás állandósított, a curiában működő nagybírák bíróságai egy bírósággá szerveztettek, egyszóval hogy a királyi curiában a XV. század második felétől a kir. tábla, sedes iudiciaria vagy tabula regia elnevezése alatt szereplő bíróság keletkezett.

S azon körülmény, hogy a curiában legutolsónak létesült bíróság keletkezésének okait — ugyanezen bíróság elé tartozó ügyeknek sokasága — követő további ok eredményezte a sedes iudiciariának állandósítását és szervezését, úgy ezen körülmény adja meg egyuttal annak magyarázatát is, hogy a szervezett királyi tábla élére a korszak végén ugyancsak legutolsónak keletkezett bíróság feje, a locumtenens, a személynök kerül.

A királyi tábla szervezetének structurája meg volt azon közegeknek együttműködésében, a kiket már felemlítettünk. Maguk az országos nagybírák, azok helyettesei és ítélőmesterei és mindezekhez csatlakozóan a királyi tanácsnak tagjai.

A midőn a királyi tanácsból a királyi curiában működő szorosabb értelemben vett bírósági személyekhez a meghatározott számú és megjelenési köteleességgel kirendelt személyek kerülnek, kiknek szolgálati ideje is meg van határozva, a királyi táblának szervezete be van fejezve.

A királyi központi bíróságon nemcsak a tágabb tanácsnak

tagjai vettek részt, hanem már a korszak elejétől fogva vannak adataink arra, hogy a nemesek sorából is hivattak meg ülnökök, assessores.

A központi igazságszolgáltatás terén tehát a nemességnek a közügyekben való részvétele inkább sikerült, mint a központi végrehajtó hatalom gyakorlásában. A központi végrehajtó hatalom fejlődésének tárgyalásánál említettük a kormányzói tanácsot és azon rendelkezését az 1446. évi IX. t.-cikknek (Kovachich Sylloge 112.), hogy az octavális törvényszékek tartása céljából két praelátus és két báró rendeltetett ki, a kik hat nemessel együtt működnek a kormányzó és nádor és az országbíró mellett. Ezen így meghatározott száma a központi bíróság tagjainak nincsen korlátozva, mert ezen bírósághoz a tágabb tanács is hozzájárulhat — a kormányzó meghívása alapján. Ez a legelső törvényes intézkedés a bírósági ülnökök kirendelésére vonatkozólag, mely azonban csak az octávákra, tehát nem folytonosan működő törvénykezésre vonatkozik.

A királyi tábla állandósítása azonban nem késett. A hatalmaskodási esetek megszorodtával a divó hosszú határidejű octávák (magna seu integra) mellé rövid idejű eljárás létesült (evocationes breves, breves brevium), a mely bíróság az octávákon kívül, vagy ezek után folyton tartandó és pedig a specialis praesentiat képviselő nagybíró vezetése alatt, a kinek részére külön pecsét vésendő és a kinek külön ítélőmestere is van. Ezen bíróság szervezéséhez tartozik hat előkelő nemes és a jogban jártas (prudens) ülnöknek kirendelése. A protonotáriusnak mindig Budán kell laknia. Az ülnökök díjazásáról a király gondoskodik, mert ő nekik állandó lakásra van szükségük. (1458: XXXV.) Az ülnököket a király a tágabb tanácsal rendeli ki. Az 1478. évi XII. t.-cz. azonban az ülnököknek országgyűlésen történő megválasztásáról szól, egyuttal kiemelve, hogy úgy az octávákon, mint az állandó bíróságon a nádor, az országbíró és a személyes jelenlét bírájának, a nyolczados ülnökök felének okvetlen jelen kell lenniök.

A királyi táblán tehát, a melyen néha, különösen pénteken, a szegények ügyeinek tárgyalása alkalmával, a király is jelen volt, a midőn szervezve van, jelen vannak az országnak nagybírái, ezek helyettesei és ítélőmesterei, jelen *lehetnek* a felsőbb központi bíróságok fejei, mint a tárnokmester, a horvát-szlavon-dalmát bán,

az erdélyi vajda, ezeknek helyettesei, ítélőmesterei, a nagy seneschal, a kik csak akkor kötelesek megjelenni, ha külön meghivatnak, továbbá jelen vannak az ülnökök. A főuri ülnökök száma később három, utóbb négy, a nemesi ülnököké pedig tizennégy, később tizenhat.

Az 1486. évi III. t.-cz. szerint az ország nagybírái körül legalább kettőnek kellett jelen lennie. Az ülnököknek a nyolczados törvényszéken teljes számban, a breveken pedig az ülnökök fele részének kellett jelen lennie és pedig váltakozva, a mit az 1500. évi X. t.-cz. félévi sorrendben állapít meg és pedig tizenkettes számban. A XVI-ik században rendes fizetést állapítottak meg az ülnökök számára.

A királyi tábla hatáskörébe tartoztak mindazon perek, a melyek a megyei bíróságok hatáskörén kívül estek, továbbá a megyei bíróságoktól fellebbvitt ügyek, végre a központi felsőbb bíróságoktól fellebbvitel útján idekerült perek. A Horvát-Szlavon-Dalmát országokból meg az erdélyi vajdai székből felebbezett ügyek az udvarispán, országbíró által és pedig soronkívül adatnak elő (1500: VI.)

A királyi tágabb tanács a király elnöklésével, a királyi táblától fellebbezett ügyekben, továbbá 1495-ig a hűtlenségi perekben ítelt. Ekkor az utóbbiak, a mint már említettük, az országgyűlés hatáskörébe utaltattak.

A királyi táblától a király személyéhez fellebbezett ügyek tárgyalása alkalmával a bírák, ítélőmesterek és ülnökök az 1500. évi VII. t.-cz. szerint jelen lehettek ugyan, de nem szavaztak. Az ujonnan meghozott ítélet azon nagybíró pecsétje alatt kelt, a kinek ítélete fellebbeztetett.

A királyi tábla szervezésével kapcsolatban van a protonotáriusok, ítélőmesterek működésének szabályozása, a perek elintézésének sorrendjére és nyilvántartására vonatkozó intézkedések, végre mindazon rendelkezések, a melyek a bírói függetlenség érdekében történnek. A sedes iudiciaria szervezése előtt az ítélőmesterek működésüket nem kötötték mindig a királyi curiához, hanem sokszor otthon, a királyi curiától távol is működtek. Olyasféle állapotok lehettek azok, a melyekkel az előbbeni korszakban is találkozunk, midőn a törvény tartotta szükségesnek kimondani azt, hogy a nádor pld. csak a curiában ítélhet, végre-

hajtási parancsokat is csak onnan intézhet és csak az udvarnokok felett megválasztott birói működést végezhet otthon. Midőn ezen korszakban a kir. tábla szervezve lett, az ítélőmestereknek a curián kívül való ténykedése nem szűnt meg mindjárt. Az 1486. évi XX. t.-cz. foglalkozik ezen kérdéssel. A törvény megtiltja, hogy az ítélőmesterek saját lakásukon és az ország rendes biráinak jelenléte nélkül hozzanak ítéleteket; kimondja, hogy mindig a kir. táblán kell az ítéleteket meghozni és az ítéletlevelek a kir. táblán adassanak ki. Az ítélet élő szóval volt kihirdetendő és az előadó ítélőmester aláírásával volt ellátandó. Ha az ügyet a speciális vagy personális jelenlét protonotáriusa intézte el, akkor a nádori ítélőmester irta alá az ítéletet és viszont. A korábbi perbehívások és perfelvétel által megkezdett ügyeknek tárgyalása mindig megelőzi a később megkezdett pereknek tárgyalását (1500 : III. és IV. t.-cz.). Ezért a pereket nyilván kell tartani. Ezen célból «Regestrum»-ok vezetendők, a melyek az ítélőtábla ülnökeinél legyenek és melyekbe a felek is betekinthetnek (1500 : V. t.-cz.).

Korán történtek arra nézve is intézkedések, hogy a bíróság tagjainak igazságos ítélete a peres felek érdekében biztosíttassék. Történt pedig ez részben a birói eskü és a hivatalos titok megőrzése, meg a birói függetlenség érdekében tett rendelkezések, részben pedig a megvesztegetés elleni intézkedések által.

A Corpus Jurisban, Nagy Lajos decretuma végén van egy régi esküminta, a mely így szól: «Igazit nem hamisítasz, hamisat nem igazítasz és ezeket semmi áron által nem hágod» ... A hivatalos titok megőrzésére vonatkozik az eskü ezen része: «Ok nélkül meg nem mondom, Isten téged úgy segéljen és a Szt. kereszt». Az 1435. évi I. t.-czikkben látjuk a birói esküre vonatkozó első törvényes intézkedést. Birói esküt tartoznak tenni az ország összes birái, helyettesei, ítélőmesterei és ülnökei. Ismételten intézkednek erről az 1486. évi (decretum maius) LXXIII-ik és az 1492. évi évi XXXIII. t.-czikkek. A birói függetlenséget óvja az 1492. évi X. t.-cz. A bíróra ugyanis sem a király, sem egyházi vagy világi főúr semmiféle befolyást nem gyakorolhat. A birák megvesztegetése ellen is történtek intézkedések. Különös dolog azonban az, hogy a biráknak szabad volt ajándékot elfogadni. Csakis azon ajándékoktól tiltattak el, a melyek egyenesen a megvesztegetést célozták. Ha a megvesztegetés ténye a bíróra rá volt bizonyít-

ható, akkor annak súlyos következménye volt. Az 1498. évi IV. t.-cz., a midőn a törvényszék tagjainak pártatlan működését biztosítandó, a birói esküt ismételten követeli, külön pontban említi az ítélőmestereknek esküjét s kiemeli evvel szemben, hogy már most minden peres félnek tetszésétől fog függni, vajjon akarnak-e az ítélőmestereknek ajándékot adni, vagy sem. De ha valaki a peres felek közül rá bizonyítja az ítélőmesterre azt, hogy ajándék által indíttatva, hamis ítéletet mondott, akkor az ítélőmester fej- és jószágvesztésre ítélendő. A törvénynek ezen rendelkezése mutatja, hogy a XV. század végén a biráskodási teendők súlypontja az ítélőmestereknél volt.

A kir. tábla egyes nagybiráiról megjegyzendő, hogy a nádor a nemességnek rendes bírása volt. Ezen korban is biráskodásának egy része a vidéki congregációkban folyik le. 1342-től fogva külön curiája megszűnik és visszakerül a királyi curiába. Törvénykezése itt folyik le, ha nem ítél a vidéki congregációkon. Vidéki biráskodása a nádornak kiterjed nemcsak Magyarországra, hanem a XIV. században különösen Szlavonországra is. A nádornak birói állását az u. n. nádori czikkek szabályozzák. Az 1485. évi II. és VI. t.-cz. szerint a nádor, ha az ország rendei között egyenetlenségek támadnának, ő köteles ezeket kiegyenlíteni, ha pedig a király és nemzet között támadna egyenetlenség, úgy a nádor mint közvetítő köteles eljárni. A nádor tehát «iudex medius». A IX. cikk szerint a nádor az országnak legfőbb bírása (iudicum regni maximus). Mint ilyennek, oly széles hatásköre van, mint a királyon kívül senkinek. Mindennemű hatalmaskodási és birtokperben az ország bármely lakosát megidézheti. Az ingatlanok iránti perek kivételével azok, a melyek a királyi jogra vonatkoznak, különösen a nádor biráskodása alá tartoznak. A nagyobb hatalmaskodási esetek az ország más birái elé is kerülhetnek. A dalmaták fellebbezett ügyei eleinte szintén a nádor által voltak elintézendők. Ő ítél azon perekben, melyekben maga a király van érdekelve, továbbá azokban, a melyekben kiváltság alapján a nádori biráskodás különösen biztosítva van. Továbbá hatáskörébe tartoztak a vám és harminczad és a kegyuri jogok iránti perek. Látjuk, hogy a kir. táblához ő nevezi ki az alnádort és az ő ítélőmesterét. A nádornak ezen rendes birói hatalmától megkülönböztetendő azon biró hatalma, a mely őt, mint a király

helytartója, különös megbízás alapján illeti, a midőn a királyi tanácscsal ítélt.

Az udvarispán (comes curiae) a nádornak a királyi curiából való kiválása után mint országbíró a praesentia regiát képviseli és így azon bíróságot, a hol a XIV-ik század közepéig mindazon perek nyertek elintéztetést, melyek a kir. curiába tartoztak. Azoknak pereit, a kik egyéb bírák illetékessége alól mentességet kaptak, továbbá a privilegiumok és okmányokból származó perek is. A XIV. századból tudjuk, hogy a megyei bíróságoktól bizonyos ügyek a kir. curiában az országbíró elé kerülnek. Werbőczy idejében az Erdélyből és Szlavonországból megfellebbezett ügyek szintén az országbíró elintéztetése alá kerültek. Ez az 1500. évi VI. t.-cz.-kel a mint már említettük, törvénybe is iktattatott.

A kir. személynök Werbőczy Istvánig mindig előkelő egyházi személy. Midőn a királyi táblán a rövid határidejű perek folytán állandósul a bíráskodás és a királyi tábla szervezetetik, a királyi táblának elnökévé ő lesz. Eléje tartoznak a felsőbb központi bíróságoktól, mint a vajdai és tárnoki széktől a curiába fellebbezett ügyek, továbbá a személynöki városoktól, u. m. Esztergom, Lőcse, Székesfehérvár és a bányavárosoktól felkerült fellebbezések, mely utóbbiakat 1499-től fogva a személynöki széken (sedes personalitia) külön kirendelt bírói társakkal intézett el. A személynöki szék tehát a királyi táblától külön álló bíróság volt.

5. §. *A királyi és nádori bíráskodás a vidéken.*

Azon alapelv, hogy a bíráskodásnak forrása a király, nemcsak a központi igazságszolgáltatás terén érvényesül, hanem abban is, hogy a királyi vidéki, tehát utazó bíróság ezen korszakban is működik.

A király maga is tart a vidéken bírói széket. Rendesen ugyan nem, de van rá példa ezen korszakban is. Van rá eset Zsigmond és Mátyás király idejéből, hogy Pozsony és Sopron, illetve Pest és Pilismegyékben maguk a királyok tartottak congregatiós bíróságokat. Midőn a király magát ilyen bíróságok megtartásánál helyettesítette, fejlődtek ki egyrészt a nádori congregatiók, illetve más felsőbb központi bíróságok, mint pld. az erdélyi vajdai bíróság.

A király ugyanis eleinte nem állandóan helyettesítette magát ezen vidéki királyi bírói székek megtartása alkalmával. Előfordul az országbíró, a tárnokmester, az alnádor sőt az érdekelt vármegyének főispánja is mint királyi missus.

Idővel azonban, a mult korszak hagyományaihoz képest a királynak állandó megbízottjává a nádor lesz. A nádornak congregatiós vidéki bíráskodása tehát királyi megbízáson alapszik.

A nádor bírói székét gyűlésen tartja meg, mely gyűlés eleinte egy egész vidékre, tehát több vármegyére terjedt, később azonban rendszeren két megyére terjedtek ki ezen gyűlekezetek. A gyűléseket össze kellett hívni — proclamálni, — a miért is proclamata congregatióknak nevezték. Ez királyi levéllel történt oly hozzáadással, hogy a vármegye lakossága a nádor által kijelölendő helyen jelenjék meg, hogy a bíráskodásban részt vegyen és az ítéletnek alávesse magát mint a király ítéletének. A bíróság egy hétig működött. A szabadban tartatott meg és azon az érdekelt megyék lakosainak — idővel — Zsigmond idejétől fogva — a nemességnek bírság terhe mellett kellett megjelennie. Jelen kellett lenniök a vármegye tisztviselőinek, a vármegyei bíróság tagjainak, tehát az alispánnak, a szolgabíráknak és esküdteknek, a kik a nádor bírói társai voltak. Esetleg helyettesítette a vármegyei bíróságot a közgyűlés által megválasztott tizenkét nemes, kik fel lettek esketve.

Hatáskörébe tartoztak a nádori congregatióknak a bűnügyek — és ezeknek valamely vidéken való elharapódzása volt rendszeren a nádori congregatiók megtartásának első oka. De eljárt a nádor a királyi jogok nyomozásában, továbbá hatalmaskodási és birtokjogi ügyekben, vámhelyek megállapításában, ítélt vámszedési, hatalmaskodási és birtokperekben. Az ius regiumot illető perek azonban — a mint említettük, a királyi tanácshoz tartoztak.

A nádori congregatiók a XV. századig tartották meg jelentőségüket, ebből vesztettek, a midőn a hatalmaskodások a királyi curiába kerültek, továbbá midőn Zsigmond alatt kimondatott törvényileg az, hogy a királyi curiában kiszabott bírságok nem csupán a nádori congregatió, de máskor is behajthatók.

A congregatiók azon vidék lakosainak — melyen megtartattak, tetemes megterheltségével jártak. Velük járt ugyanis a nádori descensus, személyére és kíséretére nézve az élelmezés terhe a megyékre

nehezedett. Ezért szedtek vagy élelmiszereket, victuáliákat, vagy e helyett váltáspénzt, collectát.

Ezen okból a vármegyék igyekeztek a congregatióktól szabadulni. Mátyás király azonban a megyéknek a congregatiók megtartása ellen mutatkozó törekvését arra használta fel, hogy a megtartásuk alól való felmentést adó alakjában váltatta meg a megyék által. Minthogy ezen eljárás már általános szokássá lett, a vármegyék körében mindinkább nagyobbodott a nádori congregatiók iránti ellenszenv és megnyilatkozik azon törekvés, hogy a nádori congregatiók eltöröltessenek. Az 1478. évi VII. t.-cz. csak a királyi tanácstól tette függővé a congregatiók megtartását öt éven túl. Öt éven belül csak bizonyos megyékben volt hirdethető a congregatio, de descensus nélkül és csupán a bűnügyekre vonatkozó hatáskörrel. Az 1486. évi I-ső törvényczikk végleg eltörli azokat.

6. §. *Felsőbb központi bíróságok.*

Felsőbb központi bíróságok alatt értjük azon bíróságokat, a melyek mint a központi királyi curiai biráskodásnak kiágazásai az ország egyes területeire nézve a nemeseknek nagyobb jelentőségű pereiben, vagy a városi polgároknak hasonló ügyeiben olyan jelentőséggel bírtak mint a királyi tábla, illetve a nádori biráskodás az anyaterületre nézve.

A mint a központi királyi biráskodás kiágazik az anyaterület vidékére, a hol a király maga vagy külön megbízottja, — a kinek személye és méltósága változott — de idővel a nádor személyével állandósul, úgy ezen felsőbb központi bíróságoknak egy része is olyképpen keletkezett, hogy az országnak a központtól távolabb eső, esetleg földrajzilag is különálló területeire a királyi curiából főhivatalnokok küldettek ki birói megbízással, majd ezen vidékeknek közigazgatási főhivatalnokai bizatnak meg állandóan a királynak személyes biráskodásával, a minek következménye azután az, hogy ezen területek és a központ között a folytonos kapcsolat a birónak esetről-esetre való kiküldetésével megszűnván, a területeknek főhivatalnokai saját vidékükön állandó felsőbb központi bíróságoknak vezetőivé lesznek. A vidék és a központ között azután a kapcsolat pusztán a legelőkelőbbek és kiváltságosak központi illetékessége és a fellebbezéseknek odavaló irányításával jut kifeje-

zésre. A központi vidéki felsőbb bíróságoknak vezetői a biráskodást épp olyan módon tartják meg, mint a milyen módon szokás volt megtartani a központhól a vidékre kiágazó királyi vagy nádori biráskodást, t. i. congregatiókban. Ezen congregatióknak összefüggése a központi birói hatalommal sokszor ki is van fejezve. Így Erdélyben a vajda — kinek van önálló curiája udvarbíróval stb. a XIV. század elején fejlődésében befejezett bíróság — az erdélyi részekre kiható congregatiókat tartott. Az erdélyrészi congregatiók a XIV-ik században a királyi curiával annyiban függtek össze, hogy ezeken a királynak különös jelenléte (specialis praesentia) külön királyi megbízott által volt képviselve. Ezen különös megbízott lehetett a vajda is. A specialis praesentia tehát a vidéken is működött külön megbízás alapján. Természetes, hogy a praesentia specialis alatt itt nem szervezett bíróság értendő, hanem a királynak legszemélyesebb biráskodása megbízás útján. A congregatióknak jelen voltak az összes Erdélyben birtokos egyházi és világi főurak, a kiknek jelenléte 1355. óta kötelező volt még akkor is, ha rendes lakhelyük nem is volt Erdélyben, hanem az ország más részében még akkor is, ha távolmaradásra királyi felmentést kaptak volna. Jelen voltak továbbá az összes nemesek, a szászok, a székelyek, az oláhok, tehát Erdélynek összes lakosai.

Ezen speciális királyi jelenlét a királyi curiába való elmenetelt pótolta, hogy oda a nagy utat és fáradságot kímélve, menni ne kellessen.

Épp ilyen jellegű congregatiókat tartott a szlapon bán is a maga területén. Bizonyos ünnepek által megjelölt napokon a szolgabírák és esküdteikkel, nemkülönben a nemesekkel együtt ült törvényt, a mely törvényt napokon bárki előadhatta keresetét.

Igy fejlődtek ki azután a hadilag különálló egyéb területeken is külön felsőbb bíróságok. Ilyen bíróságok voltak a macsói és szörényi bánnak bíróságai. A macsói bán eleinte bizonyosan csak a szigorúan vett bánság területén gyakorolta a hadi hatalom mellett a biróit is. Hadi hatalma azonban a Dunántúl egyes megyéire is kiterjedvén, midőn egyik-másik megyének (pld. Baranyának) főispánsága is az ő személyében egyesült, a közigazgatással is kapcsolatba jutott egyéb hatásköre. Könnyen érthető, hogy innen csak egy lépés kellett ahhoz, hogy a birói hatalom is kezébe kerüljön.

A XV-ik században már befejezettnek tekintendő azon fejlődés, hogy ezen most érintett birói hatalomból központi vidéki táblák, a horvát-dalmát báné, az erdélyi vajdái, meg azután a végvidéki bánoké, pld. a macsói bán táblája megalakult, a mely táblák azon vidékre nézve olyan jelentőségűek voltak, mint az anyaországban a sedes iudiciaria. A fellebbezés útján azonban ezek között és a királyi curia között fennállott a kapcsolat. Ezen fellebbezések az 1500. évi VI. t.-cz. értelmében soron kívül bármely octáván voltak elintézendők. Csakis a főpapok és egyes főurak ingatlant érintő és egyéb személyes kiváltságon nyugvó pereit tartoztak közvetlenül a királyi curiába.

Az erdélyi és szlavyon részekben a vajda és a bán szintén tartottak octavális törvényszékeket, éppúgy, mint a macsói és szörényi bán is saját területén. Horvátországban azonban nem tartottak octávákat, itt a bán előre kijelölt helyen és időben tartott utazó bíróságot.

Az ország lakosainak egy részére nézve, azokra t. i., a kik a magánjogilag szabadok között első helyen állottak és a kiknek külön alsó bíróságaik is voltak, szintén fejlődött ki egy felső központi bíróság. Ezek voltak a városi polgárok illetve városok lakosai, a felsőbb központi bíróság pedig volt a *tárnokmesteri szék*.

A tárnokmester az Anjouk korában még a királyi curiának rendes bíróját. Ő a városoktól a királyi curiába fellebbezett perekben a rendes bíró. Ennek folytán idézése «coram nobis» történt. Birótársai még ezen korban a királyi curiában tartózkodó nemesek, a kik azonban nem nemesi, hanem polgári, városi jog szerint ítélnék.

A városok 1405-ben országrendiséget nyervén, evvel összefüggőleg bekövetkezett az, hogy a tárnokmester kiválik a királyi curiából, önálló központi felső bíróság élére kerül, a mi által létrejön a tárnoki szék, mint a városi bíróságok előtt lefolyt és fellebbezett pereknek elintéző bírósága. (1405: IV.) Legalább túlnyomólag, mert a leányváros bíróságától az anyaváros bíróságához lehetett fellebbezni. (1405: V.)

Harmadik folyamodásu bíróságként szerepelt, és pedig már 1405-től fogva, a királyi személyes jelenlét bírósága és pedig addig, míg ezen bíróság szervezve nem volt, a királyi legszemélyesebb bíróság. 1499-től fogva pedig a már említett személynöki szék

(Sedes personalitia), midőn ugyanis a személynök külön birótársakkal városi jog szerint ítélt. Midőn 1405-ben a tárnoki szék szerveztetik, ezen bíróság úgy, mint előbb is, praesentia tavernicalis-féle megjelölés alatt szerepel. A jelzett időn túl a tárnokmesternek birótársai már nem kerülnek ki a bárók és nemesek sorából, hanem a tárnoki városok kiküldött polgáraiból. Már a XV-ik század második évtizedéből vannak erre nézve adatok. A városok kiküldöttjeire nézve azonban eleinte még nem volt állandó gyakorlat. Előfordult ugyanis, hogy a személynöki városok kiküldöttjeivel (Székesfehérvár, Esztergom) is ítélt a tárnokmester. Ebből arra lehet következtetni, hogy a tárnokmester eleinte egyáltalában a városok ügyeiben ítélt, illetve látható, hogy a városok közötti ezen megkülönböztetés még nem alakult ki teljességgel, a mi csak akkor következett be, a midőn Mátyás Székesfehérvárt, Esztergomot és Lőcsét a tárnoki hatóság alól kivette és a személynök alá rendelte. Szám szerint minden városból 2—3 birótárs küldetett ki, legtöbb esetben azonban 2—2. Határozatképes a tárnoki szék azonban csak akkor volt, ha legalább öt társbíró volt jelen.

A tárnoki székre vonatkozó szabályok az alája tartozó városokkal (Pozsony, Nagyszombat, Sopron, Kassa, Bártfa, Eperjes és II. Ulászlótól fogva Pest) egyetértően állapítottak meg. Ugy a Zsigmond, mint a Mátyás idejéből ránk maradt tárnoki czikkek bevezetései tesznek erről tanúságot. Zsigmond idejéből való azon elv, hogy bűnügyek nem tartoznak a tárnoki szék hatásköréhez. Kölcsönügyletekből származó követelések iránti pereket pedig csak 60 forint erejéig lehet ide fellebbezni. Harmadfokra pedig csak a 300 frton felüli és ingatlanra vonatkozó perekben volt a fellebbezés megengedve. A tárnokmesternek és helyettesének állandóan Budán kellett laknia. A tárnoki szék évenként egyszer Budán tartandó meg, melyre a birótársak a határnapot megelőzőleg legalább is egy hónappal idézendők meg. Ezen intézkedésekre szükség volt, mert Zsigmond előtt megesett, hogy néha hét esztendőn át sem tartottak tárnoki biráskodást.

A tárnoki széken hozott ítéletek egy külön e célra nyitott könyvbe voltak bevezetendők, a mely fellebbezés esetén a személynöki székhöz volt felküldendő.

Az ítélet a tárnokmester által, annak pecsétje alatt adatott ki.

A tárnokmesternek jövedelmeit képezték az ítéletek, illetve átküldő parancsokért járó díjak, a melyek a per tárgyának értéke szerint igazodtak, továbbá a városok által a tárnokmesternek fizetendő évi járandóságok.

Ha valamely nemesnek városi polgár ellen, vagy valamely város mint testület ellen van pere, akkor ezen ügy olyan esetben, ha a nemes embernek az illető megyében van ingatlanja, a vármegyei bíróság elé, ha pedig nincs, vagy ha nagyobb hatalmaskodásról van szó, az 1498 : XXXVIII-ik t.-cz. szerint a személyes jelenlét bírósága elé tartozik.

B) A vidéki igazgatás és bíraskodás.

1. §. A vármegyék.

A mint annak helyén említettük, a XIII. század végén fejlődik át a királyi vármegye autonóm vármegyévé. Ezen átfejlődésnek súlypontja a vármegyei önálló, a nádori vidéki bíraskodástól függetlenül megtartható megyei bíraskodásban jut érvényre. Az autonomia köre azonban még evvel nincsen teljesen kimerítve és azon kapcsolat, mely a központi királyi hatalom és a vidéki kormányzat között a mult korszakban a vármegyének királyi minőségében jut kifejezésre, ezen korszakban is érvényesül még bizonyos módon, mint például abban, hogy a vármegyei congregatiók a király által elrendelt nádori congregatiókkal függenek össze, továbbá, hogy a vármegyei külön gyűlések bizonyos ideig csupán a király rendeletére tartatnak meg, hogy birságok csak a nádori congregatiókon hajtandók be, a mihez járult még az is, hogy a királyi vármegyét alkotó elemeknek egy része, t. i. a nem nemesek, még jó soká, ha nem is egyenlő súlylyal mint a nemesek, szerepelnek a vármegyei életben, úgy, hogy a vármegye teljes autonomiájának kifejlődése időben körülbelül összeesik az autonóm *nemesi* vármegyének kialakulásával. A vármegye csak akkor lesz *nemesi* vármegyévé.

A mult korszakbeli vármegyei rendszernek egyes szálai tehát ezen korszakba is átnyulnak. A hatáskör tartalma is megmarad, illetve átnyulik ezen korszakba. Ennek mikénti gyakorlása azonban mindinkább az autonomiába fejlődik át. A régi vármegyének hadi, birói és gazdasági, azaz pénzügyi feladatai voltak. Rövi-

den tehát a megye birói és közigazgatási functiókat teljesített. Ezen feladatokat a megváltozott viszonyok között a megye ezen korszakban is végzi. A fejlődés fokozatos és szerves.

E mellett a vármegye már Róbert Károly idejében is a vidéki közigazgatás és birói szervezet legfontosabb tényezőjének tekintetett. A főispán és a négy szolgabíró, mint a vármegyének hivatalnokai, a XIII. században elnyert állásukat a megyék élén most is megtartják. Róbert Károly idejében a közállapotok hathatós orvoslásra szorultak. Hatalmaskodások az előkelők részéről egymást érték, a miért is a kirótt birságok és a bíróságok által elrendelt végrehajtások a központi ellenőrzést nem nélkülözhatték. Róbert Károly uralkodása idejében látjuk már ezen ellenőrző intézkedéseket, melyek azonban úgy látszik, célhoz még nem vezettek, mert, amint már másutt érintettük, idővel a birságoknak behajtása a nádori congregatiók idejére szorítottatott. Róbert Károly idejében csupán a külön kirendelt királyi és káptalani ember jelenlétében volt megengedve a megyében birságokat behajtani. Az erre vonatkozó rendelkezésekből láthatjuk azt, hogy a vármegye mint vidéki szervezet, a király részéről el van ismerve. A királynak erre vonatkozó összefoglaló rendelkezései minden egyes megyéhez elküldettek. Nagy Lajos idejében a megyei szervezet még inkább megerősödik. Ekkor az autonomiának egyik része, hogy t. i. a vármegyék az állami végrehajtó hatalomnak szervei, már teljességgel ki van alakulva. Nagy Lajos az 1351. évi decretumot a megyéknek megküldi, a miből látszik, hogy a megyék azon testületek, a melyekre a törvényeknek végrehajtása bízva van.

A megyék ezenkívül külön szerveivé lesznek a politikai életnek is. A vármegyékben közügyekről is tanácskoznak és erre a király által hivatnak fel. A congregatiók, melyekben a tanácskozások folytak, királyi rendeletre tartatnak meg. A tanácskozások a királynak és az országnak ügyeiről folytak (*super ... negotiis Domini nostri Regis ... et Regni nostri*). A tanácskozásra a főispán és a szolgabírák — tehát a megyei hatóság — adták ki a meghívót. Szólott pedig ez az Anjouk alatt még a vármegye összes lakosainak, nemeseinek és nem nemes lakosainak (*Nobilibus et ignobilibus*). Ezen körülmény a vármegyének akkoriban még demokratikus jellegére utal. A meghívás köröztetett; egyik